

Гайдош Маріан, Конєчний Станіслав, Лукач Маріан

РУСИНСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МЕНШИНА У СЛОВАЧЧИНІ В 1945 – 1948 РОКАХ

Ужгород 2017

Публікація була підготовлена в рамках проєкту
VEGA 2/0059/14 Вирішення українського питання
в період соціалістичного експерименту

Рецензенти:

*Світлана П'ясецька-Устич,
кандидат економічних наук, доцент*

*Володимир Приходько,
доктор економічних наук, професор*

ISBN 978-617-7404-76-6

© Колектив авторів, 2017
© Інститут транскордонного
співробітництва, 2017

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ.....	21
2. УКРАЇНСЬКА МЕНШИНА І ВИБОРИ В 1946 РОЦІ	47
3. ДІЯЛЬНІСТЬ УНРП ТА ЛЮТНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ 1948 РОКУ	64
4. ВІЙНОЮ ЗАПОДІЯНІ ШКОДИ У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ ТА ЇХ ЛІКВІДАЦІЯ.....	89
5. РЕКОНСТРУКЦІЯ РЕГІОНУ ТА ЇЇ ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ.....	116
6. ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ	140
ПІСЛЯМОВА	155
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	164

ПЕРЕДМОВА

Національне питання, як комплекс проблем, що стосуються стану та розвитку національних відносин, міжетнічних відносин та національної політики, завжди відіграло у історії Словаччини важливу роль. Сьогоднішня територія сучасної Словаччини, як і в усьому регіоні Центральної Європи, має багатоетнічний характер, що зберігає актуальність питань націй та національних меншин, а також відносин між ними. У ході історичного розвитку воно представляло цілий комплекс складних і кричущих питань, які, зокрема в деяких історичних розділах, позначали конкретний характер явищ подій, які визначали специфічні форми політичних, соціальних та духовних процесів у цьому просторі.

За даними перепису населення, квартир та будинків в 2011 році на території Словацької Республіки проживало 5 397 036 мешканців, з них 4 352 775, тобто 80,7% вважаються словаками.¹ Незважаючи на те, що національна структура у багатьох європейських країнах також набагато різноманітніша, і частка етнічних меншин у загальному населенні часто набагато вища, етнічний склад словацького населення має деякі особливості, які ми можемо сприймати як певну специфіку. На додаток до великої та компактної угорської мен-

¹ *SODB 2011*, Slovenská republika: Tab. 157 Obyvateľstvo podľa národnosti, stupňa najvyššieho dosiahnutého vzdelania, súčasnej ekonomickej aktivity, postavenia v zamestnaní, odvetvia ekonomickej činnosti a pohlavia. Доступно: <https://census2011.statistic.sk/tabulky.html>.

шини, створеної під час виникнення Чехословацької держави та великих анклавів, котре залишилися після примусового виселення німецької меншини, одна з них є майже автохтонне східнослов'янське населення на північному сході Словаччини, яке в даний час обрало русинську або українську національність.

Русинську національність в Словаччині в 2011 році декларувало 33 482 людей, тобто 0,6%, а громадянство України – 7 430, тобто 0,1% населення. Це означає, що за останні 30 років кількість русинів зростає вдвічі, а число українців зменшилося на 50%.² Незадовільні та складні економічні, соціальні, політичні та культурні умови в регіоні, а також часте штучне втручання в етнічний розвиток місцевого населення в минулому та в недавньому минулому означали, що процес національної самосвідомості не розвивався там однозначно, а отже виробляв різні мовні і національно – культурні концепції. Крім того, складні події у цій сфері супроводжувалися і все ще супроводжуються факторами асиміляції, які ускладнюють національну ідентифікацію меншини.

Знання віддаленої та ближчої історії суспільства, в тому числі національних та етнічних меншин, які входять до неї, є необхідною умовою для розуміння її розвитку, а також різноманітності питань, які вона представляє. Тільки так можна зрозуміти зусилля та розумні потреби русинів та українців, задоволення яких вони вимагають і без яких вони не можуть уявити собі свого майбутнього. Крім того, знання долі цієї етнічної групи може надихати, розширювати або прискорювати процес національного інформування, а також стимулювати або поглиблювати розуміння та співпереживання своїх співгромадян. Таким чином, ця публікація хоче зробити хоча б невеликий крок у цьому напрямку. Вона захоплює хоча відносно короткі, але в багатьох відносинах дуже важливий період розвитку, що істотно змінив не тільки соціальний статус меншини, а також прийняття рішення про її долю і перспективи.

² Obyvateľstvo SR podľa národnosti – sčítanie 2011, 2001, 1991. In *Základné výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*: Tab. 10. Доступно: <http://portal.statistic.sk/files/tab-10.pdf>.

Тому парадоксально, що незважаючи на зусилля декількох осіб (І. Байцура, Ю. Бришкар, М. Гайдош, А. Ковач, І. Ванат), дослідження цього важливого етапу розвитку русинської та української меншини в Словаччині протягом кількох десятиліть залишалося незавершеним. Ряд історичних подій конкретної проблематики були описані лише епізодично або в певних натяках. Опублікування результатів дослідження цих років були суттєво деформовані марксистсько-ленінською методологією та ідеологічно-політичним тиском а також свого часу тенденціями такими, як - сталінський догматизм, боротьба з буржуазним націоналізмом, комунальна критика, реформістський соціалізм, соціалістичний інтернаціоналізм тощо. Проте у межах дослідження принципу об'єктивності та презентації його результатів не сприяв факт, що його реалізатори часто були політично та соціально пов'язаними дослідниками.

На початку дев'яностих років почали проводити детальні та об'єктивні дослідження в цьому напрямку завдяки доступним архівним фондам та зарубіжній літературі. Але, зокрема, допомогло певне очищення історичної науки від ідеологічних підходів. Більшість прогалин та недоліків полягала в тлумаченні політичних аспектів розвитку русинських та українських меншин у післявоєнні роки, також і в наступному періоді, в тому числі її інституційних елементів. Насамперед було реалізовано порівняльне дослідження в цій області. Незважаючи на деякі технічні проблеми, пов'язані з реалізацією досліджень в Україні та Чехії, ми вирішили докладніше розглядати вище вказану проблематику а головне досліджувати стан та подальший розвиток русинської і української національної меншини в Словаччині після Другої світової війни, по визволенні Чехословаччини. Ми також детально врахували соціально-економічні умови в північно-східних районах Словаччини, тому що, на їх фоні відбувалися всі політичні та культурні рухи етнічних меншин, реалізовувалася національна політика, яка в ці важкі часи людей обмежувала, а заодно і додавала натхнення.

З багатьох причин проблематичними є і самі назви русинських та українських меншин в досліджуваній період. Термінологічні

неоднозначності, що супроводжують назви русинів та українців у карпатській області, аж до наших днів, відображають збереження двох національно-культурних концепцій серед меншин. На думку прихильників русинського напрямку, карпатські Русини є окремою східнослов'янською нацією, в той час, як прихильники української орієнтації вважають їх безпосередньою частиною українського народу. В Словаччині між представниками двох концепцій, тоб то русинського і українського напрямків, фактично є певна ворожнеча, ця також віддзеркалює як суперечка щодо призначення меншини. Прихильники обох цих національних політичних концепцій, хочуть щоб етнічна приналежність навіть в назві відображала їх власну ідеологічну платформу. Це і ускладнює вираз та перешкоджає тлумаченню власної думки посередництвом етноніму без експресивної послідовності.

З практичних міркувань, екскурс в історію, ми приймаємо етнонім русин, русинський замість термінів з історії руса, руський, угрорус, угроруський, карпаторус, карпаторуський або рутген, рутгенський, які у різні періоди використовувалися з різними частотами, але насправді були синонімами. Вони означали етнічно невизначене та національно не створене східнослов'янське населення, яке проживає в регіоні на південь від Карпат, включаючи нинішню північно-східну Словаччину. Це етнікум характеризується в основному загальною лінгвістичною основою використовуваних діалектів, визнанням східної форми християнства та подібністю психологічного фундаменту, яке проявляються у спільних традиціях і в деяких елементах народної культури.

Ситуація змінилася з моменту утворення української нації у другій половині XVIII століття, важливими акторами якої були русини в Галичині та Буковині. Ці регіони були частиною Ціслейтанії (Австрії), тому внутрішній народний рух вплинув на русинів в Угорщині лише мінімально. Певний вплив в регіоні український рух набув аж після Першої світової війни, але після приєднання Підкарпаття до СРСР та інтеграції Чехословаччини до сфери інтересів СРСР, український напрям почав поступово просуватися через

структури комуністичної партії. У період з 1945 – 1948 рр. назви русинів в республіці ще були цілком толерантні: українці та росіяни, українське та російське населення, український і російський народ тощо, хоча було зрозуміло, що поняття російський більше не означало приналежність до великоросійської нації але русинів.

Русинська, а отже і українська меншина в Словаччині інституційно засновувалася складним чином. Відповідно до історичних джерел, по суті, перші групи русинського етніки досягли території сьогоднішньої Словаччини вже в XIV столітті, проте їх хвиля прийшла на протязі колонізації Валахів у XV – XVII століттях.³ На першому етапі колонізаторами були пастухи, які приходили переважно з Валахії, Молдавії та Семигороду, але поступово між ними домінували поселенці східнослов'янського походження. Вони в основному заселяли північні частини східної Словаччини. Волоські присілки мали близько двадцятирічне відкладення плати феодалної ренти але вони сплачували набагато нижчу данину в натуральній формі. Оскільки вони охороняли прикордонну зону та перевали, були звільнені від праці, і тому порівняно з селянами в селах зі звичаєвим правом стали очевидно привілейованими.⁴ Результатом колонізації на підставі волоського права було оселення вівчарів і пастухів у горах та передгір'ях Земплінської та Шарішської столиці, Спіша та частково верхнього потоку Грона.

Східнослов'янський характер заселення у північно-східній Словаччині посилило проникнення населення з карпатських гір, з іншого боку, зі словацькою національністю, їх очевидно зближувала гомогенізація поневоленого населення з часів так званого другого кріпацтва зокрема укладення Ужгородської унії тобто угоди з 1646 р. про об'єднання католицької та православної церков в Угорщині. Проте сама свідомість членства в Унії, пізніше у греко-католицькій церкві, фактично замінила етнічну самобутність русинського насе-

³ ULIČNÝ, F. O pôvode Rusínov a ich spoločenskom vývine na Slovensku do 18. storočia. In *Rusini: Otázky dejín a kultúry : Zborník referátov z vedeckej konferencie „Rusini v dobe slovanského obrodenia“*. Red. F. Barna. Prešov: Rusínska obroda, 1994, c. 19-28.

⁴ RATKOŠ, P. Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska. In *Historické štúdie 24*. Red. V. Matula. Bratislava: Veda, 1980, c. 181-224.

лення. На переломі XVI та XIX ст. за часів єпископату мукачівського єпископа А. Бачинського, релігійне та культурне життя русинів почало набувати національні аспекти.⁵ Для русинів на словацькій території важливою віхою було створення Пряшівської греко-католицької єпархії у 1818 році.⁶

Революція 1848 – 1849 рр. здивувала русинське представництво, проте русини в Угорщині навіть мали певні успіхи, особливо у сфері освіти та культури, але частково і в державних адміністраціях, хоча вони були лише тимчасовими. Після придушення революції почав розвиватися процес національного відродження на чолі з А. І. Добрянським, А. В. Духновичем, А. Павловичем, Й. Ставровським - Попрадовом, А. Ф. Краліцьким та іншими русинськими активістами, в основному з лав греко-католицького духовенства. Політичні ідеї у формі об'єднання тих частин монархії, котрі були населені русинами, не були виконані, але завдяки роботі асоціацій, преси, літератури та просвітництва, рівень їх національного життя піднявся.⁷ У національному русі явно домінував великоруський напрям, який був прийнятий та активно пропагований представниками старшого та молодшого покоління русинських національних будителів до кінця 19 ст. Вона була заснована на вірі в те, що русини були частиною великої російської нації іншого боку, у другій половині XIX століття спостерігалось абсолютне і відносне зменшення кількості русинів.

Втрати русинів після 1867 року були результатом угорської адаптації у північно-східних повітах Угорщини, але також так званої словакізації русинських спільнот на території сучасної Словаччини. Але дуже важливим фактором у цьому напрямку була масова еміграція. Хоча нам не вистачає точних даних до 1900 року, пе-

⁵ Див.: HARAКSIM, Ľ. „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenecké obdobie A. Duchnoviča. In *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36.

⁶ ŠTURÁK, P. *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo PETRA, 1999, c. 27.

⁷ HARAКSIM, Ľ. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, c. 181-189.

редбачається, що напр. у вісімдесятих роках 19-го століття близько 20 000 емігрувало зі Шаріша і майже 25 000 людей зі Земплінської жупи, серед яких багато русинів, що жили на півночі цих адміністративних одиниць.⁸ Кількість емігрантів із Шаришської, Земплінської та Спільської жупи майже вдвічі перевищила в середньому в Словаччині та 12,2% від загальної кількості емігрантів з Угорщини.⁹ В роках 1899 – 1913 з цих жуп емігрували близько 179 000 людей, в тому числі 17 300 русинів, що становило близько 9,6% від загальної кількості емігрантів з регіону.¹⁰

Русини в північно-східній Словаччині, за винятком деяких угорських членів греко-католицької ієрархії, позитивно сприйняли створення Чехословацької республіки. Незважаючи на певні початкові проблеми, меншина змогла консолідуватися, що було підтверджено в ході перепису населення в 1921 і 1930 роках. На території Словаччини було 88 970 та 95 783 осіб російської, русинської або української національності, що становило 3% та 2,9% з її загальної чисельності.¹¹ Проте регіон залишався одним з найменш розвинених у новій державі, що було зумовлено високою часткою патріархально-натуральної економіки. Вони зазнали деяких елементів докапіталістичного типу соціальної структури, що негативно визначали розвиток економіки, рівень освіти та культури, та одночасно викликали політичну роздрібненість інтелігенції та національну дезорієнтацію народу в країні.

Північний схід Словаччини характеризувався домінуванням відсталого сільського господарства, в той час як виробничу базу

⁸ ГАПАК, П. Внески до історії українців в Угорщині у другій половині XIX і початком XX століть. In *Дукля*, роč. 5, 1957, č. 3, с. 44-52.

⁹ DANILÁK, M. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae : História III*. Prešov: Filozofická fakulta UPIŠ, 1994, с. 100-101.

¹⁰ Підготовлено згідно з BELEJ, M. Analýza etnickej štruktúry transatlantickej migrácie pred prvou svetovou vojnou na úrovni krajiny a regiónu. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Red. P. Švorc, Ľ. Harbulová, K. Schwarz. Prešov: Universum, 2005, сс. 48, 156, 158.

¹¹ SOKOLOVÁ, G. et alii (et al.) *Soudobé tendence vývoje národností ČSSR*. Praha: Academia, 1987, с. 151.

складало декілька невеликих підприємств для переробки деревини, деревного вугілля а також малих млинів та спиртових заводів. У 1930 році 89% місцевих русинів працювали у сільському господарстві. Промисловість і ремесло давали працю близько 3,5% населення в регіоні. В загальному було недостатньо робочих місць, тому ця територія характеризувалася таким високим рівнем безробіття, яке особливо зросло під час післявоєнної кризи (1921 – 1923 рр.) та, зокрема, великої економічної кризи (1930 – 1934 рр.). Злидні, відсталість і високий рівень заборгованості підживлювали лівих до повстань, такі як були в Габуре, в Чертижному та в Борові в 1935 році.¹²

Наприкінці тридцятих років з'ясувалося, що економічні та соціальні проблеми русинів у цій частині Словаччини, а також деякі політичні та культурні явища вимагали більш систематичного вирішення. Незважаючи на те, що демократична система та ліберальна національна політика забезпечили простір для національно-культурного життя меншин та їх діяльності, політична програма русинів не народжувалася легко. Русинський рух був безпосередньою частиною політичного життя Підкарпатської Русі, хоча русинська громада в Словаччині мала певні особливості. У національному житті підтримувалась російська концепція, у цьому допоміг вплив освіченої і культивованої російської еміграції, посилення на російську класичну літературу і надія на зародження демократичної російської держави. У тому ж напрямку існувала всеохоплююча ідея, яка мала певну політичну підтримку з боку центру, а також традиційну народну русофілію, яка поширювалась з часів наполеонівських воєн.

Крім того, під впливом галицьких емігрантів у Підкарпатській Русі також пробився і українофільський потік, чиї прихильники проголошували приналежність до малоруської (української) національності яку приписували всім русинам. Під впливом цієї концепції невелика частина русинської меншини прибула до Словаччини, коли адміністратором Пряшівської єпархії був єпископ, Д. Няраді

¹² Див.: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини : Книга перша (1918 – 1938)*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1979, с. 238-247.

(1922 – 1927). З іншого боку, його наступник П. П. Гойдич був прихильником русинської (карпаторуської) орієнтації, яка русинів вважала близьким народом, але вона відрізнялася від російського та українського. Однак русинський напрямок в Словаччині, поступово діставав перевагу, особливо в селах, хоча русинські представники не завжди однозначно формулювали національну ідентичність.

Державні та територіальні зміни, нова зовнішньополітична ситуація та початок війни порушили політичну та економічну структуру Словаччини та негативно вплинули на становище русинський меншини на північному сході, зокрема ситуація доторкнулася поставок деревини до Угорщини та Англії, що призвела їх припинення. Деревообробна промисловість була обмежена, більшість з цих підприємств перестали працювати. Регіон і під час Словацької республіки також залишався на периферії державної інвестиційної політики та інтересів у приватному секторі. Винятком був так званий «сто-мільйонний» захід, в якому в основному йшло про будівництво бетонних ґноївок, землеволодіння та будівництво шкільних будівель у селах. Важливим для даної області Словаччини було будівництво стратегічних комунікацій у напрямку Дуклянського пасма та вздовж річки Попрад і відкриття нової лікарні в місті Гуменному.¹³

В наступні роки, під час війни, хоча виробництво деревини явно збільшувалось, економічним проблемам в регіоні це непомогло, точно так, як і збільшення видобутку нафти в Миковой. Сільське господарство було найбільшою часткою в економічній структурі регіону, проте воно характеризувалося фрагментацією, низькою якістю ґрунту, а також обмеженим виробництвом по відношенню до гірського характеру респ. підгірського регіону. Впровадження купонної системи на продукти харчування і одяг очевидно негативно повпливали на рівень життя населення та їх соціальні умови життя явно погіршились.

¹³ КОВАЧ, А. До проблеми словацько-українських міжнаціональних взаємин. In *Українські Карпати : Матеріали міжнародної наукової конференції „Українські Карпати : етнос, історія, культура“*. Ред. П. Чучка та інші (та і.). Ужгород: Видавництво „Карпати“, 1993, с. 248.

Ситуація русинів була ускладнена посередництвом націоналізму, який за часів словацької держави проник в усі сфери суспільства і часто приводив до цілеспрямованої асиміляції. У 1940 році, в порівнянні з переписом 1938 року, до русинської нації приналежало близько 7 471 менше людей, а це приблизно 67 000 чоловік.¹⁴ Русинська концепція національно-культурного розвитку в східній Словаччині в той час отримала абсолютне панування, а також етнонім русин, русинський. Важливу роль в зв'язку з цим відіграло і те, що державні органи влади також хотіли уникнути терміну найменування меншини, пов'язуючи конкретну частину населення з Росією. Досить часто використовувався термін і „українець“, навіть у зв'язку з зовнішньою політикою Німеччини і тим фактом, що в цей період, очевидно, зросла кількість українців, які емігрували з Підкарпатської Русі та Галичини в 1939 році а з Буковини в 1940 році.

Конституція Словацької республіки від 21 липня 1939 р. проголосила рівність усіх громадян у захисті їхнього життя, свободи та власності, визнала право громадян на декларування своєї національності, відмовилася де націоналізувати і дозволила етнічним групам сформувати культурні та політичні організації, будувати та розвивати культурні відносини з материнським народом навіть використовувати їхню мову в школах та суспільному житті, але сфера застосування цих конституційних прав та їх застосування на практиці суттєво звузили інші закони та норми і навіть принцип взаємності, введений у пункті 95 Конституції.¹⁵ Крім того, словацька влада не довіряла русинській меншині та ігнорувала її проблеми. На практиці застосовується так звана „доктрина Дудаша“, згідно з якою, русини насправді є фактично русифіковані словаки.¹⁶

Після звільнення та відновлення чехословацької держави національна політика змінилася. У вирішальній мірі на ню суттєво

¹⁴ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини : Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.)*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1985, с. 91.

¹⁵ *Ústava Slovenskej republiky*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo, 1939, с. 25.

¹⁶ DUDÁŠ, A. *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires: Zahraničná Matica slovenská, 1971, с. 226.

вплинули результати Другої світової війни, характер руху опору як вдома, так і за її межами, а також зміцнення національних, але так званих лівих тенденцій. І внутрішні політичні зміни, і нові міжнародні обставини об'єктивно підняли необхідність вирішення національної проблеми, яка була слабкістю всіх минулих режимів. Хоча думки та погляди представників кожної політичної групи по цьому питанню були диференційовані, вони не були предметом серйозних суперечок, але лише підходящою платформою для взаємних компромісів.

Соціалістичні та громадські політичні партії, які з самого початку перебували в оборонній боротьбі, побачили вирішення національних проблем у пропаганді моделлю „народної держави“, але на цей раз з акцентом на самостійність та рівноправність словацького народу. Негативне ставлення до національних меншин та обмежувальні заходи проти німецької, угорської, але також і польської меншини, в основному, виправдовували їх активну участь у розпаді республіки. КПЧ офіційно зайняла позицію в дусі інтернаціоналізму і розглядала вирішення національного питання як частину пролетарської революції, яка підпорядкована їй і в принципі і фактично можлива лише на основі спільних класових інтересів робітничого класу та трудящих всіх народів і національностей Чехословаччини. З іншого боку, стратегічні цілі Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), яка прагне захопити політичну владу, в атмосфері патріотичного ентузіазму призвели до відступу від національних питань не лише у власній програмі, а й у політичній практиці.¹⁷

Під час тодішнього розподілу політичних сил у післявоєнній Чехословаччині було цілком законним те, що ідея народно-демократичної держави двох народів, чехів та словаків стала розвиватися та поступово впроваджуватися з остаточним усуненням або принаймні мінімізацією питання меншин. У зв'язку з цим, нова політична ситуація створила умови для більш справедливої позиції Словаччини та адаптації чесько-словацьких відносин. Програма

¹⁷ BAJCURA, I. Národnostné menšiny v politike KSČ. In *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Red. J. Briškár. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, c. 24.

уряду прийняття в м. Кошице 4 квітня 1945 р. відкинула вигадку єдиної „чехословацької нації“, визначила відносини чехів і словаків відповідно до принципу „рівноправного“ і визнала Словацьку національну раду (СНР) як уповноваженого представника самодостатності словацької нації та носія державної влади в Словаччині.¹⁸

Важливість цієї прокламації в VI розділі програми уряду від 4 квітня 1945 року і не применшує той факт, що так звані Празькі угоди, укладені в період 1945 – 1946 років, які регулювали компетенції державних та словацьких органів влади, повноваження СНР і Ради уповноважених, значно обмежали.¹⁹ Державна програма також характеризувала ставлення чехословацької держави до питань етнічних меншин. Вона оголошувала слов'янський характер республіки, встановивши інший підхід до окремих національностей. Вона перейшла від масового виселення німецької меншини через обмін і так звану „ресловакізацію“ угорського населення аж по дотримання вимог русинських та українських меншин.

Екзильний уряд в Лондоні, але особливо президент Е. Бенеш під час війни отримав попередню згоду союзників з вигнанням німецького населення з території Чехословаччини.²⁰ Хоча виселення трьох мільйонів німців було остаточно затверджено Потсдамською конференцією, що викликало враження акту історичної справедливості, прийняття принципу колективної провини було порушенням правил гуманності та демократії.²¹ Політичною недовірою характеризувалися відносини чехословацької влади і до населення угорської національності. Це була спроба здійснити обмін населення, оскільки пропозицію для масового вигнання угорців з території

¹⁸ Program prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. In KOVAČ, A. *Košický vládný program*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, c. 125-126.

¹⁹ *Pražské dohody 1945 – 1947: Sborník dokumentů*. Red. R. Jičín, K. Kaplan, J. Šilar. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992, c. 259.

²⁰ Cirkulárna depeša československého ministerstva zahraničia čs. zastupiteľským úradom a predstaviteľom o výsledkoch moskovských rokovaní prezidenta dr. E. Beneša v decembri 1943. In *Slovenské národné povstanie: Dokumenty*. Red. V. Prečan. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965, c. 141.

²¹ STANĚK, T. *Odsun Nemců z Československa 1945 – 1947*. Praha: Academia, 1991, 536 c.

південної Словаччини, переможні сили відкинули. Проте взаємна репатріація населення не досягла передбачуваних розмірів. Емоційні аспекти, викликані минулим і недавнім минулим, також були відображені в заходах уряду, які дискримінували членів угорської меншини. В такому дусі був і президентський указ про позбавлення угорців чехословацької національності, про ліквідацію шкіл з угорською мовою, про ресловакізацію, переселення угорців до чеського кордону та інші дії, які не вирішили самої суті проблем, але навпаки виявилися шкідливими.²²

Програма уряду польською проблематикою прямо не переймалася, але поляки, як і всі слов'янські народності, мали забезпечені всі громадянські права ще перед укладенням союзного чехословацько-польського договору від 10 березня 1947 року. Таким чином, незважаючи на деякі вирази, частини керівництва націонал-соціалістичної партії представлені депутатом Ф. Угліжом, які були націоналістичною реакцією на політику бецковської Польщі щодо Чехословаччини у 1938 році. Проявом доброї волі для нормалізації відносин стало створення Польської культурно-освітньої спілки (*Polski Związek Kulturalno-Oświatowy*) в 1947 році, який нараховував майже 80 місцевих організацій і понад 7 000 членів.²³

Набагато складнішим і більш диференційованим шляхом формувались і розвивалися ідеї вирішення проблеми русинського та українського населення в Словаччині. Під час СНП, як і раніше, загалом було припущено, що Підкарпатська Русь залишатиметься частиною Чехословацької республіки, яка буде „слов'янською державою трьох націй: словаків, чехів та підкарпатських українців“.²⁴ У цьому сенсі один з лідерів місцевого комуністичного опору І. Туря-

²² ŠUTAJ, Š. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 : Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993, 196 c.

²³ BORODOVČÁK, V. *Pol'ský národ a národy Československa na dejinnej krížovatke (1939 – 1948)*. Bratislava: Veda, 1982, 248 c.

²⁴ Rezolúcia zjednocovacieho zjazdu Komunistickej strany Slovenska a Československej sociálnodemokratickej strany robotníckej na Slovensku zo 17. septembra 1944. In *Komunistická strana Slovenska : Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Red. M. Vartíková, Bratislava: Pravda, 1970, c. 40.

ниця, який, як і всі групи вітчизняного та іноземного опору, визнав і захищав територіальну цілісність чехословацької держави.²⁵ Урядовий делегат Ф. Немец, котрий приїхав у супроводі до Хусту згідно з чехословацько-радянською угодою про справу звільненої території, з початку листопада 1944 року був свідком ескалаційного руху за приєднання Закарпаття до СРСР. Саме цю вимогу виткнула Комуністична партія Закарпатської України на установчій конференції, що відбулася 19 листопада 1944 року в Мукачеві.²⁶

У цьому ж місті 26 листопада 1944 р. взяло участь 663 делегатів і 126 гостей на Першому з'їзді національних комітетів Закарпатської України, які прийняли маніфест і висловили бажання забезпечити свій власний „вільний національний розвиток, внутрішній економічний розквіт та зовнішню безпеку“ у зв'язку з Радянською Україною та Радянським Союзом.²⁷ На з'їзді також затвердили постанову про відокремлення Закарпатської України від республіки (ЧСР), і звернулися з проханням про приєднання до Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Одночасно була обрана Народна Рада Закарпатської України на чолі з Іваном Туряницею, він попросив про від'їзд із території Закарпатської України урядового делегата Ф. Немца. 23 січня 1945 року Й. Сталін направив Е. Бенешу телеграму в тому сенсі, що радянський уряд не ініціював рух і, хоча і симпатизував йому, не розглядав це питання в односторонньому порядку.²⁸

Однак, з огляду на наявність радянських військ на Закарпатті під час з'їзду, спірна компетенція мукачівського з'їзду, а також механізм

²⁵ HUSÁK, G. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava: Pravda, 1974, с. 578.

²⁶ Резолюція першої конференції Комуністичної партії Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. In *Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів. Закарпаття в європейській політиці 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 – 1945*. Ред. О. Д. Довганич, О. М. Корсун. Ужгород: Видавництво „Закарпаття“, 2007, № 259, с. 443-445.

²⁷ Manifest I. sjezdu národních výborů Zakarpatské Ukrajiny žádající v duchu práva národů na sebeurčení připojení Zakarpatské Ukrajiny k sovětské Ukrajině. 1944, 26. listopad. Dokument 93. In *Dokumenty moderní doby*. Red. A. Faltys. Praha: Svoboda, 1978, с. 455. Переклад з чеської мови авторами.

²⁸ FIERLINGER, Z. *Ve službách ČSR II*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1948, с. 558.

виявлення приналежності до нації та волі місцевого населення, в деяких колах були і залишаються сумніви щодо легітимності цього конституційного акту. 29 червня 1945 р. у Москві був підписаний чехословацько-радянський договір про приєднання Підкарпатської Русі (Закарпатська Україна) до СРСР з протоколом про вибір громадянства, який був 22 листопада 1945 р. ратифікований Тимчасовими національними зборами (ТНЗ).²⁹ Відокремлення Підкарпатської Русі від ЧСР одночасно вирішило, що національна специфіка русинського та українського населення в Словаччині може бути прийнята лише у формі визнання статусу національної меншини, оскільки її вирішальна частина лежить за межами республіки. Радянське управління та нові органи вже з листопада 1944 року населення Закарпатської України вважали українським, хоча офіційно так сталося аж після створення Закарпатської області УРСР 22 січня 1946 року.³⁰ Ці факти очевидно оповістили подібним подіям у Чехословаччині.

З іншого боку, питання громадянства етнічно мало визначеного населення північно-східної Словаччини скоро після звільнення цієї області ще не було остаточно вирішене і характеризував його ряд неясностей і суперечливих тенденцій, які хоча мали своє коріння в минулому, але і в якомусь новому контексті. Але головною була українська національна свідомість, якої у простих людей в північно-східній Словаччині не було і у відносно численній інтелігенції український напрямок представляв лише одну з можливих альтернатив національної орієнтації. Адміністративне приписання української національної приналежності населенню Закарпаття, яке було вузькими сімейними, релігійно-церковними, а також культурними та політичними зв'язками пов'язане з русинами північно-східної Словаччини, зробило їх іншу ідентичність ніж українську нереальною, хоча умов для виконання атрибутів української національності майже не було.

Незважаючи на ці зовнішні обставини та внутрішні політичні та соціальні умови, існували певні передумови для того, щоб питання

²⁹ POP, I. *Podkarpatská Rus*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005, с. 165.

³⁰ ПОП, Д. *Історія Подкарпатської Русі*. Ужгород: sine editore, 2005, с. 248.

русинів та українців було піднесене та розглянуте як особлива частина націоналістичної проблематики в республіці, щоб поступово кристалізувалися, вживалися і здійснювалися заходи, які б забезпечили не тільки консолідацію меншини, але й її захист і розвиток. У 1945 році почався період, який, з точки зору встановлення української національності в Словаччині та подальшого розвитку русинського та українського населення в Чехословацькій республіці, і особливо в Словаччині, надзвичайно важливим.

1 ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Після закінчення Другої світової війни точних даних про чисельність русинського та українського населення в республіці, в Словаччині, ні в окремих районах або населених пунктах зовсім не існувало. Газета „*Пряшевщина*“ від 14 жовтня 1945 року згадує про 152 500 українців. 20 січня 1948 року в тій самій газеті було відзначено про приблизно 150 000 українців, так само як і у вітальному телеграмі направленому Голові Ради уповноважених Густаву Гусаку у березні 1948 року.³¹ Ця оцінка була заснована на міркуваннях, які виходили з трьох різних передумов. Перша і найбільш часто використовувана - це результат перепису населення з 1930 року (118 440 осіб), до якого був зарахований очікуваний природний приріст населення за період 15 років. Іншою підставою став результат перепису населення 1940 року, коли у східній частині Словаччини було зареєстрованих 67 000 українців і росіян та передбачалось, що приблизно така ж кількість людей, через тодішню політичну ситуацію, обрала словацьку національність. Третім і найменш надійним джерелом даних про чисельність русинського та українського населення були дані про релігію населення. Статистика повідомляє про 250 000 віруючих греко-католицької релігії, причому передбачалось, що близько 90 000 з них словаки, а значить решта, після за-

³¹ Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky v Prešove (дальше A ZRUSR), fond (f.) Ukrajinska narodna rada Prjašivščiny (UNRP), archívna jednotka (a. j.) 1 244. Див. також: *Пряшевщина*, 11 березня 1948 р.

рахування членів православної церкви і відрахування оптантів, це українці і росіяни. На підставі перепису населення, яке відбулося у 1950 році, дані мусили бути суттєво ревідовані.³²

Підстави для рівного статусу і сильного політичного представництва населення української і русинської національності в Словаччині були створені вже під час звільнення території на північному сході нашої країни в роки 1944 - 1945. У звільнених селах, містах і районах цієї області спонтанно з'явилися національні комітети в якості революційних органів влади, які і завдяки свого складу відбивали соціальну, політичну та етнічну структуру місцевих антифашистських сил. У цьому сенсі, значна, (часто аж вирішальна) частина русинів та українців в етнічному складі національних комітетів і починаючих легалізованих органів КПС в багатьох селах і в декілька районах на північному сході Словаччини є, в першу чергу, виразом активної участі народу в національно-визвольній і антифашистській боротьбі. Однак, важливу роль грав і факт, що створювання керівних органів на звільненій території відбувалося без центральної регламентації і в часі, коли національна приналежність населення ще не була офіційно специфікована. Крім того, якщо ми візьмемо до уваги визвольну місію Червоної Армії і розвиток на Закарпатській Україні, то цілком природно, що в місцеві національні комітети (МНК) і районні національні комітети (РНК) в районах Меджилаборці, Снина і Свидник, українці досягли мажоритарне, а в інших північних районах східної Словаччини важливе становище. Політична та громадянська повноправність русинів та українців на звільненій території Словаччини притому не була результатом

³² Станом на 1 березня 1950 р. жило у Чехословаччині 67 615 українців і русинів, з яких 48 231 у Словаччині (1,4 % від загальної чисельності населення Словаччини). Вирішальна частина, 45 163 осіб, жила на північному сході Словаччини, де становила 10,6 % населення. Див. наприклад: SLEZÁK, L. Vývoj národnostní struktúry obyvatelstva ČSSR za posledních třicet let. In *Socialistickou cestou 1945 – 1975 : Sborník statí k 30. výročí osvobození Československa*. Red. S. Cambel, V. Peša. Praha: Academia, 1975, s. 89; Slovenský národný archív v Bratislave (дальше SNA), f. Povereníctvo vnútra (дальше PV), administratívne odbory (дальше adm.), zvlášne oddelenie (дальше ZO) – 1952, inventárne číslo (дальше і. ч.) 908, krabica (дальше к.) 1 122. *Sčítanie ľudu 1950 ku dňu 1. III. 1950.*

тільки конкретної ситуації в регіоні, але була також офіційно і відкрито прийнята Національною радою Словацькою національною радою та підтримувана Комуністичною партією Словаччини (КПС), яка була в даний період надзвичайно активною.

Делегація СНР, яка після тимчасового працювання в Требішові перевела 30 січня 1945 року своє місце перебування в Кошице, видала 4 лютого 1945 року свій програмний документ під назвою Маніфест СНР, який визнає національні права українців в Словаччині і обґрунтовує їх слов'янською орієнтацією нової Чехословаччини.³³ Головування СНР - делегація для звільненої території в листі відправленому 7 лютого 1945 представникам української національності підкреслила, що «вважає українців, які проживають в Словаччині, рівноправними громадянами Словаччини та Чехословацької Республіки з тими самими правами і обов'язками як у чехів і словаків», і висловила надію на те, що будь-які з цього випливаючі питання або пропозиції будуть рішатися в братському порозумінні.³⁴

З цього листа, але в основному з місії Вавро Шробара і Лаца Новомеського, які були уповноважені на переговори з представниками місцевих українців, все-таки відчувалось занепокоєння пов'язане з тенденціями вирішувати українське питання саме підключенням північно-східної Словаччини до Закарпатської України.³⁵

Абсолютну рівність словаків і українців підтримав обласний секретар А. Кабош на обласній конференції КПС у Пряшеві 13 лютого 1945 року, де було також запропоновано створити Підготовчий комітет українців, котрий би представляв українське та русинське населення аж до остаточного рішення офіційної репрезентації в СНР.³⁶

У тому ж дусі прозвучали і висновки конференції КПС, яка відбувалася з 28 лютого до 1 березня 1945 року у місті Кошице. Ґ Гусак в головному виступі проголосував абсолютну рівноправність українців, росіян, чехів та інших слов'янських національностей проживаю-

³³ *Dejiny Slovenského národného povstania 1944, zv. 3 : Dokumenty*. Red. V. Plevza et al. Bratislava: Pravda, 1985, с. 580.

³⁴ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 12.

³⁵ Див.: ВАНАТ, I. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 217.

³⁶ *Pravda*, 17. februára 1945.

чих на території Словаччини, яка би їм надавала всі політичні і культурні права. Гарантія братнього співіснування словацького народу з українцями, росіянами та представниками інших слов'янських народів проживаючих на території Словаччини та товариської співпраці між ними, була також складовою частиною Проголошення Комуністичної партії Словаччині прийнятого на конференції.³⁷

Протягом лютого місяця завершувалися підготовки до першого з'їзду делегатів муніципалітетів і районів східної Словаччини заселених русинським та українським населенням, котрі були обрані місцевими і районними національними комітетами. Головна мета з'їзду полягала у створенні офіційної політичної репрезентації українського і русинського населення - національної ради, яка би захищала його інтереси і забезпечувала дотримання вимог у політичній, соціально-економічній і культурній сферах. Ініціаторами цих подій було декілька членів організації опору КРАСНО (Карпаторусский автономный совет национального освобождения), які були, мабуть натхненні сформуванням Народної ради Закарпатської України і спочатку також прихильними до того, щоб русинське та українське питання рішалось аналогічно.

З'їзд зібрався 1-го березня 1945 року в Руському домі у Пряшеві. Спочатку мав відбутися 15 лютого 1945, але його перенесли через те, що підготовчий комітет проводив в східній частині Словаччини агітацію за приєднання до СРСР і був розділений в питанні кандидата на пост голови нової організації. Однак головною причиною цього було негативне ставлення радянських військових властей.³⁸

Учасників з'їзду привітав В. Караман, однак, головний виступ мав Д. Ройкович. Основним документом стала резолюція, в якій була однакою з маніфестом першого з'їзду національних комітетів Закарпатської України в питанні об'єднання з Радянською Україною висловлена подяка Червоної армії та Й. В. Сталіну за звільнення і право вільно висловлювати свої національні почуття. Резолюція

³⁷ *Komunistická strana Slovenska : Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948.* сс. 90, 112.

³⁸ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945-1953)*, I. Universum: Prešov, 2013, с. 38.

заявляла про вибори Української національної ради Пряшевщини (УНРП) і її голови, яка уповноважила Президія УНРП захищати національні, культурні та соціальні права українського народу, зобов'язала його звітуватись перед УНРП і в разі необхідності, скликати загальнонаціональний з'їзд.³⁹ З'їзд у резолюції також проголошував національну єдність населення Пряшівщини з народом Закарпатської України і російським народом.⁴⁰

Українська національна рада Пряшівщини складалася з Президії УНРП і пленуму. Членами Президія УНРП були обрані: В. Караман, голова; П. Бабей, перший заступник голови; П. Жидовський, другий заступник голови; І. Рогаль-Ільків, генеральний секретар; Д. Ройкович, секретар; А. Єник, заступник секретаря і Д. Миллий, скарбник. До пленуму УНРП було обраних завжди двоє представників за кожний район з українським населенням, а саме Ш. Чабара і І. Рогаль-Ільків (район Бардіїв), Ш. Байцура і М. Кнап (Гуменне), В. Ройкович і М. Фляк (район Левоча), І. П'єщак і І. Прокіпчак (район Міжлабірці), М. Мойсей і П. Цап (район Михалівці), Б. Туркіняк і Й. Збіглей (район Пряшів), І. Цванцингер і Ф. Семан (район Сабинів), А. Ярош і А. Молчаній (район Снина), І. Михалич і І. Суковський (район Спіська Нова Весь), М. Лихвар і І. Вавринчик (район Спіська Стара Весь), Й. Худік і М. Семанчик (район Стара Любовня), А. Гавула і М. Клебан (район Строків), І. Качур та А. Кучерявий (район Свидник).⁴¹

На своїй першій робочій сесії УНРП, з метою організаційного забезпечення власної діяльності, заклала б рефератів, а саме економічний (керівник І. Рогаль-Ільків), адміністративний (І. П'єщак),

³⁹ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 337. *Протокол I-го съезда делегатов от украинского населения Пряшевщины, состоявшегося дня 1-го марта 1945 г. в помещении Русского Дома в Пряшеве, Ул. Маршала Сталина № 64.*

⁴⁰ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 337. *Протокол I-го съезда делегатов от украинского населения Пряшевщины.* Первинна пропозиція згадувала тільки єдність з народом Закарпаття, а доповнення «... і народом російським» було затверджено за пропозицією делегата д-ра Саврука. Див.: *Krajské múzeum Prešov, f. Spomienky, без числа. Spomienky odbojárov na roku 1938 – 1945.*

⁴¹ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 337. Див. також: *Пряшевщина*, 18 березня 1945 р. І. ВАНАТ у своїй книзі *Нариси Новітньої історії, II*, с. 219 вказує також М. Бескида (район Кежмарок), але не вистачало йому представників району Пряшів Борис Туркіняк і Йозеф Збіглей.

шкільний (Д. Миллий) соціально-медичний (П. Жидовський і Д. Ройкович), організаційний (І. Рогаль-Ільків) та пропаганди (А. Кучерявий). Президії УНРП було також доручено вести переговори з СНР так, щоб вона визнала УНРП і признавали її у всіх питаннях пов'язаних з українським населенням.⁴² Очевидно, що в перших місяцях 1945 року активісти національно-революційного руху русинського та українського населення, і після створення УНРП, ні його квазі офіційне представництво, не дуже розраховували з рішенням українського питання в рамках чехословацької держави тому, що передбачали приєднання північної частини східної Словаччини до СРСР. У цьому дусі проходили також і переговори з'їзду 1 березня 1945 року. В резолюції про існуючі чехословацькі і словацькі національні органи взагалі не згадується а вітальні телеграми були надіслані тільки радянським представникам: Й. В. Сталіну, голові Ради Народних Комісарів УРСР Н. С. Хрущову і головному командирові 4-го українського фронту генералу армії І. Ю. Петрову, а також Народній раді Закарпатської України в Ужгороді.⁴³ У телеграмі Сталіну Президія УНРП висловила надію, що „не далеко той день, коли буде виправлена одвічна несправедливість і вся українська нація об'єднається в єдину державу.“ Н. С. Хрущова закликали в рішенні питань Закарпатської України не забувати „що на Пряшевщині також живуть українці“.⁴⁴

Серед русинського і українського населення проводилася агітація за добровільний вступ призовників в Радянську Армію. Лідери УНРП 3 березня 1945 року передали урядовому делегату Ф. Немцу лист адресований президентові Е. Бенешу, в якому вони вимагали пряму участь в московських переговорах.⁴⁵

Позиція, яку представники українського населення в Словаччині зайняли, має свої об'єктивні та суб'єктивні причини – це передусім безпосередні, але й поширювані негативні досвіди людей регіону відносно до їхньої конституційної інтеграції в державні ві-

⁴² А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 338. *Протокол I-ї ділової наради 1 березня 1945 р.*

⁴³ *Пряшевщина*, 18 березня 1945 р.

⁴⁴ *Пряшевщина*, 18 березня 1945 р. Переклад з російської мови авторами.

⁴⁵ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 360. Див. також: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II, с. 220.

домства, які історично мінливі, але зберігаючи меншинний статус місцевого населення. Дані історичні обставини мали дуже негативні політичні наслідки, які разом з соціальними проблемами і культурним відставанням, значно ускладнювали умови в північно-східній Словаччині. Крім того, колишні режими не раз відмовляли русинам та українцям і статус етнічної меншини, не кажучи про відмову їхньої національної ідентичності. У цьому контексті, переможне просування радянських військ в кінці війни, відродження ідеї слов'ян, ейфорія від кінця воєнного страждання і відновлення свободи, але і сильніший вплив комуністичних ідеалів в цьому регіоні поєднаний з незнанням реальної ситуації в Радянському Союзі, спорідненість мов з визволителями та приклад Закарпаття, викликали враження, що приєднання цієї частини Словаччини до Радянського Союзу - це історична можливість вирішити усі труднощі і проблеми підряд.⁴⁶

Свою роль зіграли також амбіції декілька інтелектуалів, але і нижча, переважно комуністично орієнтована інтелігенція, яка протягом існування передмюнхенської республіки і словацької держави відчувалася, частково правом недооціненою, маргінальною або залишеною поза увагою. Вона побачила в підключенні північно-східної Словаччини до СРСР і з тим пов'язаним встановленням обласних державних і політичних структур і установ, прекрасну можливість зробити успішну кар'єру.

Незважаючи на все, роздуми про приєднання до СРСР були нереальними тому, що вони не відповідають тогочасній внутрішній і міжнародній ситуації. Єдність і цілісність території Словаччини визнавали всі компоненти антифашистського опору, в тому числі і вітчизняне і зарубіжне керівництво Комуністичної партії, яка була в північно-східній частині Словаччини дуже популярна. Розкладні тенденції в північно-східній Словаччині були критиковані на нараді

⁴⁶ В. Караман на відкритті з'їзда 1 березня 1945 року сказав: *„Ні одне покоління нашого народу не мало такої можливості здобути повну свободу і усі права, яку має сьогоднішнє покоління.“* Див.: *Пряшевщина*, 18 березня 1945 р. Переклад з російської мови авторами.

Центрального комітету КПС 6 березня 1945 і керівництвом Комуністичної партії в Москві. Заперечну позицію зайняли також компетентні представники СРСР.⁴⁷

Про дану проблему згадували і деякі виступи на нараді функціонерів КПС і членів іноземного керівництва КПЧ 8 квітня 1945 року у місті Кошице. Активізація національного руху серед українського населення в Словаччині була позитивно оціненою, але водночас була відмова на спроби використовувати її для спричинення конфліктів між словаками і українцями або для ускладнювання чехословацько-радянських відносин. У зв'язку з цим Ґ. Гусак сказав, що УНРП ще досі „не представила ні один план, але робить акції, які розстроюють населення.“⁴⁸

Під впливом цих обставин УНРП почала розглядувати свої початкові наміри і значно міняти позицію до чехословацької держави і словацьких державних органів. Газета УНРП „*Пряшевицина*“ опублікувала 12 квітня 1945 року оголошення про те, що первісний виклик на вступ до Радянської Армії не актуальний, що добровольці не будуть прийняті, і тому нехай призовники української національності йдуть в чехословацьку армію.⁴⁹

9 квітня 1945 року лідерів УНРП В. Карамана, П. Бабея та І. Рогаля-Ільківа прийняли у місті Кошице заступники голови СНР Ґ. Гусак і Т. Тварожек. Перший заступник голови УНРП П. Бабей їм прочитав декларацію УНРП, котра висловлювала бажання співпрацювати з СНР в рішенні всіх питань, особливо питань культурних, економічних і політичних, пов'язаних з українцями і росіянами, які живуть в Словаччині. Висловлене було також бажання допомогти уряду ЧСР і СНР в перебудові та оновленні Чехословацької держави за умови, що правовий, економічний та культурний статус українців і росіян в

⁴⁷ *Cesta ke Květnu : Vznik lidově demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek; 2. svazek.* Red. M. Klimeš et al. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, с. 678 і *Dejiny Slovenského národného povstania 1944, zv. 3: Dokumenty.* Red. V. Plevza et al., с. 599-600. Недоторканність кордонів Словаччини Молотов підтвердив в інтерв'ю з президентом Е. Бенешом 21 березня 1945 року. Див. FIERLINGER, Z. *Ve službách ČSR., II.,* с. 596.

⁴⁸ *Komunistická strana Slovenska : Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948.* с. 135.

⁴⁹ *Пряшевицина*, 12 квітня 1945 р.

республіці буде рішатись в духу демократії. У декларації УНРП особливо підкреслила факт, що уряд ЧСР і СНР готове співпрацювати з СРСР, і що УНРП обіцяє у цьому свою підтримку.

З іншого боку, заступники голови СНР запевнили УНРП, що СНР охоче задовольнить культурні та економічні вимоги українського населення, в той час як УНРП їх конкретне формулювання представить в Президії СНР у м. Кошице.⁵⁰ Значення цих переговорів полягає у тому, що УНРП чітко продемонструвала свою чехословацьку орієнтацію, в той час як СНР де-факто визнала УНРП найвищим представником українського населення в Словаччині і дала їй імпульс для створення меморандуму. Про проект меморандуму вела переговори Президія УНРП вже 15 квітня 1945 року, і після деяких коригувань представила його на пленарному засіданні, де його схвалили 22 квітня 1945 р.⁵¹

„Меморандум українців проживаючих в Словаччині, представником яких є Українська народна рада в Пряшеві“ складається з трьох основних частин. У першій ми дізнаємося про статус українського населення протягом існування передмюнхенської Чехословаччини і словацької держави та про оцінку участі населення в русі антифашистського опору на стороні нації чеського та словацького народу. Друга частина формулює позицію УНРП до оновленої Чехословацької республіки, до її органів законодавчої і виконавчої влади і висловлює повну підтримку Кошицькій урядовій програмі.

Третя частина містить вимоги, які повинні бути виконані для того, щоб позитивно вирішити українське питання в Словаччині:

1. Пропорційне представництво українців в Словацької Національної Раді, яке буде обране Українською народною радою в Пряшеві.

2. Пропорційне представництво українців в центральних органах державної влади, відомствах уповноважених СНР і інших установах та органах державного управління і судової системи, передусім в районах з українським населенням. По мірі необхідності створити спеціалізовані українські секції, які би, в рамках окремих

⁵⁰ *Пряшевщина*, 15 квітня 1945 р.

⁵¹ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 13.

відомств уповноважених, були компетентними з питань стосуючихся інтересів українського народу.

3. У районах, де живуть українці, створити в необхідній кількості українські і російські школи усіх типів з українськими та російськими викладачами. Під Відомством уповноваженого СНР у справах народної освіти та культури створити окреме відділення для українських і російських шкіл підлеглий безпосередньо уповноваженому. Начальника відділення і всіх співробітників вибирати за пропозицією УНР в Пряшеві.

4. В рамках культурних угод з Радянським Союзом дозволити українцям усесторонні контакти з Радянською Україною, зокрема з Закарпатською Україною. Українським студентам зі Словаччини дати можливість вчитися в СРСР. В університетах в ЧСР створити кафедру російської та української мови.⁵²

На пленарному засіданні УНРП 22 квітня 1945 року були відповідно до рішення з'їзду від 1 березня 1945 року до УНРП прийняті і інші члени: М. Дубай, Ш. Юрічко, М. Кмец, М. Лихвар, Ш. Макара, Ґ. Михалич та А. Сушко.⁵³ З кінця квітня 1945 року почало Президіум УНРП більш активізувати і встановлювати контакти з представниками загальнонаціональних та словацьких національних органів, щоб отримати їх підтримку і реалізацію вимог меморандуму. Вже 1 травня 1945 року Президіум УНРП в Пряшеві відвідав міністр інформацій В. Копецький.⁵⁴ 5 травня 1945 року делегацію УНРП прийняв у місті Кошице заступник прем'єр-міністра Клемент Ґотвальд. На нараді, в якій взяли участь заступник прем'єр-міністра В. Широкий і міністр В. Копецький, були чиновники УНРП від імені уряду і Центрального комітету КПЧ запевнені в підтримці їх політичних, економічних та культурних вимог. Подібні гарантії вони отримали також від голови СНР К. Шмідке.⁵⁵

⁵² А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 346. Див. також: *Пряшевщина*, 1 травня 1945 р. Меморандум був переданий Президії СНР і уряду ЧСР 24 квітня 1945 року. І. ВАНАТ, І.: *Нариси новітньої історії*, II., с. 227.

⁵³ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 342.

⁵⁴ *Пряшевщина*, 6 травня 1945 р.

⁵⁵ *Пряшевщина*, 10 травня і 13 травня 1945 р.

На засіданні Президії УНРП 14 травня 1945 року вирішили уповноважити представниками по переговорах і вимогам з урядовцями СНР голову В. Карамана і П. Жидовського.⁵⁶ Оскільки СНР на першому пленарному засіданні 14 травня 1945 року не обговорила меморандум, делегація УНРП вела переговори з представниками СНР в Братиславі, відкладення обговорення меморандуму представники СНР виправдовували політичною ситуацією. Тому делегація УНРП відправилась до Праги, де вона чехословацькому уряду сказала, що якщо українцям і русинам не будуть негайно надані усі можливості користуватися правами, які випливають з широкої народної демократії, то вони самі будуть шукати способи вирішення своєї долі.⁵⁷

В 1945 році 26 травня на пленарному засіданні СНР обговорила меморандум українців. Уповноважений освіти і науки Л. Новомеський у своїй заяві вказав на справедливий характер і значення національного руху українського населення. Сприятливі стосунки з українцями документував позитивною відповіддю на меморандум, якою СНР підтвердить свою слов'янську орієнтацію і виключить можливі сепаратистські тенденції.⁵⁸

У запропонованій відповіді, яка була затверджена на пленарному засіданні, СНР оцінила політичний, економічний і культурний рух українського населення в Словаччині і зобов'язалася спостерігати і всіма способами підтримувати його національну свідомість. Від імені словацького народу СНР заявила, що йому завжди буде важливим, щоб ставлення до українців було щирим і сердечним, щоб в жодному українському серці не було місця для гіркоти з несправедливості.⁵⁹

СНР також поставила два основні регулятиви відповідно до яких повинні розвиватися сучасні та майбутні словацько-українські відносини:

1. Назавжди видалити зі словацької та чеської позиції щодо українців будь-які шовіністичні, фашистські і такі відносини, які ви-

⁵⁶ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 343. Протокол засідання Президії УНРП от 14 травня 1945 р.

⁵⁷ *Пряшевщина*, 28 червня 1945 р.

⁵⁸ SNA, f. Úrad Predsedníctva SNR (ÚP SNR), i. č. 25, k. 8.

⁵⁹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 25, k. 8.

кликали би денаціоналізацію українців та були перешкодою в розвитку їх національної свідомості.

2. Запобігати тому, щоб позиція українського населення визначалась шовіністичними і реакційними елементами та досягнути, щоб „питання українців в Словаччині ніколи не могло стати об’єктом домашньої або іредентистської спекуляції ворожого зарубіжжя“.⁶⁰

Конструктивну позицію СНР зайняла і по відношенню до конкретних вимог Меморандуму і вирішила:

1. Забезпечити достатню кількість місць в СНР для українських представників делегованих УНР. Згідно з рішенням Президії СНР от 25 травня 1945 року УНРП було надано право делегувати п’ять представників до СНР.⁶¹

2. При прийманні кандидатів на державну і громадську службу не застосовувати такі національні критерії, які би невраховували наявність українців в Словаччині.

3. У районах населених українцями розглянути питання освіти відповідно за такими принципами:

а) Під Відомство уповноваженого СНР у справах шкільництва та народної освіти закласти українське відділення підлегле безпосередньо уповноваженому. Довірити йому усі питання української (російської) освіти, особливо персональні та педагогічно-дидактичні. Працівників українського відділення приймати на основі рекомендацій УНР в Пряшеві. На українське відділення освіти в Словаччині вибирати чиновників згідно з рішенням комісара або його заступника. При зв’язку з українськими (російськими) школами буде відділення використовувати українську (російську) мову.

б) У шкільних округах з великою частиною українського та русинського населення буде на чолі районних шкільних управ з питань російських і українських шкіл (інспекторатів) інспектор української (руської) національності, який буде відповідати передусім за порядок денний українських (російських) шкіл.

⁶⁰ А ZRUSR, f. UNRP, a.j. 12.

⁶¹ На основі рішення Президії СНР від 25 травня 1945 року УНРП було надано право делегувати п’ять представників в СНР. Дів. А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 540.

в) Інспекторів до шкільних округів з українським та русинським населенням буде призначати уповноважений за домовленістю з українським відділенням.

г) Щоб перешкодити денаціоналізації українського та русинського населення в Словаччині здійснювати у всіх муніципалітетах, в яких живуть словаки і українці, нові записи у школи під наглядом представників обох національностей назначених уповноваженим по освіті. На підставі результатів записів комісія буде приймати рішення про характер школи і кількості філій.

4. Для усесторонніх відносин з Радянським Союзом, а саме УРСР і Закарпатською Україною, українці в Словаччині матимуть в своєму розпорядженні всі установи і ресурси, так як словаки.⁶²

Хоча відповідь СНР на Меморандум українців офіційно вручив голова СНР Й. Леттрих делегації УНРП, до складу якої входили В. Караман, П. Бабей, П. Жидовский і І. Рогаль-Ільків, аж 6 червня 1945 року, Президія УНРП вже до того реалізувало конкретні заходи для здійснення своїх вимог. Вже 2 червня 1945 Президія УНРП подала пропозицію, щоб до експозитур кожного відомства уповноваженого СНР у місті Кошице прийняли співробітників української національності. Новими чиновниками та службовцями цих установ повинні були стати А. Бескид, М. Білінський, Т. Дуфанец, М. Ґарай, А. Кашак, В. Кріницький, І. Левканич, І. П'єшак, В. Ройкович, А. Рудловчак та І. Суковський.⁶³ Пленарне засідання УНРП, яке відбулося 25 червня 1945, уповноважило Президію УНРП запропонувати список осіб домагаючихся вищих постів в районних національних комітетах.⁶⁴ Відомство уповноваженого по внутрішніх справах - експозитуре в місті Кошице, УНРП рекомендувала обрати на посаду керівників відділень Я. Кіша в Міжлабірцях, С. Ставровського в Свиднику, К. Долниго в Стропкові, Ю. Тінка у місті Снина та А. Подгайського у Старі Любвні.⁶⁵

⁶² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 12.

⁶³ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 344.

⁶⁴ *Пряшевщина*, 28 червня 1945 р.

⁶⁵ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 65.

Зрозуміло, що УНРП в таких і подібних випадках давала явну перевагу національності кандидатів, навіть якщо у них не раз не хватало досвіду і кваліфікації. З метою зайняти чим більше важливих постів в центральних і місцевих органах влади та установах, важливі позиції займали особи, які по професійних і організаційних аспектах відставали, не посприяли рішенню справді нагальної проблеми українського населення, але навпаки викликали проукраїнські настрої у словацьких співробітників. Незважаючи на цей факт, відповідні органи здебільшого задоволили вимоги УНРП. Президія УНРП листом від 4 серпня 1945 року Відомству уповноваженого внутрішніх справ подякувала за прийом українців на державну службу.⁶⁶

Деякі проблеми появилися в зв'язку з заняттям п'яти місць в СНР, які були призначені делегатам УНРП. На пленарному засіданні УНРП 25 червня 1945 були таємним голосуванням обрані представники УНРП в СНР, а то В. Караман, П. Жидовський, П. Бабей, І. Рогаль-Ільків та В. Капішовський.⁶⁷ Цей факт оголосила УНРП Президії СНР в документі ном. 139/45, от 26 червня 1945 року.⁶⁸

Але Президія СНР зайняла негативну позицію щодо кандидатури В. Карамана, „особливо з політичної точки зору та державної безпеки“.⁶⁹ Це створило складну ситуацію в УНРП. В. Караман запропонував свою відставку з поста голови УНРП. Частина членів присутніх на пленарному засіданні 25 серпня 1945 року відставку В. Карамана підтримали, особливо йому дорікали погану організацію праці УНРП. Друга частина членів на чолі з Г. Михаличом була позицією СНР обурена і говорила про втручання, що до прав українців. Стосовно до В. Карамана в тім був прийнятий компроміс, щоб залишався на цій посаді, поки питання не виразиться на II-му загальнонаціональному з'їзді.⁷⁰

⁶⁶ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 155.

⁶⁷ *Пряшевщина*, 28 червня 1945 р.

⁶⁸ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

⁶⁹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 21, k. 1. *Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva SNR zo dňa 4. septembra 1945.*

⁷⁰ A ZRUSR, f. UNRP a. j. 348.

У відповідь на заяву 8 серпня 1945 року УНРП одержала можливість делегувати п'ятьох своїх представників в Тимчасові національні збори (ТНЗ). Пленум УНРП 25 серпня 1945 обрало делегатів В. Ройковича, а І Роголя-Ільківа, П. Бабея, В. Капішовського і П. Жидовського. У той же час, документ за ном. 347/45 - през. від 25 серпня 1945 року повідомив Президію СНР про те, що у зв'язку з делегуванням В. Капішовського і П. Жидовського до ТНЗ, УНРП їх звільняє зі СНР, а замість них делегує Ш. Макару та І. Суковського.⁷¹

Деякі проблеми і суперечки, наявні в зв'язку з виборами делегатів до СНР та ТНЗ, ясно показали, що, з літа 1945 року, незважаючи на офіційні заяви про надпартійний характер УНРП та національно-політичну і соціальну єдність українців і росіян в Словаччині, існуюча політична структура все більше відбивалася на житті русинського та українського населення. Русини і українці, так само як і інше населення Словаччини, були в той час організовані, або принаймні більш-менш підтримували політику однієї з двох політичних сил: Комуністичної партії Словаччини (КПС) або Демократичної партії (ДП).

Так як УНРП і її районні комітети були створені в той час, коли Демократична партія небула навіть організаційно побудована і політично просувалися компоненти опору з більш радикальною орієнтацією, це було цілком природно, що політичними представниками русинського та українського населення в значній мірі були комуністи або позапартійні з українською орієнтацією, які комуністам симпатизували. І так, наприклад, влітку 1945 року, було в районних комітетах УНРП в місті Бардіїв, Гіральтівці, Гуменне, Міжлабірці, Снина та в Старій Любовні загально 97 членів, з яких 71 були комуністи (73,2%), 10 членів з Демократичної партії (10,3%) і 16 позапартійних членів (16,5%).⁷²

Представники Демократичної партії знали, що успішно опиратися офензиві КПС, яка могла покладатися на вплив КСЧ в загальнонаціональних органах, в армії, в безпеці та в громадських орга-

⁷¹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

⁷² ŠUTAJ, Š. *Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1946 – 1986*. In *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Red. M. Gajdoš. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, s. 75.

нізаціях, можливо тільки дорогою укріплення своєї позиції в Національних зборах, в СНР, а також в державних і в управлінських органах, особливо в національних комітетах і в недержавних установах і організаціях. Це усвідомлення посилене підготовкою до передвиборчої кампанії привело їх до зусилля розширити членську базу Демократичної партії і в північно-східних районах Словаччини, в яких здавалося, мали перевагу комуністи. Крім активізації агітаційної діяльності і випуску матеріалів на української та російської мові, найбільш важливим кроком в цьому напрямку стало створення Українсько-руської секції (далі УРС) Демократичної партії.

Це сталося на установчих зборах УРС Демократичної партії в Пряшеві 6 серпня 1945 року. У прийнятій резолюції відділення підтримало невідкладну допомогу районам найбільш постраждалим у війні, забезпечення громадянських свобод і повні політичні права для чехів, словаків, українців та русинів в неподільній Чехословаччині. Відділення зобов'язалася співпрацювати з УНРП, але вимагала її реорганізацію на основі принципу політичного паритету, так само, як у СНР. Стосовно проблеми делегатів УНРП в СНР відділ запропонував обрати двох членів КПС, двох членів ДП і одного позапартійного члена. Українсько-руська секція ДП також встановила вимогу демократизації місцевого уряду шляхом реорганізації місцевих і районних національних комітетів на основі таємного голосування.⁷³ Головою УРС Демократичної партії став професор російської гімназії в Пряшеві Віктор Завацький, регіональним секретарем Іван Бобак, районний секретар ДП у Міжлабірцях.⁷⁴ 3 грудня 1945 секція видавала свій власний друкований двотижневик Демократический голос.

Активізація Українсько-руської секції Демократичної партії, але особливо незгоди у питанні делегатів УНРП в ТНЗ і в СНР призвели пленум УНРП до того, що 25 серпня 1945 року дало попередній

⁷³ SNA, ÚP SNR, a. j. 463, k. 756.

⁷⁴ BRIŠKÁR, J. Demokratická strana na východnom Slovensku pred februárom 1948. In *Východné Slovensko pred Februárom*. Red. M. Firdová. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, с. 174; BRIŠKÁR, J. Rusko - ukrajinská sekcia demokratickej strany. In *Жовтень і українська культура : Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму*. Ред. Ричалка, М. та ін. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1968, с. 516-522. Див. також: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II*, с. 226.

дозвіл на скликання II загальнонаціонального з'їзду.⁷⁵ Згідно з інструкціями до підготовки з'їзду, його делегати були обрані районними конференціями, яким передували зібрання в різних муніципалітетах. Кожне село мало право обрати на зібрання двох делегатів і двох заступників. Крім того, культурні організації українців мали право направити на з'їзд по одному делегату.⁷⁶

Переговори з'їзду відбулися 7 жовтня 1945 року у місті Пряшів за участю 312 делегатів, які репрезентували русинське та українське населення 16 районів.⁷⁷ З'їзд в першу чергу обговорював питання пов'язані з відновленням війною пошкодженої економіки та індустріалізацією областей населених українцями, однак увагу звернув також проблемам шкіл, і зокрема, представництву українців в СНР і ТНЗ. Головний виступ мав І. Рогаль-Ільків, котрий оцінив можливості, які створюються в Чехословаччині для розвитку української національності. Принципи народної демократії, її прогресивного духа і слов'янську орієнтацію описав як гарантію того, що ЧСР стане справді батьківщиною українців.⁷⁸

Під час з'їзду, не тільки в офіційних документах, але і в дискусіях, часто підкреслювалася аполітичність, точніше позапартійність УНРП. Ця підроблена націоналістична перспектива була застосована делегатами, ймовірно, через страх пошкодження єдності русинського та українського населення, як показали невдалі досліди минулого. Однаково невірними, але набагато шкідливішими, вважаємо також часто обговорювані тези про „чистоту“ української нації, її прогресивність, і про те, що під час фашистського режиму не була пошкоджена її репутація колабораціонізмом. Ці погляди не тільки не засновані на істині, але включають в себе непряму інвективу проти словацького народу, і в цьому сенсі у ніякому випадку не помагали співіснуванню українців і словаків в Словаччині. Елемент нетолерантності був присутній також в рішенні з'їзду про відмов-

⁷⁵ *Пряшевщина*, 30 серпня 1945 р.

⁷⁶ *Пряшевщина*, 16 вересня 1945 р.

⁷⁷ *Пряшевщина*, 14 жовтня 1945 р.

⁷⁸ Štátny archív (ŠA) Prešov, f. Ukrajinská národná rada (UNR) 1945 – 1948, без числа.

лення повторного запиту СНР про те, щоб УНРП перестала вживати назву *Пряшевщина* у своїй назві і в назві своєї газети.⁷⁹

Після бурхливої дискусії з приводу кандидатів, конгрес обрав 35 членів пленуму УНРП і членів Президії УНРП, в складі В. Караман - голова, П. Жидовський - перший заступник голови, П. Бабей - другий заступник голови, І. Рогаль-Ільків - генеральний секретар, Д. Ройкович - секретар, В. Завацький - заступник секретаря, та Й. Збіглей - скарбник.⁸⁰ Шляхом компромісу вирішилось питання представників УНРП в законодавчих органах республіки та Словаччини. В якості делегатів УНРП в ТНЗ були обрані в П. Бабей, І. Рогаль-Ільків, В. Завацький, П. Жидовський і Г. Михалич, котрий став головою депутатського клубу УНРП. Їхніми замісниками були зареєстровані Ш. Макара, В. Галя, І. Гакош, І. Керлік та І. Суковський.⁸¹ Делегати УНРП в ТНЗ зайняли свої посади 28 жовтня 1945 року.⁸²

Документом за ном. 445/45 від 8 жовтня 1945 року, УНРП оголосила Президію СНР, що на II загальнонаціональному з'їзді делегатів українського та русинського населення Словаччини, який відбувся 7 жовтня 1945 року, було обрано в якості делегатів УНРП В. Капішовського, Й. Сухого, В. Ройковича, І. Левканича і А. Єдинака. Замісниками стали після виборів І. Качур, Я. Сисак, Т. Семан, А. Гавула, та А. Савуляк.⁸³ Пропозицію ухвалила Президія СНР 16 жовтня 1945 року, а 6 листопада того ж року, депутати склали присягу. Головою депутатського клубу УНРП в СНР заснованому 8 листопада 1945 став В. Капішовський.⁸⁴

В кінці II загальнонаціонального з'їзду була прийнята резолюція, в якій делегати виступили за повне виконання вимог Мемо-

⁷⁹ *Пряшевщина*, 14 жовтня 1945.

⁸⁰ *Пряшевщина*, 14 жовтня 1945. Після відставки Д. Ройковича зайняв 24 листопада 1945 року пост секретаря В. Завацький. А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 356. Див. також: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II, с. 248.

⁸¹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

⁸² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 336.

⁸³ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

⁸⁴ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 473 a 497, k. 970. Затвердження делегатів СНР було УНРП оголошено шляхом документу за ном. 10 026/1945 від 17 жовтня 1945 року. SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

рандуму українців від 22 квітня 1945 року, за повне забезпечення УНРП, за створення українських відділів у всіх відомствах уповноважених, та за створення умов для того, щоб українські депутати в СНР і ТНЗ могли невідкладно виконувати свої функції. Резолюція містила також деякі з вимог економічного характеру, частина з яких згадувалась у Меморандумі Президії УНРП від серпня 1945 року. Мова йшла, зокрема, про рішення найнагальніших економічних і соціальних проблем війною пошкоджених північних районів, переселення частини промислових підприємств із західного прикордоння на схід країни, про електрифікацію районів, побудову мережі залізниць, створення головного управління колгоспів на території, де проживають українці, а також про реорганізацію майнових відносин в муніципалітетах гірських регіонів. З'їзд одночасно призначив Президії УНРП і пленуму обов'язок захищати національну єдність українського народу і не дозволити фрагментацію його творчих сил на політичні та інші групи різної спрямованості.⁸⁵

Встановлення делегатів УНРП в СНР була виконана друга з основних вимог Меморандуму українців. Певний переполох настав стосовно до рішення Президії СНР. Мова йшла про те, щоб делегати УНРП і позапартійний член генерал М. Фер'єнчик автоматично стримувалися голосування тому, що їхні голоси би могли бути вирішуючі і забезпечили б успіх або провал однієї з партій при паритетному представництві КПС і ДП в пленумі СНР, а саме що до рішень словацьких політичних питань. Навіть якщо це заходи були логічним рішенням конкретної ситуації в СНР, обмеження депутатських прав представників українського і русинського населення, делегованих УНРП викликало обурення зокрема органів УНРП, але і серед широкої публіки. Незважаючи на це рішуче опротестування, постанова Президії СНР залишилася в силі і завдяки особистого внеску голови СНР Й. Леттриха.⁸⁶

У період після другого з'їзду серед лідерів УНРП, особливо серед тих, які не були політично організовані (В. Караман, І. Жи-

⁸⁵ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 353.

⁸⁶ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 269. Див. також: ВАНАТ, І.: *Нариси новітньої історії*, II, с. 235.

довський, Д. Ройкович), все частіше появлялися думки, що існуючі політичні партії в Словаччині, членами яких були і українці, не можуть адекватно захищати їхні інтереси, тому що вони пов'язані партійною дисципліною. На їх погляд, політична ситуація і наступні вибори були сильним аргументом, щоб шукати інші альтернативи організації політичного життя українського і русинського населення.⁸⁷ У цьому сенсі говорилося про можливість створення нової політичної партії за національним принципом і балатуватися на виборах в 1946 році. Це питання розглядувала Президія УНРП на своєму засіданні 23 грудня 1945 року. Відповіддю представників ДП на питання В. Карамана, як хочуть КПС і ДП, у зв'язку з виборами, забезпечити національні, культурні та економічні права українців, була пропозиція, щоб УНРП орієнтувалася на Демократичну партію і за її допомогою зберегла депутатські мандати.⁸⁸

Абсолютно відкрито про необхідність створення політичної партії українців говорив голова УНРП В. Караман на початку 1946 року: „Ми стоїмо і перед політичним завданням. Щоб підняти народ в культурному, економічному і соціальному розвитку, потрібно його об'єднати в єдину потужну політичну сутність. Наш народ не має можливість в повній мірі висловити свою волю і захищати свої права в рамках іноземної політичної партії ... Чехи організовані в чеських, словаки в словацьких партіях, і в рамках цієї системи разом будують державу чехів і словаків. Якщо нам українцям і росіянам доля випала жити в спільній демократичній державі, яку ми щиро підтримуємо, справжній демократ нам подасть руку допомоги в нашому мінімальному цивільному праві - організувати свою власну політичну партію.”⁸⁹

Правда, сьогодні є важко чітко визначити, чи тоді думали про трансформування УНРП або створення повністю нової політичної організації. Більш імовірним є перший варіант, який дозволяв використовувати існуючу організаційну структуру, побудований адмі-

⁸⁷ *Пряшевщина*, 16 грудня 1945.

⁸⁸ А ZRUSR, f. UNRP, а. j. 336.

⁸⁹ *Пряшевщина*, 1 січня 1946. Переклад з російської мови авторами.

ністративний апарат, існуючий друкований орган і представництво в законодавчих органах, а також в державному і громадському управлінні. Русини та українці також мали певну групу людей для політичної діяльності, яка мала досвід роботи в представницьких органах всіх рівнів та в офісах і установах різного вертикального та горизонтального рівня. Важливим фактором цих міркувань є і той факт, що між 1945 і 1946 роками вже представництву русинів та українців було ясно, що УНРП не буде користуватися еквівалентним або подібним статусом ні законодавчою і виконавчою владою, як наприклад СНР.

Думки про створення української політичної партії не викликали особливу реакцію серед русинського та українського населення. Звісно, що їх не підтримала ні чехословацька держава, тому що вони не тільки заперечували концепції меншинової політики після Другої світової війни, а й створювали прецедент для тоді абсолютно неприйняттого політичного організування угорської меншини. Вирішальним, однак, стало те, що ідею української народної партії не прийняло ні головне управління, ні регіональні секретаріати КПС і Демократичної партії, які не мали ніякого інтересу перед виборами помагати можливі конкуренції, і позиції, яка на північному сході Словаччини поступово вирівнювались.

Однак у зв'язку з міркуванням про можливе створення української політичної партії, ми би хотіли висловити додаткову гіпотезу про те, що при цьому могло розраховуватися на підтримку деяких політичних партій, які працювали на чеських землях, хоча це міркування в повному обсязі на той час не дуже відповідало тогочасним повноваженням у рамках Національного фронту в Словаччині і в загальнонаціональному масштабі. На це вказує і факт, що після прийняття третьої пражської угоди в червні 1946 року, яка фактично відновила централізм і запобігла послідовне рішення національного питання, представники УНРП прийняли її як символ закріплення єдності нашої країни. Але ми признаємо, що таке міркування може в значній мірі залежати від поточної ситуації, що склалася в ставленні до вирішення питань державно-правової системи.

Цікаво, що навіть у вісімдесятих роках, коли був представлений факт, що в 1945 – 1948 роках у частини русинського та українського представництва існували спроби створити політичну партію засновану на етнічному принципі, це спричиняло заперечення та протест. Автори були звинувачені, що це нереальне і неперевірене твердження, хоча аналіз джерельної бази підтверджує цю реальність. З іншого боку, у зв'язку з міркуванням про можливе створення політичної партії русинів або українців, важко оцінити позицію чеських політичних партій у рамках Національного фронту.

У червні і в другій половині 1945 року поступово реалізувались комплексні вимоги меморандуму в галузі освіти. Освіта ж була першою частиною суспільного життя, в якій проявилася активізація національного руху русинського і українського населення на звільненій території Словаччини. В результаті низької толерантності шкільної політики попереднього режиму і природного ентузіазму зі звільнення, в окремих селах з русинським та українським населенням на північному сході Словаччини зростав інтерес до введення російської або української мови як мови навчання. У селах і містах, де стан шкільних будинків був задовільним, почалося навчання вже взимку 1944-1945. Наприклад, в селі Маківці, район Міжлабірцях, школа почала працювати на початку грудня 1944 року. В новій російській гімназії в Міжлабірцях навчання почалося 23 лютого 1945 року, пізніше її перемістили у місто Гуменне.⁹⁰

З січня 1945 року, і зокрема навесні, процес зміни словацької навчальної мови на російську придбав в деяких районах невпинний характер, тому Комісаріат освіти СНР циркуляром ном. 1076/45 проти цього явищу заперечував. УНРП проти тому рішуче протестувала, аргументуючи, що будь-які зміни в мові навчання здійснилися відповідно до волі народу, і в той же час проголосила себе виключно компетентною у сфері рішення всіх питань освіти українського населення.⁹¹ Звичайно, такий підхід не міг посприяти серйозному рішення цієї проблеми і об'єктивно укріплював наці-

⁹⁰ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 205.

⁹¹ *Пряшевщина*, 1 квітня 1945 р.

оналістичні тенденції з обох сторін. У Меморандумі українців була проблематика шкіл спроектована більш конструктивно і розумніше, відповідно і у відповіді від СНР, що до даної ситуації відобразилося і в практичному коригуванні шкільних справ на північному сході Словаччини.

13 червня 1945 в експозитуру відомства уповноваженого у справах освіти СНР в м. Кошице були запрошені голова УНРП В. Караман, головний редактор *Пряшевщини* І. П'єщак і секретар УНРП Д. Ройкович. Заступник уповноваженого СНР у справах шкільництва Ш. Штамм, в присутності керівник Управління Президії СНР Ш. Яношіка, наведуючого відділом Й. Штефаніка та обліковця Ю. Матея, вручили І. П'єщаку накази про призначення для людей, які повинні були створити Відділ (Реферат) для українських і російських шкіл (далі РУШ) в рамках Відомства уповноваженого СНР у справах шкільництва та народної освіти СНР. Реферат почав працювати 18 червня 1945 року в місті Кошице, де повинно було залишитися і після ліквідації експозитур всіх відомств уповноважених СНР. Головою РУШ став за пропозицією УНРП Іван П'єщак, головою I відділення (початкові школи) М. Лихвар, головою II відділення (середні, вищі та городянські школи) М. Бобак та III відділенню головував Д. Миллий (позашкільна освіта). Працівниками апарату стали Й. Дзуренда, А. Сокира та Й. Припутен.⁹²

На основі Постанови 6810/45 виданої Відомством уповноваженого СНР у справах освіти 10 грудня 1945 року були створені чотири районні шкільні управи з питань російських і українських шкіл (інспекторати). У місті Міжлабірці була створена шкільна управа по районах Міжлабірці, Снина, Гуменне та Собранці, яку очолював Ш. Макара. Шкільна управа у Стропкові, якою керував Й. Худік, здійснювала догляд над українськими школами в районах Стропків, Свидник, Гиральтівці і Воронів-на-Топлі. До сфери діяльності шкільного інспекторату в Сабиніві, котру очолював І. Шутяк, входили райони Сабинів, Стара Любовня, Списька Стара Весь і Кежмарок. У Пряшеві мала штаб-квартиру шкільна управа українських

⁹² *Пряшевщина*, 17 червня 1945 р. Див. також: А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1 027.

шкіл в районах Пряшів, Бардіїв, Левоча, Списька Нова Весь і Гельниця а також в інших районах, у яких знаходились українські школи. Шкільним інспектором був призначений А. Капішовський.⁹³

В той же час, з набранням чинності 1 січня 1946 р., були засновані чотири районні українські культосвітні управи (інспекторати), а саме в Снині по округу міжлабірської шкільної управи, в місті Свидник по районі стропківської шкільної управи, в Старі Любовні зі сферою діяльності в округу шкільної управи в Сабиніві та в Бардіїві для культурно-освітніх установ в районах пряшевської шкільної управи. Культосвітніми інспекторами були обранні І. Прокипчак, Ш. Юричко, І. Вавринчик та Ш. Варзалій. Завданням інспекторів культосвітньої діяльності було управляти усіма позашкільними культурними справами в муніципалітетах з українським населенням у відповідних районах. Їм підлягали місцеві секретарі освіти, які були призначені у всіх 280 муніципалітетах з українським та русинським населенням.⁹⁴

Кількість українських шкіл у східній Словаччині після звільнення росла швидкими темпами. В часі словацької держави мали тамтешні русини і українці один дитячий садок і дві середні школи (російський гімназій та академію викладачів в Пряшеві), станом на 31 грудня 1945 року РУШ вже управляв трьома дитячими садками з 149 дітьма, 277 народними школами з 27 145 учнями, 14 горождяньськими школами з 1620 учнями і середніми школами в Пряшеві і в Гуменному з 556 студентами. Українські школи відвідувало разом 29 583 учнів.⁹⁵ У навчальному році 1945/46 українське та русинське населення здобувало освіту у трьох дитячих садках, 260 народних і 15 горождяньських школах, та у трьох середніх школах, в той час як в навчальному році 1947/48 вже система української

⁹³ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 335. Див. також: RIČALKA, M. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR po roku 1945. In *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti. Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Red. M. Čorný. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975, с. 81-82.

⁹⁴ *Пряшевщина*, І., ч. 67, 2 грудня 1945.

⁹⁵ Порівняй: *Rok práce : Zborník článkov o rekonštrukcii Slovenska*. Bratislava 1946, с. 49; RIČALKA, M. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva, с. 82.

освіти складалася з 11 дитячих садків, 272 народних і 25 горожданських шкіл а також з п'ятих шкіл третього ступеня.⁹⁶ Це означало, що загальна кількість українських шкіл за даний період збільшилася на 32 школи (на 11,3%).

Слід нагадати про те, що ці школи були українськими тільки своєю назвою, так як мова навчання була переважно російською або т.зв. язичіє, штучний суміш церковнослов'янської мови, російської мови та місцевого діалекту. Наступному збільшенню числа цих шкіл заважала недостача та стан шкільних будівель і недостатнє число вчителів. З іншого боку, слід визнати, що створення українських шкіл дорогою зміни словацької мови навчання на російську мову завдяки тогочасної атмосфери і діяльності УНРП, РУШ та українських шкільних інспекторатів місцями нагадувало русифікацію, не завжди збігалось з думкою населення і в подальшому періоді значно ускладнило питання шкіл на північному сході Словаччини.

В перші половині 1946 року проходила активізація політичного життя в рамках підготовки до перших повоєнних виборів, що в повній мірі відобразилося і в північно-східній Словаччині. Дуже енергійно почала новий рік і УНРП, яка вже 4 січня документом за ном. 7/1946 звернулася до СНР з ініціативою для забезпечення безпосередньої участі українців і руських в реалізації урядової і виконавчої влади в Словаччині. Посилаючись на резолюцію СНР, яка була прийнята 26 травня 1945 року як відповідь на меморандум українців, УНРП вимагала, щоб при Колегії Уповноважених створилося окреме Управління з питань українського (руського) населення в Словаччині. Завданням управління мав бути захист політичних, економічних і культурних інтересів місцевих українців (руських). Управління повинно було бути встановлено за постановою СНР а його організаційна структура і сфера діяльності би були уточнені за згодою СНР і УНРП. Голову (начальника) Управління з питань українського (руського) населення повинно було призначити Президії

⁹⁶ Порівняй: *Štatistická príručka Slovenska 1947*. Red. M. Senčák. Bratislava: Štátny štatistický a plánovací úrad, 1947, сс. 344, 346, 336, 320 та 322; SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Pléna KV, OV KSS, k. 1. *Zápisnica zo zasadania pléna KV KSS v Prešove 17. júla 1952*, с. 46.

СНР за пропозицією УНРП, при цьому начальник управління був би повноправним членом Колегії Уповноважених.⁹⁷

УНРП свої вимоги обґрунтувала тим, що українське і русинське населення залишалося лояльним до чехословацької державності і відмовлялися підтримувати режим Словацької держави (1939 - 1945) та брати участь в її політичних та воєнізованих структурах. Навпаки, багато русинів і українців воювали в рядах чехословацької бригади або в партизанських загонах, що призвело до економічного руйнування регіону та загибелі людей під час бойових дій. УНРП зарекомендувала СНР взяти до уваги величезні заслуги народу у визволенні ЧСР і надати допомогу в цілях відновлення регіону і влаштування заслужених бійців. УНРП під кінець вказала, що не хоче привілеїв, але справедливую винагороду за пролиту кров і чесну роботу.⁹⁸

7 лютого 1946 року Президія СНР на своєму засіданні займалася вимогами УНРП і дійшла до висновку, що питання політичного представництва і прав населення української національності в Чехословаччині є достатньо вирішеною. В першу чергу, представники СНР аргументували тим, що українцям була надана відповідна можливість стати повноправними членами в СНР і ТНЗ.⁹⁹

З другої сторони, покращилося і стабілізувалося фінансове становище УНРП, що дозволило їй не тільки поліпшити адміністрацію і видавати власну газету, а й розширити свою діяльність. У 1945 році УНРП получила фінансову допомогу для адміністративних потреб та видачі *Пряшевщини*, точніше аванс для діяльності в зв'язку з організацією та технічним обслуговуванням апарату УНРП, в загальній сумі 1 000 000,- Кчс (чехословацьких крон).¹⁰⁰ Бюджет УНРП у 1946 році склав 4 571 500,- крон, у тому числі власні видатки у сумі 1 432 000,- Кчс, матеріальні видатки 1 821 200,- Кчс і „надзвичайні видатки“ 640 000,- Кчс.¹⁰¹

⁹⁷ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 22, k. 3.

⁹⁸ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 22, k. 3.

⁹⁹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 22, k. 3.

¹⁰⁰ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k.756 a i. č. 21,k. 1.

¹⁰¹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

2 УКРАЇНСЬКА МЕНШИНА І ВИБОРИ В 1946 РОЦІ

На передвиборчу кампанію в Словаччині значно вплинув факт, що система політичних партій не була повністю добудована, принцип Національного фронту забороняв спонтанному формуванню політичних організацій, і тому ціле політичне життя поступово поляризувалося і коливалося між КПС і ДП. Північні райони східної частини Словаччини не були винятком, хоча ситуацію в значній мірі комплікували національні відносини, особливо не прояснене питання національної приналежності тамтешнього населення. Вузкий політичний спектр в Словаччині у вигляді існування тільки двох чітко профільованих партій призвів до спробив дістати політично нерішуче населення новими партіями, які не показали переконливі результати.

Вже 20 січня 1946 зародилася Партія праці (ПП), яку створила частина членів колишньої Соціально-демократичної партії відмовляючись від її підключення до КПС ще у вересні 1944 року. Партія праці з метою розширення членської бази і числа виборців вирішила, на зразок ДП, створити русько - українську секцію. Це сталося 1 лютого 1946 року в місті Бардіїв. Однак цим кроком, Партії праці не помучилося укріпити свої позиції і значно підвищити свої передвиборчі амбіції.¹⁰² Це було підтверджено і результатами виборів, тому що серед всіх північних районів східної Словаччини ПП перевищила

¹⁰² LACKO, J. Vývin v Strane práce od jej vzniku až do rozplynutia. In . *Cestou socialistického vývinu : štúdie o niektorých otázkach Februára a pofebruárového vývoja*. Red. B. Királyová. Žilina : Pravda, 1973, с. 44. Див також: ŠUTAJ, Štefan. K činnosti a organizačnej štruktúre Strany práce (sociálnej demokracie). In *Historica Carpatica 13*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, с. 72.

словацьку і східно-словацьку середню величину переданих голосів лише в районі *Міжлабірці* (3,1%), навіть в селах з українським населенням отримала тільки 1,9% всіх голосів виборців.¹⁰³

Другою новою політичною партією, котру Словацький Національний фронт прийняв в квітні 1946 року, була Партія свободи (ПС). Претендувала на голоси словацьких католиків, але після укладення так званої угоди з квітня, яка усунула конфесійні бар'єри для підтримки ДП католицькими виборцями, мала лише дрібний шанс на успіх. На травневих виборах отримала на загальнословацькому рівні 3,8% всіх голосів переданих політичним партіям, але в східній частині Словаччини 2,5%, а в русинських та українських селах тільки 1,3% голосів.¹⁰⁴

В цілому можна констатувати, що створення Партії праці і Партії свободи не викликало необхідність реорганізації народних комітетів або СНР перед виборами і суттєво не вплинуло на їхній політичний склад, навіть після них. Основний виборчий бій тому проходив між комуністичною і Демократичною партією, навіть на північному сході Словаччини.

Комуністична партія поставила свою виборчу програму на засіданні ЦК КПС 11-12 березня 1946 року. Програма закладалася на основні тези марксистсько-ленінської ідеології і була орієнтована в основному на економічні завдання, пов'язані з індустріалізацією Словаччини. Метою КПС, щодо національних відносин, було забезпечення рівноправного статусу словаків в республіці в дусі Кошицької урядової програми з акцентом на рішення угорського питання. Було очевидно, що у виборчій програмі були сформульовані задовгострокові завдання спостерігаючи економічний і соціальний розвиток Словаччини, які стали частиною лінії VIII з'їзду КПЧ. Перед виборами КПС виступила із заявою підкреслюючи, що як і до цих пір, будуть розглядатися національні, культурні і соці-

¹⁰³ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 308-309. Дані про русинські та українські села див.: *Пряшевищина*, 4 липня 1946 р.

¹⁰⁴ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku a parlamentné voľby v rokoch 1946 a 1948. In *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Red. M. Barnovský, E. Ivaničková. Bratislava: Veda, 1998, с. 194.

альні потреби українського населення. Серед іншого, заява містила в собі обіцянку подальшої реконструкції та індустріалізації північного сходу Словаччини, а також підтримку у забезпеченні прав українців в Конституційнодавчих національних Зборах (КНЗ).¹⁰⁵

У передвиборчій кампанії, однак, КПС занадто зосередилась на ослабленні позицій противника дорогою гострих, часто неадекватних і демагогічно орієнтованих атаків проти політики ДП і її передвиборчої програми. КПС звинувачувала ДП і в її зраді, в намірах полягаючих „в укріпленні капіталістичної пропаганди, яка ухопила і хоче далі тримати в своїх пазурах працюючих людей і експлуатувати їх.“¹⁰⁶ Комуністи попереджали про зловживання голосів українців і невиконання передвиборчих обіцянок в минулому, тому тільки перемога КСЧ може забезпечити, „щоб над колискою нашої новонародженої свободи більше не було чути шипіння змії і посміх над нашим народом. Віддаємо свій голос тим, хто не залишив нас у важкі часи ... хто захищає наші права у вільній республіці, висловимо довіру тим, котрі довіряють нашим визволителям від темних років минулого“.¹⁰⁷

Виборче проголошення Демократичної партії з підзаголовком „За перемогу демократії і християнського світогляду!“ опублікував Демократический голос 23 травня 1946 року. Досить великий виклик був конципований виборцям в дусі центрального гасла друкованого органу УРС ДП: „Демократія, свобода, порядок!“. У вступі свого звернення ДП відмовилася від комуністами поширюваних принципів класової боротьби та колективізму, натомість наголосуючи на ідеї християнської солідарності усіх класів, братерської співпраці робітників, селян, чиновників і промисловців, ідеї любові та довіри усіх народів на громадянському принципі.

Християнство, проголосила основою національної культури та віру суттю людини, і тому релігія повинна бути важливою складовою частиною виховання та освіти. Демократична партія дистанці-

¹⁰⁵ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 833.

¹⁰⁶ *Пряшевщина*, 23 травня 1946 р.

¹⁰⁷ *Пряшевщина*, 9 травня 1946 р. Переклад з російської мови авторами.

ювалася від втручання політичних партій до управління і діяльності націоналізованих підприємств, вимагала завершення процесу націоналізації, скасування народного управління та повернення націоналізованих підприємств колишнім власникам. Для жителів північно-східної Словаччини була особливо привабливою та частиною звернення, у якій йшлося про усунення війною заподіяної шкоди і компенсацію потерпілим особам і їхнім сім'ям.

ДП зверталася до робітників наголошуючи на тому, що вони є не тільки робітниками, а й громадянами і годувальниками в сім'ї. Людина має бути ціллю, а не засобом праці, тому кожен працівник повинен бути застрахованим від нещасливих випадків у повсякденному житті. Політичні партії і профсоюзи не мали б впливати на мислення молодих людей. Особливу увагу керівництво ДП приділяло селянському населенню. Підкреслило вимоги адекватної оплати праці селян, підвищення їх освітнього і культурного рівня, а також підтримки сільськогосподарських кооперативів на основі самопомоги. ДП також сприяла розвитку ремесел і вимагала повернути філіали націоналізованих підприємств дрібним ремісникам. Оцінила роль інтелігенції, яка виконується в дусі національних традицій і демократичних принципів. Демократична партія у своєму виборчому зверненні підкреслила значення молодого покоління, яке необхідно вести й організовувати в національному і християнському дусі.

Як органи друку ДП Час, Демократ, Озвена (Відгук) і Демократический голос, так і оратори передвиборчих зібрань, критикували політику КПС та діяльність народних комітетів в більш культурній формі. Демократична партія при цьому використовувала насамперед помилки і різні промахи комуністичних чиновників, лякала українських селян колгоспами та розповідями про бідне життя у Закарпатській Україні та себе ставила на позицію охоронця демократії.¹⁰⁸

Результати виборів 26 травня 1946 року в Конституційнодавчи національні Збори ЧСР принесли, в національному контексті, перемогу комуністам, хоча КПЧ разом з КПС придбала 38,12% всіх

¹⁰⁸ Див. напр.: *Východoslovenská pravda*, 8. januára 1946; *Demokrat*, 7. mája 1946.

голосів.¹⁰⁹ Результати виборів були відображенням дійсності, адже ліві альтернативи суспільного розвитку, укріплені у післявоєнний період економічної та політичної кризи в Європі, мали в Чехословаччині особливо сильний відгук. Ці тенденції набрали інтенсивність особливо завдяки великій популярності СРСР, який у підсвідомості людей автоматично асоціювався з комунізмом. КПЧ здобула найбільшу підтримку передусім в чеських землях, де загроза германізму зрозуміло сприймалась набагато чіткіше, і де населення під час війни було більш національно приниженим та економічно і морально спустошеним.

Інші політичні партії, за винятком Демократичної партії, результатами виборів були значно розчаровані. По загальнонаціональним критеріям, Національно-соціалістична партія здобула 18,37 %, Лідова (народна) партія 15,71 %, Демократична партія 14,14 %, Соціально-демократична партія 12,09 %, Партія свободи 0,85 % і Партія праці 0,71 % всіх голосів.¹¹⁰ Чеські і словацькі комуністи, разом із соціальними демократами, отримали 151 з 300 депутатських мандатів, таким чином вони сформували абсолютну більшість в парламенті. Політична сцена Словаччини виглядала зовсім інакше.

КПС здобула 30,6% голосів, однак її головний противник – Демократична партія, отримала вдвічі більше голосів здобувши 62,5% всіх дійсних голосів. Результати виборів у Словаччині призвели комуністів до спроб обмежити компетенцію словацьких національних органів, де перевагу мали словацькі демократи, чим становили головну перешкоду на їхньому шляху до влади. З підтримкою представників решти чеських політичних партій, які переважно були прихильниками унітаризму, в червні 1946 року була укладена т.зв. Третя Празька угода, яка фактично відновлювала централізм.

Негативні наслідки пов'язані з угодою, яка фактично унеможливила цілковите та благородніше вирішення національного питання у політичній сфері, як на законодавчому так і на виконавчому рівні, не усвідомили навіть представники української наці-

¹⁰⁹ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 306.

¹¹⁰ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 306.

ональності. Її представник у СНР В. Капішовський на пленарному засіданні 16 липня 1946 року привітав угоду укладену 24 червня із захопленням, як прояв „закріплення єдності нашої республіки, на засадах взаємної довіри двох найближчих народів чехів і словаків. Ми раді, що не здійснилися надії ворогів нашої нової народно-демократичної республіки, які твердили і вірили, що словаки і чехи не будуть спільно існувати і на взаємній довірі будувати нову республіку.“¹¹¹

Демократична партія, незважаючи на перемогу у виборах, не змогла перейти у наступ та в повній мірі реалізувати свою програму і ідеї щодо рішення існуючих проблем. Загальнонаціональним переможцем стала КПЧ та її представник К. Готвальд був призначений прем'єр міністром. Певні спроби ДП здійснювати власну політику доволі часто були паралізовані Словацьким Національним Фронтом (СНФ) та масовими організаціями, передусім Союзом словацької молоді, Революційним профспілковим рухом і союзами опору, які були під сильним впливом КПС.¹¹² Ці обставини впливали на діяльність ДП та її результати також у східних областях Словаччини.

Вибори у східній Словаччині виграла Демократична партія в порівнянні з іншими регіонами ще очевидніше, оскільки здобула 69,5 % голосів, тоді як КПС отримала підтримку 30,6 % виборців. Найкращі результати отримала ДП в районах Собранці (90,9 %), Левоча (79,0 %), Списька Нова Весь (78,5%), Кошице – околиці (78,3 %), Пряшів (78,0 %), Требішов (77,3 %) і Снина (76, 5%), КПС перемогла у наступних районах: Свидник (59,6 %), Рожнява (52, 6%) та Ревуца (48, 9%) Див. таблиця 1.¹¹³

¹¹¹ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku*, с. 62.

¹¹² Проблематику Національного фронту в Словаччині в цей період див.: VARTÍKOVÁ, M. *Od Košíc po Február : Politika Slovenského Národného frontu od košického obdobia po februárové udalosti (1945 – 1948)*. Bratislava: Obzor, 1968, 198 с.

¹¹³ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 308-309.

Таблиця 1

Результати парламентських виборів в 1946 році в районах східної Словаччини

Виборчий округ	Голоси політичним партіям разом	Партія праці		Демократична партія		КПС		Партія свободи	
		цілком	%	цілком	%	цілком	%	цілком	%
Бардів	22 751	440	1,9	14 932	65,7	7 207	31,7	152	0,7
Гельниця	11 221	235	2,1	5 660	50,4	5 088	45,4	238	2,1
Гіральтвіці	11 488	182	1,6	8 354	72,7	2 470	21,5	482	4,2
Гуменне	15 225	433	2,9	10 888	71,7	3 320	21,8	584	3,8
Кежмарок	14 255	184	1,3	9 512	66,7	4 223	29,6	340	2,4
Кошице - місто	30 380	3 029	10	21 053	69,3	4 850	15,9	1 148	4,8
Кошице - околиці	34 532	1 595	4,6	27 030	78,3	4 384	12,7	1 523	4,4
Кральовський-Хлмець	1 528	29	1,9	1 002	65,6	484	31,7	13	0,8
Левоча	13 883	157	1,1	10 970	79	2 647	19,1	109	0,8
Міжлабірці	12 148	407	3,4	7 058	58,1	4 469	36,7	219	1,8
Михалівці	28 128	958	3,4	20 145	72,6	5 308	18,9	1 447	5,1
Молдава	5 446	87	1,6	3 777	69,4	1 242	22,8	340	6,2
Попрад	17 068	557	3,3	11 073	64,9	5 162	30,2	276	1,6

Продовження таблиці 1

Пряшів	37 425	697	1,9	29 184	78,0	7 037	18,8	507	1,3
Ревуця	12 584	219	1,7	5 964	47,4	6 150	48,9	251	2,0
Рожнява	14 175	319	2,3	6 301	44,5	7 463	52,6	92	0,6
Сабинів	23 512	485	2,1	15 304	65,1	7 004	29,8	719	3,0
Собранці	15 761	183	1,2	14 324	90,9	1 064	6,7	190	1,2
Снина	19 151	402	2,1	14 652	76,5	3 693	19,3	404	2,1
Спіська Нова Весь	20 147	148	5,7	13 869	68,8	4 009	24,3	241	1,2
Спіська Стара Весь	5 488	1 148	0,7	4 311	78,5	1 064	19,4	75	1,4
Стара Любовня	11 449	38	1,1	7 403	64,7	3 850	33,6	69	0,6
Стропків	8 242	127	1,2	4 901	59,5	3 151	38,2	95	1,1
Свідник	8 040	95	1,5	3 079	36,3	4 792	59,6	50	0,6
Требішів	25 572	119	4,3	21 312	77,3	4 406	16,0	653	2,4
В. Капушани	4 744	1 201	4,6	3 372	71,1	1 038	21,9	114	2,4
Воронів	17 843	220	1,4	13 200	74,0	4 099	23,0	288	2,1
Східна Словаччина	444 190	256	3,1	308 920	69,5	110 549	24,9	10 919	2,5
СЛОВАЧЧИНА	1 599 492	50 079	3,1	999 622	62,5	489 596	30,6	60 195	3,8

Інша ситуація була у виборчих округах, де знаходилося більше населених пунктів з русинським та українським населенням.¹¹⁴ Там ДП, за винятком районів Снина і Левоча, не отримала такого високого відсотка голосів як у середньому на всесловацькому рівні. Навпаки, в українських та русинських населених пунктах в усіх перерахованих районах, окрім району Снина, комуністи отримали більший відсоток голосів ніж загально словацький середній показник, у загальному 46,11 %. Див. таблиця 2.¹¹⁵

Іншими словами, ДП в районах з українським і русинським населенням отримала 50,5 % голосів, проте це було менше на 12 % від загально словацького середнього показника і навпаки, КПС в цих районах отримала на 15,5 % більше голосів ніж був загальний середній показник у Словаччині, і нарешті на 21,2 % більше голосів, ніж показник на сході республіки.

Факт, що Демократична партія продвинулась і перемогла в населених пунктах із українським та русинським населенням східної Словаччини, незважаючи на сильний вплив комуністів у цьому регіоні, був результатом багатьох факторів. Демократична партія створивши українсько-руську секцію демонструвала, що проблемам та інтересам русинського та українського населення приділяє особливу увагу. Досить важливою обставиною було те, що Демократичну партію підтримала греко-католицька церква, що у даному регіоні з традиційно сильною релігійністю населення у багатьох випадках стало вирішальним фактором. У цьому сенсі Ю. Бришкар підкреслив досить цікавий факт, що наприклад у всіх населених пунктах району Стропків, де проживала переважна більшість римокатоликів та грекокатоликів, перемогла Демократична партія, а в районах із більшістю православного населення перемогу у виборах здобули комуністи.¹¹⁶ Свою роль тут зіграли також аграрні традиції, які в цій області мали сильні позиції.

¹¹⁴ Згідно з редакцією Пряшевщини мова йшла про райони Бардіїв, Гіральтівце, Кежмарок, Левоча, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків а Свидник. *Пряшевщина*, 4 липня 1946 р.

¹¹⁵ Підготовлено згідно з *Пряшевщина*, 6 червня, 13 червня і 20 червня 1946 р., респ. 4 липня 1946 р.

¹¹⁶ BRIŠKÁR, J. Voľby roku 1946 a politika DS na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica* 5. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, с. 33.

Таблиця 2

Результати парламентських виборів в 1946 році в районах східної Словаччини з більшою часткою русинів та українців

Виборчий округ	Кількість муніципалітетів	Голоси політичним партіям разом	Партія праці		Демократична партія		КПС		Партія свободи	
			цілком	%	цілком	%	цілком	%	цілком	%
Міжлабірці	48	11 418	306	2,6	6 523	57,1	4 445	38,9	144	1,3
Свидник	47	7 780	111	1,4	3 005	38,6	4 614	59,3	50	0,7
Снина	46	14 526	285	1,9	10 795	74,3	3 117	21,4	329	2,3
Стропків	38	5 835	82	1,4	3 000	51,4	2 671	45,7	82	1,4
Бардіїв	36	9 425	219	2,3	3 038	32,2	6 089	64,6	79	0,8
Сабинів	22	6 240	206	3,3	2 041	32,7	3 937	63,0	56	0,9
Гіральтівці	15	1 65	16	0,9	812	48,9	779	46,9	51	3,1
Стара Любовня	14	5 10	36	0,7	1 886	36,9	3 166	62,0	17	0,3
Кежмарок	4	1 0	1	0,0	584	56,3	430	41,5	21	2,0
Левоча	3	1 150	9	0,7	758	65,9	378	32,8	5	0,4
Разом	273	64 173	1,9	1,9	32 442	50,5	29 626	46,1	834	1,3

У передвиборчій агітації ДП використовувала проблематику північно-східних районів Словаччини, як економічну так і соціальну, а в пресі і на зібраннях громадян лідери партії дуже часто обговорювали питання реконструкції цього краю. Питання відшкодування військової заподіяної шкоди були для місцевого населення на першому місці. З іншого боку, той факт, що функціонери та прихильники ДП були менш доступні емоційним аргументам і обережніші у здійсненні іноді перебільшених вимог що до цього регіону, служив комуністам для того, щоб демократів звинувачували у недобррозичливості та саботажі надання допомоги північним районам східної Словаччини.

На користь ДП вплинула також невизначеність національної орієнтації русинського та українського населення, як і до цих пір не вирішене питання його національної приналежності. Комуністи переважно схилилися до української орієнтації, що у зв'язку з поширеними вістками про здійснюване переселення українців до СРСР, грало на користь ДП. Газета Пряшевщина видавана у всеочевиднішому комуністичному дусі звинуватила демократів у свідомому поширенні таких вісток, але демократи у відповідь спростували ці звинувачення.¹¹⁷ Частина виборців північно-східних районів напевно голосувала також під впливом побоювань про можливе приєднання частини Словаччини до СРСР, що могло стати реальністю лише за умови перемоги у виборах комуністів.¹¹⁸ До того ж Демократична партія відкрито ставила себе до позиції ґаранта того, що Словаччину не спостигне доля Закарпатської України.¹¹⁹

Президія УНРП обговорила результати виборів на своєму засіданні 8 червня 1946 року. Було відзначено, що депутатами Конституційнодавчих національних Зборів ЧСР стали також три народні депутати з лав меншини, проте не як члени, представники УНРП, але як кандидати політичних партій. Мандати депутатів КНЗ отримали І. Левканич та В. Завацький від ДП і П. Бабей від КПС.¹²⁰ З неохотою був прийнятий факт, що в порівнянні з попереднім періодом у парламенті менше русинів та українців, що без належних доказів пояснювалося маніпуляцією з голосами русинських та українських виборців. Голова УНРП В. Караман висловився, що українці могли б стати партнерами чехів і словаків, якби були делеговані УНРП та не політичними партіями.¹²¹ Першочерговим завданням русинських та українських депутатів у КНЗ президія визначила забезпечення прав меншини у майбутній конституції.¹²²

¹¹⁷ *Пряшевщина*, 30 травня 1946 р. Також Демократический голос, 3 червня 1946 р.

¹¹⁸ SNA, F. Ústredný výbor KSS (ÚV KSS). Pléna ÚV KSS, k. 1819. *Zasadnutie ÚV KSS 31. júla - 1. augusta 1946*.

¹¹⁹ BRIŠKÁR, J. Voľby v roku 1946 a politika Demokratickej strany, с. 25.

¹²⁰ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 798.

¹²¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 798. Див. також: *Пряшевщина*, 6 червня 1946 р.

¹²² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 798.

За результатами виборів членами СНР стали четверо представників „руської“ та української національності: А. Богданов і Й. Сухий від ДП, В. Капішовський та І. Рогаль-Ільків від КПС. Президія УНРП з тих же причин старалася змінити цю ситуацію і збільшити чисельність українців у СНР. УНРП у листі № 288/46 від 22 липня 1946 року звернулася до Президії ЦК КПС з проханням про можливість зайняти два місця в СНР. Прохання обґрунтовувала тим, що виборці в районах з українським населенням голосували за КПС, що УНРП „надзвичайно зацікавлена у можливій комуністичній орієнтації українського народу“ і депутатів потрібно мати, щоб паралізувати діяльність ДП.¹²³

23 липня 1946 року Президія УНРП відіслала Президії СНР листа з аналогічною вимогою. У листі посилалася на рішення Президії СНР № 837/1945 від 25 травня 1945 року, на основі якого УНРП отримала право делегувати до СНР п'ятьох депутатів і вимагала, щоб дане рішення залишалось в дії й після проведення виборів. Листи з тотожним змістом були направлені Словацькому Національному Фронту та секретаріатам інших політичних партій.¹²⁴

Президія СНР у листі № 15 164/1946 від 26 липня 1946 року повідомляло УНРП, що згідно § 1 та § 3 закону СНР № 91/1946 Збір законів (далі Зб. з.) СНР від 16 липня 1946 року, СНР була сформована таким чином, що політичні партії, які отримали достатньо голосів у виборах до КНЗ, подали списки кандидатів та мандати розділилися відповідно до кількості отриманих голосів. У цьому сенсі, ніхто крім політичних партій не мав право на представництво в СНР. Президія також підкреслила, що не має вплив на формування списків окремих політичних партій, і тому не може суттєво вирішити питання представництва УНРП в СНР.¹²⁵

Вважаємо, що одним із головних ідеологічних аргументів амбіцій УНРП у сфері політичної репрезентації українців та русинів було переконання, що це населення у Словаччині творило не наці-

¹²³ Štátny archív (ŠA) Prešov, f. Ukrajinská národná rada 1945 – 1948 (UNR 1945-1948), без числа. Переклад з словацької мови авторами.

¹²⁴ А ZRUSR, f. UNRP, а. j. 801.

¹²⁵ ŠA Prešov, f. UNR 1945-1948, без числа.

ональну меншину, але самостійний народ. Дану тезу в 1945 – 1948 роках УНРП презентувала і відстоювала як у пресі, так і у всіх власних офіційних документах. Пропагування та просування цієї ідеї набрало інтенсивність після виборів 1946 року у зв'язку з підготовкою конституції і тим пов'язаним прагненням конституційно закріпити статус для цієї меншини відмінний від того, який всезагально був прийнятий щодо національностей у післявоєнний період. Позицію УНРП з даного питання на засіданні СНР презентував В. Капішовський, який передав вимогу, „*щоб якомога швидше було прийнято рішення про юридичне оформлення відносин Словацької народної ради та Української народної ради, й відповідно відносин чехів і словаків з одного боку та українців, які проживають на території ЧСР, з другого. Ми українці, разом із чехами та словаками боролися за нашу республіку, а зараз її спільно будуємо, не відчуємо себе національною меншиною, хочемо бути рівноправними.*“¹²⁶

Загалом УНРП поставилася конструктивно до чехословацької держави та до політичного розвитку республіки. Русинському та українському населенню т.зв. будівнича програма третьої влади Національного фронту чехів та словаків К. Готвальда, яка була в КНЗ одностайно ухвалена 8 липня 1948 року, здавалась надійною. Реалізація програми спрямованої на відновлення війною пошкоджених північних областей, індустріалізацію Словаччини, соціальний і культурний розвиток, покращення життєвого рівня, могла лише позитивно впливати на області населені українцями та русинами. У рамках програми був також розроблений проект дворічного плану відбудови та розвитку народного господарства, який охоплював і області заселеної русинами і українцями.¹²⁷

Літом 1946 року, всупереч надалі декларованій єдності УНРП, почали посилюватися внутрішні суперечки між комуністами та їх прихильниками з одного боку та членами УРС ДП з другого, які не були задоволені тим, що перемога ДП на виборах практично не змінила їх

¹²⁶ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 4. Stenografický zápis z 19. pléna SNR, 16. júla 1946, c. 19. Переклад з словацької мови авторами.

¹²⁷ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1027.

позицій в президії, пленумі, ні в районних комітетах УНРП. Справді, Демократичній партії не вдалося проштовхнути власну політику в УНРП, втім як і не вдалося домогтися паритетного представництва, принцип який між тим прискіпливо дотримувався в організаціях Національного фронту і у народних комітетах. Тому було зрозумілим, чому після виборів члени УРС ДП вимагали реформування УНРП та її органів.

Українсько-руська секція Демократичної партії зібралася на засіданні у Пряшеві 18 вересня 1946 року, після чого направила УНРП резолюцію з вимогами, виконання яких забезпечило би ДП вирішальний вплив в УНРП та взагалі посилення її позицій серед русинського і українського населення. Члени УРС ДП вимагали скликати з'їзд представників меншини, оскільки УНРП виявилась безініціативною та неефективною організацією, що не виконує власної програми. Президію УНРП критикували за те, що не проводила регулярно засідання та деякі явища тільки реєструє. Члени ДП ультимативно вимагали реорганізацію УНРП, у протилежному випадку відмовлялися брати участь в засіданнях та нести відповідальність за її діяльність.¹²⁸

На засіданні Президії УНРП 23 вересня 1946 р. члени Демократичної партії виступили з вимогою скликати з'їзд. Оскільки скликання з'їзду не входило до компетенції президії, натомість було прийнято рішення розглянути дане питання під час проведення найближчого засідання пленума УНРП. Голова секції В. Завацький разом з тим звернув увагу на проблему узаконення УНРП і посилавшись на слова голови СНР Й. Леттріха наголосив, що це має статися впродовж одного місяця, інакше бюджет УНРП не вдасться включити до державного бюджету. Комуністи в президії опонували тим, що кодифікувати УНРП у такому короткому терміні є не реально, оскільки це питання знаходиться в компетенції КНЗ і може бути вирішене лише у відповідності що до нової конституції.¹²⁹

Резолюція УРС ДП обговорювалась на засіданні пленуму УНРП 17 листопада 1946 року. З рефератом по даному питанню виступив

¹²⁸ ŠA Prešov, f. UNR 1945-1948, без числа. *Rezolúcia Ukrajinsko - ruskej sekcie Demokratickej strany z 18. septembra 1946.*

¹²⁹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 972.

депутат КНЗ І. Левканич, який запропонував реорганізацію УНРП та її районних комітетів відповідно до результатів травневих виборів до КНЗ. За цією пропозицією політичні партії мали до встановленого терміну запропонувати списки кандидатів і спеціальні комісії перевірили б надійність рекомендованих кандидатів. Він також наполягав на тому, щоб негайно встановити термін, коли буде скликана нова УНРП.¹³⁰

У відповідь на пропозиції І. Левканича виступив голова УНРП В. Караман. Він наголосив, що з'їзд 7 жовтня 1945 року відповідав усім демократичним принципам, і тому від імені президії відкинув ідею скликання нового з'їзду та втручання політичних партій у діяльність УНРП. На основі позиції пленума, що до зазначених проблем, члени УРС ДП зняли свої пропозиції з обговорення. Позиція пленума УНРП у даному питанні була кінець кінцем цілком природною та передбаченою, тому що реорганізацією УНРП за принципом пропорційного представництва би значна частина учасників втратила членство в УНРП. Пленум ухвалив компромісну пропозицію створити за принципом партійної пропорційності погоджувальну комісію, головним завданням якої стало б обговорювання спірних питань між членами КПС та ДП в УНРП.¹³¹

Результати пленума УНРП, який відбувся 17 листопада 1946 року, не задовільнили представників УРС ДП. Тому 30 листопада 1946 року вони надіслали до Президії УНРП заяву, в якій повідомляли про бойкотування засідань, поки їхні вимоги не будуть прийняті УНРП.¹³² Хоча В. Караман запропонував вважати дану заяву безпредметною, оскільки пропозиції були зняті з обговорювання на пленумі УНРП самими авторами, він погодився скликати спільне засідання для примирення обох таборів. Нарада відбулася 15 грудня 1946 року за участі П. Бабея та В. Капішовського з КПС, І. Бобака та В. Завацького з ДП, а також позапартійців В. Карамана, І. Жидовського та Є. Бісс. Учасники наради погодилися сформува-

¹³⁰ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 833.

¹³¹ ŠA Prešov, f. UNR 1945-1948. *Protokol zo zasadnutia pléna UNRP 17. novembra 1946.*

¹³² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 834.

комісію у складі І. Рогаль-Ільківа, В. Капішовського, І. Бобака та А. Богданова, яка мала підготувати проект реорганізації районних комітетів та їх представництва у пленумі УНРП.¹³³

Ця комісія наприкінці грудня 1946 року випрацювала спільну пропозицію Проект составленный на основнии совещания состоившегося 22 декабря 1946 г. в помещении УНРП между представителями Украинско-русской секции Дп: Богданов Алексей, член СНР, Іван Бобак, Об. Секретарь Дп і представителями руско-украинских комунистов: Др. Рохаль-Ількив, Василий П. Капишовский, член СНР, яка передбачала, що за членів пленума УНРП не будуть кандидувати політичні партії, але вони будуть обиратися представниками українських та русинських муніципалітетів окремих районів, при цьому 15 кандидатів будуть запропоновані ДП а 14 членами КПС, наскільки це можливо, також членами районних комітетів УНРП. Комісія також рекомендувала розширити 40 - членний пленум на сім членний президіум, на двох членів підрозділів руху опору, на представника Карпатського союзу молоді та на представника об'єднання А. В. Духновича. Реорганіація райкомів УНРП була вікладена і питання президії залишалася відкритою.¹³⁴

Дана пропозиція не допомогла знайти вихід із ситуації, оскільки Українсько-руська секція ДП не погодилася з членством голів районних комітетів УНРП в її пленумі, тому, що таким чином посилювався б вплив комуністів у цій установі. Члени ДП відкинули також рішення Президії УНРП ухвалене на засіданні 27 січня 1947 року, яке передбачало, щоб із 29 членів пленуму згідно партійної приналежності 10 були членами КПС, 11 членами ДП та вісім безпартійними. В. Завацький пояснив це тим, що у випадку безпартійних мова йшла про особи наближені до КПС.¹³⁵

Зусилля УРС ДП хоча б частково послабити домінуючі позиції комуністів в УНРП, і таким чином ревідувати загальну політичну та

¹³³ GAJDOŠ, M. – Konečný, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku*, с. 68.

¹³⁴ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 985. *Протокол с заседания Президиума УНРП, состоявшегося 19 января 1947 г.*, с. 1-2.

¹³⁵ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 899.

формує національно-культурну орієнтацію, продемонстрував також II з'їзд Українсько-руської секції 22 лютого 1947 року. У політичній частині ухваленої резолюції, делегати декларували свою лояльність до чехословацької держави, підтримали зовнішньо-політичну орієнтацію на СРСР, проте вимагали визнання рівноправності українців та русинів в Чехословаччині. Делегати також заявили про свою рішучість захищати культурні та національні інтереси українського та русинського населення. Визнали право УНРП на їхнє представництво, однак погодилися приймати участь у її діяльності лише після того, як УНРП та всі інші її органи будуть реорганізовані за результатами виборів от 26 травня 1946 року. В економічній галузі делегати з'їзду повністю підтримали дворічний план відбудови та розвитку народного господарства та наполягали на розміщенні частини легкої промисловості в північних районах східної Словаччини, відновлення зруйнованих районів, ліквідацію війною заподіяної шкоди і лібералізацію пов'язаних депозитів у даних районах.¹³⁶

Суперечки між УРС ДП та КПС, які були головною перешкодою у діяльності УНРП, вдалося частково залагодити 17 березня 1947 року, коли за ініціативи Президії УНРП відбулася нарада представників обидвох партій. Її результатом стало підписання угоди про розширення складу Президії УНРП на одинадцять членів, з яких п'ять представляли Демократичну партію, чотири комуністів, та двоє членів позапартійних. Новими членами стали А. Богданов, І. Левканич, Й. Сухий – від ДП та В. Капішовський від КПС. Функція генерального секретаря була поділена на посаду організаційного секретаря, яким став І. Рогаль-Ільків та посаду секретаря з економіки зайняв голова УРС ДП В. Завацький. Сторони також домовилися, що зміни в пленумі УНРП будуть здійснені з допомогою реорганізації районних комітетів, відповідно до результатів виборів 26 травня 1946 року.¹³⁷

¹³⁶ ŠA Prešov, f. UNR 1945-1948, без числа. *Rezolúcia zjazdu delegátov okresných organizácií DS všetkých rusko - ukrajinských okresov východného Slovenska, poslancov a delegátov ukrajinsko - ruskej sekcie DS zo dňa 22. februára 1947*. Див. також: *Демократический голос*, 20 марта 1947 г.

¹³⁷ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 899.

3 ДІЯЛЬНІСТЬ УНРП ТА ЛЮТНЕВИЙ ПЕРЕВОРОТ 1948 РОКУ

Суспільний розвиток русинського та українського населення північно-східної Словаччини в 1946 році в його першій половині наступного року вказував на те, що Українсько-руської секції ДП з великими складнощами і лише частково вдавалося стримувати переважаючий вплив комуністів у даному регіоні і поступово наблизитися до політичної рівноваги. У цьому контексті слід зазначити, що наслідки руху і діяльності бандерівських груп і проблеми пов'язані з т.зв. оптацією, мали на певні коректури політичної і національної орієнтації місцевих русинів і українці іноді більший вплив, ніж важка та тривала боротьба кадрових, організаційних та ідеологічних змін в органах УНРП, як і вся праця УРС ДП в регіоні.

Українська повстанська армія (УПА) із самого початку була частиною масивного українського національного руху, метою якого була боротьба за державну незалежність України, що мала б привести до об'єднання всього українського населення. У боротьбі проти головним ворогам, Польщі і Радянського Союзу, українські націоналісти використовували підтримку від нацистської Німеччини, хоча з 1943 року вони воювали на двох фронтах: проти Радянського Союзу і Німеччини, яка їхні очікування не виправдала. Після війни головна база УПА була у південно-східній частині Польщі, яка діяла в основному відносно акцій польських органів безпеки проти лемків, тобто проти русинів та українців на північ від карпатських

гір в Західній Галичині. Члени УПА, або також так звані „бандерівці“, як ми їх називаємо по одному із керівників С. Бандері, із натиском польської армії та безпеки і радянських сил безпеки, боролися партизанським шляхом в досить великому регіоні східної Польщі та Західної України. Групи бандерівців на територію Словаччини проникали з літа 1945 року до листопада 1947 року, в основному в трьох великих хвилях, які значно різнилися масштабом і намірами.

Влітку 1945 р. групи бандерівців прибули в райони Бардіїв та Міжлабірці, а також Гуменне і Пряшів. За своїм характером їхні акції були переважно дослідницькими, до великих боїв вони не йшли і після втручання чехословацьких збройних сил та частин Червоної армії вони відступили. Від місцевих жителів вони вимагали їжу, ліки та інформації про розгортання і переміщення збройних сил.¹³⁸ У листопаді та грудні 1945 року рух бандерівців в регіоні зріс, особливо в районі Снина. У той час сталися також вбивства місцевих активістів КПС і групи євреїв в Уличі та Колбасіві.¹³⁹ Наприкінці того ж року бандерівці відкликали свої війська на територію Польщі.

Друга фаза діяльності бандерівців на території Словаччині почалася в березні 1946 року і на цей раз ці дії мали досить пропагандистський характер, хоча збройні сили бандерівців мали разом кілька сотень чоловіків. Бандерівці під час рейдів скликали громадські збори, на яких безпосередньо виступали з різкою критикою комунізму, політики СРСР і лівих режимів створених у Польщі та Чехословаччині та передбачали військовий конфлікт СРСР із західними державами. Діяльність бандерівців навесні 1946 року частково вплинула як на передвиборну кампанію, так і на результати виборів у деяких районах та муніципалітетах, хоча безпосередньо пов'язувати ці факти з діяльністю Демократичної партії в цьому регіоні, як писала комуністична преса, це було б несерйозно. Місцеві громади зазнали в основному економічного збитку, у районі, який

¹³⁸ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 301.

¹³⁹ ŠMIGEL, M. Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 : Kolbasovská tragédia. In *Acta historica Neosoliensia* 10. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 2007, c. 217-231.

сильно постраждав від війни і в якому рівень життя, очевидно, відставав.¹⁴⁰

Після нападу членів УПА на ген. К. Шверчевського навесні 1947 року польська армія почала загальний наступ і змусила бандерівців взагалі відступити. Деякі групи прагнули переміститися через територію Чехословаччини до Австрії або Баварії. Проти вже значно виснаженим і ослабленим одиницям, які не шукали боїв і просувалися переважно вночі, були розгорнуті дії численних підрозділів армії, безпеки, і навіть партизан.¹⁴¹ Останні групи бандерівців були знищені в листопаді 1947 року, але деякі більш дрібні групи і окремі особи змогли досягти своєї мети.

Рух і діяльність секцій і малих груп членів УПА, а також репресивні дії проти них в 1945 - 1947 роки, мали деякий вплив на політичне життя, зокрема північно-східної Словаччини. У населення викликали відчуття загрози, але і сумнівів, невпевненість або навіть страх перед сьогоденням і майбутнім. У декількох муніципалітетах комуністична організація майже розпалався та створювалися умови для розповсюдження найбільш різноманітних, здебільшого абсолютно неправдивих чуток. Це соціальну ситуацію значно дестабілізувало включаючи функціонування уряду, особливо на місцевому рівні.

Велика частина русинського і українського населення в східній Словаччині засуджувала дії бандерівців, всупереч очікуванням командування УПА. За своєю власною ініціативою зовсім їх не підтримували а співпрацювали лише під загрозою насильства. Проти бандерівців виступала також УНРП, була дуже активною у своїй діяльності і публічно повністю приймала і схвалювала урядові заходи. УНРП навіть видала 15 000 листівок, закликаючих українців не підтримувати „бандерівські банди“. Крім того, 6 вересня 1947 року Президія УНРП звернулася до уряду Чехословацької республіки з проханням про те, щоб українцям, які є чехословацькими громадянами та були партизанами чи солдатами чехословацької армії за кордоном і вони є надійними громадянами,

¹⁴⁰ МіЧКО, P. *Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946*. In *Annales Historici Presovienses 6/2006*. Red. M. Pekár, P. Derfiňák. Prešov: Universum, 2006, с. 198-216.

¹⁴¹ FIALA, J. *Zpráva o akci B*. Praha: Vyšehrad, 1994, с. 110 і наступне (і н.)

була видана зброя для ефективної боротьби з бандерівцями.¹⁴² Спільно зі Союзом словацьких партизанів організувал добровольців до боротьби проти УПА і Союз українсько-руських партизанів у Пряшеві.¹⁴³

З іншого боку, ми повинні сказати, що бандерівці все ж вплинули на розвиток національної самосвідомості населення в регіоні. Однак, це є парадоксально, що їх рух та дії в північних районах східної Словаччини не зміцнили українську національну ідентичність людей, що живуть там, а українська народність серед населення, скоріше, через крайні націоналістичні ідеї та вирази, була досить дискредитованою. У цьому сенсі можна сказати, що в поточному процесі національної ідентифікації русинів та українців наявність УПА та боротьба з бандерівцями не сприяли їх інтеграції взагалі, а диференціації національної, етнічної та мовно-культурної орієнтація була лише підтверджена та усунуто її нормальне рішення.

Ослаблення процесу розвитку національної свідомості русинського і українського населення в Словаччині і політичних амбіцій його лідерів не кажучи про зниження чисельності цієї етнічної групи, було спричинене т.зв. оптацією і пов'язаними з нею проблемами та невизначеностями. Протокол радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 року дає змогу особам чеської і словацької національності та їхнім сім'ям проживаючим в Закарпатській Україні, або особам, які працюють у 1-му чехословацькому армійському корпусі в СРСР, оптувати чехословацьке громадянство, в той час як громадяни російської, української та білоруської національності проживаючі у Чехословаччині, могли оптувати громадянство СРСР. До завершення базового періоду оптації, до 1 січня 1946 року, було зареєстровано близько 18 000 оптаційних заяв для СРСР. Після розширення цього періоду дійшло ще 2 000 нових заяв.¹⁴⁴ На основі цієї угоди зі східної Словаччини в СРСР переїхало насправді 8 170 осіб.¹⁴⁵

¹⁴² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 900.

¹⁴³ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1001.

¹⁴⁴ *Těsnopisečné správy o schůzích Prozatímního Národního shromáždění (PNS) ČSR, 27. schůze, 31. ledna 1946.*

¹⁴⁵ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 265.

Рамки протоколу договору від 29 червня 1945 року значно перевищила радянсько-чехословацька угода про право оптації та переселення від 10 липня 1946 р., відповідно якої громадяни чеської і словацької національності, які мешкали на території колишньої Волинської губернії, могли оптувати чехословацьке громадянство та особи української, російської і білоруської національності, які мешкали на території Чехословаччини, мали право оптувати радянське громадянство і пересилатися в СРСР до 15 березня 1947 року. Заява про оптацію повинна була бути подана до 15 вересня 1946 року головному уповноваженому представнику СРСР, районним уповноваженим представникам, котрі знаходилися у містах Прага, Пльзень, Брно, Братіслава, Пряшів, Бардіїв, Гуменне і Міжлабірці або призначеним представникам уряду. Списки заявників були пред'явлені радянською владою та оптанти могли виїхати після письмового повідомлення про згоду радянських органів влади і внесення до списку переміщених осіб.¹⁴⁶ Таким чином СРСР переселило 3 845 чехословацьких громадян зі східних районів. В цілому переїхало в 1947 році з цієї області 2 665 сімей з 12 015 чоловік, особливо з Бардіївського та Міжлабірського округу.¹⁴⁷

Чехословацькі громадяни, які вирішили оптувати про громадянство СРСР, становили різноманітну групу населення північно-східної Словаччини та мали різні причини. Частина з них внутрішньо ототожнювалася з українським або руським народами, деякі своїм рі-

¹⁴⁶ VACULÍK, J. Přesídlení Ukrajinců z Československa do SSSR v roce 1947. In *Materiály k problematice etnických skupin v ČSSR – Ukrajinská etnická skupina*, sv. 7. Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Praha: ÚEF ČSAV, 1988, с. 194-200.

¹⁴⁷ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 265. Чисельність переміщених оптантів згадується в літературі по різному, очевидно, в залежності від джерел і критеріїв використовуваних авторами в конкретних контекстах. Й. Вацулік в цитованій праці говорить про 2550 сімей і 8556 осіб. Наприклад І. Байцюра та Я. Шінделка вказують на 8500 оптантів (BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, с. 77; ŠINDELKA, J. *Národnostní politika v ČSSR*. Praha: Orbis, 1975, с. 120). На противагу цьому А. Ковач пише про виселення 2655 сімей в цілому 12005 чоловік. (KOVACH, A. *Vztahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960*. In *Historica Carpatica* 18. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, с. 22).

шенням відобразили ліве мислення і свою політичну орієнтацію, але вирішальну роль зіграло їх соціально-економічне становище. Цілком природно, що в СРСР переїхали зокрема неіаможні сім'ї. Оптанти вважали, що після виселення з відсталого, бідного і війною зруйнованого краю отримають в СРСР хати, сади і сільськогосподарський інвентар і в цьому дусі була проведена і відповідна агітація. Реальність дуже скоро принесла розчарування, тому що вони були часто ще біднішими, як раніше. Повідомлення, які до Словаччини приходили неофіційними каналами, описували життя оптантів в розвалених домівках, з проблемами постачання і недостачі промислових товарів, стурбованих частими нападами бандерівців і власовців, що пропагандистським намірам комуністичної партії абсолютно не підходило.¹⁴⁸

Представники УНРП мали к вибору громадянства СРСР амбівалентні стосунки. Вони не хотіли зменшувати кількість українського населення в Словаччині, але з політичних міркувань навіть не могли його відкинути. Більше того, УНРП спочатку пропагувала ідею приєднання частини території східної Словаччини населеної українською або русинською меншиною до Закарпатської України фактично до середини квітня 1945 року.¹⁴⁹ Аналогічні позиції появлялися також після того, як нарешті, підтвердилося, що цілісність Словаччини не буде під загрозою та українське питання буде вирішуватися в рамках Чехословаччини.¹⁵⁰ В загальному УНРП тому зайняла до оптації стримане ставлення, хоча і проти неї не діяла і у відношенні до неї часто висловлювала позитивні відгуки. Одночасно, УНРП також старалася, щоб зростаюче небажання оптувати не стало фактором де-націоналізації, або перешкодою для процесу розвитку національної свідомості русинського та українського населення та тінню над чехословацько-радянськими відносинами.¹⁵¹

¹⁴⁸ BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, с. 77.

¹⁴⁹ A ZRUSR, f. UNRP, а. j. 761.

¹⁵⁰ І. Рогаль-Ільків на питання К. Шмідкего, як українське населення прийняло угоду про оптацію, відповів на те, що більшість українців би переселились, але „разом із землею“. A ZRUSR, f. UNRP, а. j. 347. Переклад з російської мови авторами.

¹⁵¹ *Пряшевщина*, 1 серпня 1946 р. Як впливає з доповіді про ситуацію Регіонального секретаріату ДП в Пряшеві в грудні 1946 року, члени УНРП нейшли шляхом оптації.

Тим більше обурення викликала заява опублікована в словацькій пресі 30 липня 1946 р., згідно з якою голова Комісії з питань обміну словацького і угорського населення Д. Окалі на 1-й національній конференції Антифашистського фронту словаків в Угорщині 27 липня 1946 року у місті Бекешчаба в своєму виступі також відзначив, що чехословацько-радянські переговори про переселення всіх українців зі Словаччини в СРСР і словаків з України в Словаччину тривають. Дана перекручена інформація, яка не звертала увагу на важливу статтю Договору про повну добровільність опції, дуже швидко поширювалась серед русинського та українського населення і привела до рішучих протестів.

Депутат СНР і член ЦК КПС В. Капішовський на пленарному засіданні цього органу на переломі липня і серпня 1946 року заявив, що українців озлобив, зокрема, той факт, що їх поставили на рівень з німцями і угорцями. А також підкреслив, що українське населення не боїться Радянського Союзу, а методів, які використовуються для здійснення переселення українців у Польщі.¹⁵² Бурхливий протест проти змісту циркулюючих заяв і звісток підняла Президія УНРП, а РНК в Міжлабірцях безпосередньо поставив це питання уряду Чехословаччини.¹⁵³

Колегія Уповноважених (КУ) цілу справу розглянула на своєму засіданні 5 серпня 1946 року і після того виступила зі заявою, в котрій заперечила поширювані містифікації як необґрунтовані і неправдиві.¹⁵⁴ Вістки про насильне виселювання українців з Чехословаччини однозначно заперечив представник Міністерства національної оборони (МНО) на конференції представників районів Свидник, Стропків, Снина та Міжлабірці.¹⁵⁵

Питання оптації на політичній сцені північно-східної Словаччини знову появилось на початку 1947 року в зв'язку з можливістю пролонгації періоду оптації до березня 1947 року. Швидко почали

¹⁵² SNA, f. ÚV KSS, Pléna ÚV KSS, k. 1819. *Zápisnica z plenárneho zasadnutia ÚV KSS 31. júla – 1. augusta 1946.*

¹⁵³ VACULÍK, J. Přesídlení Ukrajinců z Československa do SSSR v roce 1947, c. 3-4.

¹⁵⁴ *Пряшевщина*, 22 серпня 1946 р.

¹⁵⁵ *Hlas ľudu*, 23. augusta 1946.

поширюватися вістки про те, що продовження строку подання заяви на переселення було пов'язане із зусиллям СРСР вивести всіх росіян, українців і білорусів з Чехословаччини, в той час як опантів триматимуть ув'язненими в сибірських концтаборах. У цьому сенсі, логічно, найпростішим виходом для громадянів російської, української та білоруської національності, і також русинів було проголосити себе словаками.¹⁵⁶

Походження і джерело неправдивої інформації ніколи не вдалося розкрити, невідомими залишилися також і автори різних неперевіраних вісток. Хоча представники державних органів, УНРП і всіх політичних партій їх зміст постійно оголошували брехливим і тенденційним, в кінці кінців об'єктивно корегував до того часу захоплене ставлення до Радянського Союзу в цьому регіоні. Звичайно, що тогочасні фама підходили більш Демократичної партії, тому що вона відмовлялася однозначно ототожнити себе з українською орієнтацією населення на північному сході Словаччини. ДП не погоджувалася з виселенням цієї області ні з русифікацією регіону і, крім того, фама політично ослаблювали її головного суперника. Було насправді широко відомо про сервільне відношення комуністів до Москви. Це помагало Демократичної партії виступати в якості рятівника русинів і українців. З іншого боку, комуністична преса звинувачувала Демократичну партію в антирадянщині і в зусиллі денационалізувати населення північних районів східної Словаччини.¹⁵⁷ В. Капішовський на засіданні РК УНРП у Міжлабірцях навіть прямо звинуватив ДП, що вона навмисно поширює брехливу пропаганду про насильне виселювання українців з Чехословаччини.¹⁵⁸

Так як в 1946 р. так і 1947 році, УНРП почала незважаючи на триваючі внутрішні партійні конфлікти дуже активно, проштовхуючи свою основну політичну засаду - конституційне забезпечення

¹⁵⁶ SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie 1947-1960, a. j. 1087. *Zápisnica z okresnej konferencie v Snine 20. apríla 1947*. Див. також: *Пряшевщина*, 16 січня 1947 р. та *Демократический голос*, 1 февраля 1947 г.

¹⁵⁷ *Hlas ľudu*, 26. januára 1947.

¹⁵⁸ *Пряшевщина*, 6 лютого 1947 р.

прав українського і русинського населення в республіці і правову кодифікацію статус-кво в організації та управлінні адміністративних, освітніх та культурних справ. На початку 1947 року УНРП подала ініціативні пропозиції щодо конституційного і політико-правового забезпечення національних прав меншини та юридичного закріплення існування і функціонування національних установ для всіх політичних партій і ЦК Національного фронту чехів і словаків в Празі і Словацького Національного фронту в Братиславі. Делегація УНРП вже 15 січня 1947 р. відвідала міністра внутрішніх справ В. Носка і попросила його про підтримку.¹⁵⁹ Розмови на цю тему делегація вела також з прем'єр-міністром К. Готвальдом, з представниками політичних партій і депутатами парламенту включаючи голову Конституційного комітету КНЗ ЧСР О. Йона (O. Johna). Політичні та конституційні чиновники з пропозиціями УНРП фактично погодилися, але додали, що необхідно почекати на регулювання взаємовідносин між чехами і словаками.¹⁶⁰

15 січня 1947 року представники УНРП інтерв'ювали й на Міністерстві національної оборони та вимагали експертів і технічних фахівців в галузі розмінування та будівельних робіт. Вони також запитували виплату компенсацій за поставки для армії і партизанських підрозділів під час війни і вербування українців і русинів у військово-навчальні заклади, освітні програми за кордоном та військові функції в дипломатичній службі. Крім того представили вимоги, які ні в якому разі не могли бути прийняті. Українське представництво вимагало, щоб до складу екіпажу з переважно українськими та руськими солдатами входили офіцери тієї ж національності, з метою культурного розвитку на своїй рідній мові і щоб було створено українську військову організацію, яка була б частиною чехословацької військової організації.¹⁶¹ Ми вважаємо, що формулюючи нереальні вимоги делегація УНРП навіть не розраховувала на їхнє виконання і реальна мета полягала в тому, щоб

¹⁵⁹ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756.

¹⁶⁰ *Пряшевщина*, 21 січня 1947 р.

¹⁶¹ *Пряшевщина*, 23 січня 1947 р.

досягти реалізації принаймні частини вимог. Проте, пред'явлення максимальних претензій було складовою частиною тактики УНРП у 1945 - 1948 роках, яка багато разів вистояла.

Підготовкою проекту правового забезпечення статусу УНРП після компромісного пом'якшення конфлікту між прихильниками КПС і ДП займалася Президія УНРП 5 квітня 1947 року. Президія рекомендувала своїм членам з КПС і ДП приготувати сприятливий ґрунт для підтримки розробленого проекту. І тому делегація УНРП (в складі: голова В. Караман, секретарі І. Рогаль-Ільків та В. Завацький і члени СНР А. Богданов і В. Капішовський) відвідала голову Колегії Уповноважених Г Гусака, генерального секретаря ЦК КПС Ш. Баштьованського і секретаря ЦК ДП Ф. Годжу. Метою зустрічей було обговорення питання узаконення УНРП і отримання підтримки своєї пропозиції, яку Президія УНРП затвердила 2 травня 1947 року.¹⁶²

УНРП листом № 122/47 від 5 травня 1947 р. пред'явила заяву про узаконення УНРП формулю постанови СНР. Відповідно до проекту постанови, УНРП мало бути надано виключне право представляти українське або руське населення проживаюче на території Словаччині та захищати його культурні, економічно-соціальні і політичні інтереси. У цьому сенсі УНРП мала:

- а) порекомендувати керівника і співробітників РУШ в рамках Відомства уповноваженого у справах шкільництва та освіти;
- б) порекомендувати керівника і співробітників Українського радіо;
- в) направляти своїх представників до всіх центральних офісів і установ, яких діяльність стосувалася інтересів українців та русинів у східній Словаччині;
- г) порекомендувати голови та керівників управлінь та суддів в районах з українським або русинським населенням.

Пропозиція також передбачає, щоб витрати пов'язані з діяльністю УНРП покривалися за рахунок коштів державного бюджету. УНРП пропозицію обґрунтовувала тим, що її реалізація б тільки легалізувала фактичну ситуацію і запобігла зловживання українсько-

¹⁶² Див.: *Пряшевицина*, 13 березня 1947 р., 24 квітня 1947 р. і 8 травня 1947 р.; A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 844 і 901.

го і русинського населення самозваними представниками, як це було в минулому. 20 травня 1947 р. Президія СНР прийняла резолюцію, у якій пропозицію УНРП представила Словацькому Національному фронту. Даний орган цієї справою, однак, не займався аж поки вона стала не актуальною.¹⁶³

Влітку 1947 року УНРП, проте, організувала різні акції спрямовані на підтримку очікуваного конституційного та правового рішення української та русинської проблематики. У цьому дусі газета „*Пряшещина*“ публікувала статті і на публічних зібраннях населення були прийняті резолюції. Наприклад, резолюція от 2 червня 1947 року на зібранні громадян району Свидник вимагає, щоб „наш руський і український народ був в новій Чехословаччині повністю рівноправний і щоб ця рівноправність була гарантована в новій конституції. Представник нашого населення руської та української національності є народом обрана Українська народна рада у Пряшеві, *якої правові основи просимо забезпечити законом.*“¹⁶⁴ З такою метою виступали і делегати регіональних конференцій КПС у Пряшеві і Михалівцях в червні 1947 року.¹⁶⁵ 12 липня 1947 року Президія УНРП відіслала Конституційному комітету КНЗ ЧСР меморандум з проханням конституційно закріпити рівність українського населення.¹⁶⁶

Незважаючи на складну політичну ситуацію в Словаччині восени 1947 року діяльність КНЗ ЧСР і підготовка дворічного плану ініціювали активнішу роботу УНРП. Президія УНРП своїм рішенням від 4 жовтня 1947 року у письмовий формі звернулася до депутатів з руського та українського середовища з просьбою інтерпеллювати в такому сенсі, щоб в обговорюваннях конституційних питань

¹⁶³ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 439, k. 606. Справа була зареєстрована до 31 грудня 1948 року.

¹⁶⁴ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 913. Переклад з російської мови авторами.

¹⁶⁵ Див.: SNA, f. ÚV KSS, KV KSS Prešov, Krajské (oblastné) a okresné konferencie 1947-1960, k. 1. *Zápisnica z oblastnej konferencie KSS v Prešove 31. mája – 1. júna 1947.* Див. також: A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 886.

¹⁶⁶ БАЙЦУРА, І. Розвиток політико-правового розв'язання українського питання в Чехословаччині. In *15 років на службі народу* : Збірник статей та фотодокументів з нагоди 15 річчя діяльності КСУТ. Ред. Ю. Муличак. Пряшів: Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих в ЧССР, 1966, с. 37.

могли брати участь також представники УНРП.¹⁶⁷ У зв'язку з розробкою дворічного плану для створення умов в північно-східній Словаччині зустрівся 3, 11 і 16 жовтня 1947 року делегація УНРП з представниками уряду і СНР. З цієї нагоди делегація, окрім всього іншого, вимагала, щоб в новій конституції були закладені і всі громадянські права, політичні, культурні та національні права українців та русинів, які проживають в Чехословаччині.¹⁶⁸

Віце-прем'єр-міністри Я. Урсіні і В. Широкий, голова СНР Й. Леттріх, як і голова Колегії Уповноважених Г. Гусак запевнили представників УНРП в свої підтримці що до вимог пов'язаних із забезпеченням усестороннього розвитку української меншини в Чехословаччині.¹⁶⁹ Під час зустрічі з Й. Леттріхом УНРП було запропоновано розробити конкретний проект щодо правового рішення цих питань.¹⁷⁰ У зв'язку з цим Президія УНРП на засіданні 19 жовтня 1947 року прийняла постанову, яка делегувала І. Рогаль-Ільківа та А. Богданова розпрацювати законопроект щодо правового статусу УНРП.¹⁷¹

Зусилля УНРП досягти конституційних гарантій щодо національних прав українців і русинів підвищилося ще більше на початку 1948 року. Президія УНРП 27 січня 1948 року прийняла рішення направити на три дні, з 3 по 5 лютого, в Прагу спеціальну делегацію, в складі якої були голова УНРП В. Караман, депутати КНЗ ЧСР П. Бабей, І. Левканич і В. Завацький, І. Рогаль-Ільків та інші члени президії, крім Є. Бісс та Й. Збіглей. Президія також відіслала листи генеральному секретарю ЦК КПС Ш. Баштьованському і секретарю ДП Ф. Годжові, заступникам прем'єр-міністра від КПС, ДП і Соціально-демократичної партії В. Широкому, Ш. Кочвару і Б. Лаушману, а також чиновникам парламенту, в яких вона вимагала визнання політичних прав українців і русинів в майбутні конституції республіки. Інші письмові матеріали делегація УНРП безпосередньо передала генеральному доповідачу конституційного комітету КНЗ ЧСР В. Прохазце.

¹⁶⁷ ŠA Prešov, f. UNR 1945-1948, без числа, лист 93.

¹⁶⁸ *Пряшевщина*, 10 жовтня 1947 р., 17 жовтня 1947 р. і 24 жовтня 1947 р.

¹⁶⁹ *Пряшевщина*, 10 жовтня 1947 р., 17 жовтня 1947 р. і 24 жовтня 1947 р.

¹⁷⁰ *Пряшевщина*, 17 жовтня 1947 р.

¹⁷¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 826.

Представників УНРП 4 лютого 1948 року прийняв і В. Широкий і запевнив їх в тому, що він і комуністична партія вимоги УНРП підтримують і що пред'являть це питання другим політичним партіям на розгляд вже на засіданні Центрального Комітету Народного Фронту 5 лютого 1948 року. Згоду і підтримку делегації УНРП висловив також заступник прем'єр-міністра Ш. Кочвара і голова конституційного комітету парламенту О. Йон. Офіційна розповідь про подорож делегації УНРП в Прагу констатувала, що „вище зазначені чехословацькі представники не мали ніяких сумнівів“ стосовно закріплення політичної рівноправності українців у новій конституції.¹⁷²

Лідери УНРП очевидно усвідомлювали можливість того, що конституція забезпечить правові гарантії рівноправності меншини тільки на рівні загальних горожданських прав. Оскільки в листі від 7 лютого 1948 адресованому В. Прохазце лідери домагалися такого формулювання, з якого б чітко випливало, що рівноправність меншини з чехами і словаками не обмежується тільки на громадянське права, а й на право використовувати свою власну мову, мати свої власні школи, національну організацію і т.д.¹⁷³ Суттєвий вплив на це питання мали фундаментальні політичні зміни, які відбулися в лютому 1948 року.

Відставка 12 міністрів національно-соціалістичної, народної і демократичної партій¹⁷⁴ 20 лютого 1948 р. виявилася не більше, ніж відчайдушною спробою зупинити політичний розвиток, який все більш очевидно схилявся до абсолютної влади комуністичної партії та встановляв загрозу демократичної системи і незалежності республіки. В лютому приймалося рішення про долю і майбутній напрямок чехословацького суспільства. Комуністична партія Словаччини тримала ініціативу в своїх руках і стала здобувати підтримку широких верств для власної інтерпретації та пропозиції рішення урядової кризи і для політики т. зв. відродженого Національного

¹⁷² *Пряшевщина*, 13 лютого 1948 р. Переклад з російської мови авторами.

¹⁷³ *ŠA Prešov*, f. UNR 1945 – 1948, č. j. 81/48 – prez.

¹⁷⁴ Це були представники *Československej národnosocialistickej strany*, *Československej strany lidovej* а *Demokratickej strany*.

фронту. Політичні представники демократичних сил опинилися в ізоляції і не змогли протистояти.

Лютневі події, природно, викликали жвавий інтерес також у українського та русинського населення, значна частина якого підтримувала КПС ще з 1945 року, що в кінцевому результаті підтвердилось на виборах в 1946 році. 22 лютого 1948 року пройшло позачергове засідання Президії УНРП, в якому взяли участь В. Караман, П. Бабей, І. Рогаль-Ільків, Є. Бісс, А. Богданов, В. Капішовський, І. Левканич, В. Завацький та Й. Збіглей.

Виступ членів КПС В. Капішовського та І. Рогаль-Ільківа, але й дискусія інших членів президії показали, що розуміють серйозність ситуації і важливість рішення урядової кризи для подальшого розвитку в Чехословаччині. Вони вирішили висловити однозначну підтримку уряду К. Готвальда і його пропозиції, щодо зайняття місць відставлених міністрів особами «прогресивної» орієнтації. У цьому сенсі були сформульовані телеграми президенту Е. Бенешу, прем'єр-міністрові К. Готвальду і голові Колегії Уповноважених Г. Гусаку. Постанова Президії УНРП прийнялась одноголосно, але не всі її члени однаково усвідомлювали суть тодішньої політичної боротьби. Особливо члени ДП, але не тільки вони, свою позицію обґрунтовували більш прословянською і прорадянською орієнтацією та відповідальністю за долю українського та русинського народу і за збереження єдності цього населення в Словаччині, ніж інтересами прогресу і соціалізму, як це було інтерпретовано пізніше.¹⁷⁵ В той же день представники УРС ДП за допомогою української радіопередачі студії Чехословацького радіо повідомили, що секція припинила свою діяльність і закликала своїх членів і виборців підтримати КПС.¹⁷⁶

23 лютого 1948 року майже у всіх районних центрах північно-східної Словаччини проходили зустрічі членів Президії УНРП і її районних комітетів, на яких учасники погодилися з позицією КПС щодо політичної ситуації і підтримали народну демократію. На зу-

¹⁷⁵ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1241.

¹⁷⁶ KOVAČ, A. Povojnový vývoj ukrajinskej otázky v Československu. In *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Red. J. Briškár. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, c. 62-83.

стрічі в Бардйові говорив І. Рогаль-Ільків, в Свиднику В. Караман і в Міжлабірцях В. Капішовський. Члени районних комітетів УНРП також внесли значний внесок у створенні комітетів дій в районах, містах і селах. Наприклад, в Міжлабірцях головою Комітету дій обрали голову РК УНРП В. Коропчака. Активізувалося і керівництво і члени Карпатського союзу молоді (КСМ), який був заснований 24 травня 1945 року і перебував під сильним впливом УНРП. Голова КСМ А. Сушко та генеральний секретар Й. Сопко направили вищим державним представникам телеграми від імені ЦК КСМ підкреслюючи «прогресивну» позицію української молоді.¹⁷⁷

Відповідно до рішення Президії УНРП № 55/1948 - през. від 27 січня 1948 року, 29 лютого і 1 березня 1948 р. зібралось пленум УНРП, щоб в перший день обговорити робочі питання та на наступний день - 1 березня, святкувати третю річницю створення УНРП.¹⁷⁸ Проте, пленарному засіданні передували окремі зустрічі членів УНРП - членів ДП і КПС. Члени ДП і КПС схвалили пропозицію представників секції про її скасування і прийняли декларацію, в якій обґрунтовували своє рішення нещирими і недоброзичливими ставленнями ДП до національних, культурних і соціально-економічних потреб меншини. Учасники зустрічі визнали недійсною угоду з КПС від березня 1947 року щодо політичного представництва членів ДП в органах УНРП. Депутати ДП висловили намір покинути клуб депутатів ДП в КНЗ ЧСР і в СНР, відректися всіх функцій пов'язаних з членством в ДП, але продовжувати працювати в УНРП.¹⁷⁹

У той же час проходила нарада членів УНРП - членів КПС. Делегати з михалівського регіону запропонували створити Комітет дій в рамках УНРП, але після бурхливих дискусій був зроблений висновок про те, що його створення було б марним, „тому що всі члени нашого народу є чистими і прогресивними“. Пропозиція створен-

¹⁷⁷ *Пряшевщина*, 26 лютого 1948 р.

¹⁷⁸ *ŠA Prešov*, f. UNR 1945-1948, без числа, лист 82.

¹⁷⁹ *ŠA Prešov*, f. UNR 1945-1948, без числа, лист 76-77. *Заявление представителей быв. украинско – русской секции Демократической партии Украинской народной раде Пряшевщины.*

ня комітету дій була знята з програми засідання.¹⁸⁰ Акцептування декларації представників УРС ДП пред'явленої І. Рогаль-Ільківом, як і висновку наради комуністів щодо нестворювання комітету дій, тому що, як пояснив Ш. Бунганич, „УНРП працює у новому дусі, у дусі прогресу і працює правильно“, в значній мірі вплинуло на подальший хід пленарного засідання.¹⁸¹ В цілому, це прозвучало як демонстрація української національної єдності під керівництвом УНРП і їхнього політичного об'єднання в рамках КПС.¹⁸²

Позиція УНРП і ставлення населення північно-східної Словаччини під час урядової кризи об'єктивно сприяли безпроблемному ходу повороту і перейняттю політичної сили комуністичною партією в регіоні. Крім того, ліквідація УРС ДП допомогла розложити ДП, а і порушити її дієздатність на загальнословацькому рівні.¹⁸³ Поміг і факт, що депутати ДП в КНЗ ЧСР І. Левканич і В. Завацький, як і депутати СНР А. Богданов та Й. Сухий, вийшли з клубу депутатів ДП в Празі і Братиславі і як гості увійшли в клуб депутатів-комуністів в цих установах. Крім того, представники колишньої секції, в тому числі обласний секретар І. Бобак, разом з членами КПС в УНРП поспідовно відвідували всі районні міста регіону. На масових мітингах за участю представників кожного населеного пункту пояснювали політичну ситуацію з комуністичної точки зору, і таким чином досягли ухвалення резолюцій виражаючих довіру уряду К. Готвальда та підтримку дружби слов'янських народів і альянсу з СРСР.¹⁸⁴

Тому не випадково, що В. Караман, В. Капішовський та І. Рогаль-Ільків були в 1949 році нагороджені орденом „Перемоги 25 лютого 1948 року“. Аргументом було те, що на засіданні Президії УНРП 22 лютого 1948 року вони „розкрили обманливу політику лідерів ДП, яка привела представників українсько-руської секції до рішення про ліквідацію секції, припинення випуску газети «Демократический го-

¹⁸⁰ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1240. Переклад з російської мови авторами.

¹⁸¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1240. Переклад з російської мови авторами.

¹⁸² *Пряшевщина*, 1 квітня 1948 р.

¹⁸³ BRIŠKÁR, J. Rusko - ukrajinská sekcia demokratickej strany. In *Жовтень і українська культура*, с. 516-522.

¹⁸⁴ *Пряшевщина*, 25 березня 1948 р і 1 квітня 1948 р.

лос» і закликання усіх своїх членів до приєднання до КПС і підтримки К. Готвальда і комуністичної партії в боротьбі проти реакції“.¹⁸⁵

Хоча члени ДП своїми поступками допомогли застосувати спокійну форму політичного перевороту, однак, не можливо не бачити їх додаткове зусилля для раціоналізації власної політичної відставки і для виправдовування попередньої діяльності націоналістичними інтересами. На пленарному засіданні УНРП 29 лютого 1948 року А. Богданов сказав, що створення ДП було лише тактичним маневром, „щоб наші люди не перейшли у інший табір.“¹⁸⁶ На з’їзді 18 квітня 1948 року колишній голова секції В. Завацький навіть натякнув, що всі члени УНРП були дійсно комуністичної переконаності, але через політичні погляди частини населення сформувавши українсько-руську секцію ДП, щоб в її рамках боротися за права і інтереси меншини.¹⁸⁷ В обох випадках, як і в інших подібних заявах, це було очевидно містифікацією фактів, спробою залишитися у національному русі та зберегти свою позицію у новій політичній ситуації.

Той факт, що комуністи в УНРП проти цих та подібних тезисів відкрито не виступали, але шляхом відмовляння від будь-якого втручання і змін в її склад та структуру вони фактично ототожнилися з фікцією соціальної однорідності та апіорі політичного прогресивізму українського населення в Словаччині, неодмінно створює враження узгоджених заходів. Це виходить також з листа завідувача відділу А-1 адресованому начальнику III відділу Відомства уповноваженого внутрішніх справ від 23 грудня 1948 року. За його словами, „в лютому комуністи уклали угоду з демократами щодо збереження позицій, за умови, що демократи увійдуть в КПС, і таким чином, з ворогів соціалізму В. Завадського, Богданова, Сухого та Левканича стали комуністи.“¹⁸⁸

Можна відзначити, що саме затримування кадрових та персональних змін в УНРП, які в інших установах і організаціях Словач-

¹⁸⁵ *Пряшевщина*, 5 травня 1949 р. Переклад з російської мови авторами.

¹⁸⁶ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1240. Переклад з російської мови авторами.

¹⁸⁷ *Пряшевщина*, 29. квітня 1948 р.

¹⁸⁸ SNA, f. PV, Sekretariát povereníka (sekr.), i. č. 119, k. 193. Переклад з російської мови авторами.

чини мали запаморочливий темп, привертало увагу органів державної влади. Уповноважений внутрішніх справ Д. Окали листом № 603/48 - секр. від 17 березня 1948 року повідомляв керівника VII відділу відомства уповноваженого Р. Вікторина, що за оцінкою уповноваженого харчування Й. Шолтеса, УНРП розвиває шовіністичну діяльність, і тим більше не проводить ніякого очищення у своїх рядах. У цьому сенсі Д. Окали його попросив наказати відповідним департаментам державної безпеки доглядати за роботою УНРП, звертати увагу на очищення і, в разі необхідності, з відповідними комітетами дій або іншими чиновниками, скласти список осіб, яких потрібно усунути з громадського життя.¹⁸⁹

Переважаючий оптимізм керівництва УНРП в питанні конституційного закріплення національних прав українського та російського населення, котрий після лютневого перевороту ще більш зріс, помінявся на велике розчарування після ознайомлення з текстом запропонованих змін.¹⁹⁰ Голова УНРП В. Караман вже 2 квітня 1948 року інтервенував у окремих відомствах вповноважених у Братиславі.¹⁹¹ Повна паніка наступила на засіданні Президії УНРП 17 квітня 1948 року в Пряшеві. Організаційний секретар УНРП Рогаль-Ільків з обуренням проголосив, що формулювання пропозицій щодо конституційних змін насправді непрямо наказує асиміляцію меншини. У цьому контексті він запропонував, щоб УНРП надалі уважно вимагала забезпечення прав українського населення через конституцію, конституційний закон, або принаймні спеціальним законом.¹⁹²

За даними УНРП, в присутності 660 делегатів з 296 населених пунктів і 280 гостей, 18 квітня 1948 року у Пряшеві зібрався III загальнонаціональний з'їзд українців та русинів в Чехословаччині, званий також робочий з'їзд. Гостем був і віце-прем'єр-міністр уряду ЧСР і голова КПС В. Широкий. У своєму вступному слові, секретар

¹⁸⁹ SNA, f. PV - sekr., i. č. 102, k. 88.

¹⁹⁰ *Пряшевщина*, 20 травня 1948 р.

¹⁹¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1120.

¹⁹² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1258.

УНРП І. Рогаль-Ільків, окрім всього іншого, висловив переконання, що, оскільки більше не має об'єктивних перешкод, нічого не заважає укріпити національну рівноправність українців в новій конституції, узаконити УНРП, і законно затвердити самоврядування освітою. Він висловив надію на те, що „в душі слов'янської дружби“ будуть визнані і інші вимоги відносно до української радіопередачі, призначення українських чиновників на посади в центральних органах, установах і комісіях планування та економічних справ, а також фінансового забезпечення Українського національного театру (УНТ) та інших культурних установ.¹⁹³

За підтримку конституційної кодифікації прав українського населення і узаконення УНРП висловився у своїй промові голова Карпатського союзу молоді А. Сушко, який, крім того, від імені української молодіжної організації просив права на представництво в законодавчому органі, в комітетах дій НФ на всіх рівнях, а також рішення критичних економічних проблем регіону.¹⁹⁴ У подібному дусі виступав В. Варгола, який конкретизував економічні та соціальні вимоги від імені членів УНРП району Стропків.¹⁹⁵

З великим хвилюванням очікувалась позиція В. Широкого щодо обговорюваних питань, особливо критикування пропозицій конституційних змін. Відсутність конституційних статей про етнічну рівноправність в тім він обґрунтував тим, що конституція закріплює владу народу і забезпечує рівність прав для всіх громадян, отже також громадянинам української та руської національності і надає їм можливість і засоби всестороннього економічного, соціального та культурного розвитку.¹⁹⁶ Це, на вигляд логічне, але в основному непереконаливе аргументування в повному обсязі відповідало колишній концепції індивідуалізації національних прав, яка фактично не розраховувала на політично-правове забезпечення

¹⁹³ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1255. *Протокол Всенародного трудового съезда, состоявшегося 18 апреля 1948 г. в Пряшеве, в помещении Черного Орла*. Переклад з російської мови авторами.

¹⁹⁴ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1255.

¹⁹⁵ ŠA Prešov, robočka Prešov, f. UNR 1945 – 1948, без числа, лист 88-89.

¹⁹⁶ *Пряшевщина*, 29 квітня 1948 р.

існування та захист національних меншин як відносно незалежних етносоціальних груп.

В той час, коли голова з'їзду В. Караман поважав В. Широкого, група делегатів, в склад якої входили Й. Бунґанич, Ш. Бунґанич, М. Питель та А. Сушко, напружили атмосферу тим, що запропонували створити Комітет дій при УНРП. Члени КПС П. Бабеї та В. Капішовський виступили проти цієї пропозиції і пригрозили подати у відставку. До них приєднався і В. Караман, який скликав позачергове засідання Президії УНРП.¹⁹⁷ На засіданні президія був гостро критикований головне А. Сушко. Його поведінка була відзначена як „найгірша поведінка“, потім був відкликаний з позиції голови офісу УНРП. До нього було запропоновано розпочати партійне розслідування.¹⁹⁸ Кінцевий документ „Постанова загальнонаціонального з'їзду українців та руських, які проживають в Словаччині“, пред'явлений для затвердження Є. Бісс, складався з чотирьох основних компонентів:

1. З'їзд із задоволенням прийняв рішення Українсько-руської секції Демократичної партії щодо скасування свого існування, закликів своїх колишніх членів до приєднання до Комуністичної партії Словаччини і погодився „з політичним об'єднанням українського народу в Словаччині“.
2. З'їзд схвалив діяльність президії і пленуму УНРП і уповноважив їх на подальші дії в питаннях конституційного закріплення національної і громадянської рівноправності українців, в питаннях узаконення УНРП, РУШ та інших установ, як і в питаннях фінансового забезпечення УНРП, її підрозділів, СМК та інших установ.
3. З'їзд зобов'язав УНРП прийняти заходи щодо забезпечення електрифікації районів, будівництва центральної гідроелектростанції та нового Свидника, індустріалізації, будівництва залізничної лінії Орлів – Бардіїв та нових доріг, введення автобусних ліній, прискорення комасації, а також

¹⁹⁷ *Пряшевщина*, 29 квітня 1948 р.

¹⁹⁸ А ZRUSR, f. UNRP, а. j.1255. Переклад з російської мови авторами.

задоволення потреб окремих районів з українським та русинським населенням.

4. З'їзд апелював до депутатів КНЗ і СНР, членів УНРП, щоб її підтримували забезпечуючи виконання резолюції і вважали то „своїм національним обов'язком та партійною спадщиною.”¹⁹⁹

На пленарному засіданні Центрального комітету дій (ЦКД) Словацького національного фронту (СНФ) в Братіславі 20 квітня 1948 року було прийнято рішення щодо затвердження пропозиції конституційних змін та її пред'явлення для публічного обговорення. Після тлумачення уповноваженого у справах правосуддя Й. Вікториго представники всіх угруповань, серед них і В. Караман, погодилися. З іншого боку, Президія УНРП листом № 234/48 - през. від 24 квітня 1948 року звернувшись до ЦКД СНФ висловила занепокоєння з приводу формулювання ст. 11 конституційної хартії.²⁰⁰

Також цікаво, що офіційна позиція УНРП виражена в Позиції УНРП щодо до пропозиції нової конституції, про яку було оголошено ЦКД НФ чехів і словаків, ЦКД СНФ та Конституційному комітету КНЗ, склала позитивне враження, але В. Караман 26 і 27 квітня 1948 р. відвідав МНО та інші установи, щоб домогтися зміни відповідних статей конституції.²⁰¹ В той час, про це питання виразилася і ЦК СМК, яка листом № 1108/48 від 27 квітня 1948 року закликала Президію УНРП до використання всіх можливостей для того, щоб до конституції включити також „права нашого народу в якості третього незалежного слов'янського народу Чехословаччини”.²⁰² 28 квітня 1948 року депутати парламенту української національності і голова УНРП В. Караман з ініціативи А. Рудловчака знову інтернували у центральні установи, але знову без результату.²⁰³

Ухвалення Конституції 9 травня означало, що політична рівноправність націй і національностей в 1948 – 1960 роках була закон-

¹⁹⁹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1255. Переклад з російської мови авторами.

²⁰⁰ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1121.

²⁰¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1260.

²⁰² A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1267. Переклад з словацької мови авторами.

²⁰³ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 1260.

но, але й фактично скорочена до визнання рівного громадянського статусу членів обох нації та всіх національностей в республіці та точніше, рівні права для всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності. Конституція про існування національних меншин прямо не згадувала і принцип права на самовизначення націй і національностей повністю ігнорувала.²⁰⁴ Захист меншин в конституційній хартії не був закріплений та положення § 27 закону про захист народно-демократичної республіки № 231/1948 Зб. з. від 6 жовтня 1948 року, яке кваліфікувало гноблення нації або раси як злочини, ні в якому разі не могло замінити більш загальні та широкі правові гарантії.²⁰⁵

Вище вказане, на погляд недостатнє і непереконаливе конституційне рішення національного питання у відношенні до меншин в республіці, було очевидно обумовлене фактом, що основні принципи нової конституції регулюючі сферу національних відносин несуть значні сліди певних компромісів ще до лютневого періоду, деяких централістичних тенденцій і страху з можливої активізації національних меншин. В цьому сенсі відповідали швидше післявоєнній тимчасовості, ніж соціалістичні революції, якої сильним прихильником був після лютого 1948 року новий режим. Це впливало надзвичайно негативно на представників української національності, які у зв'язку із своїм положенням в перші роки після звільнення мали непропорційно високі очікування і амбіції у порівнянні з німецькою або угорською меншиною.

Політично-правовий статус меншинного населення був значно обмеженим також тогочасним рішенням питання чесько – словацьких відносин. Хоча конституція декларувала незалежність словацького народу, але в той же час укріпила асиметричну модель державно-правової організації республіки, яка разом з поступовою формалізацією діяльності національних органів Словаччини і

²⁰⁴ 150. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 : Ústava Československé republiky. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1948, částka 52. Vydána dne 9. června 1948, c. 1089-1091.

²⁰⁵ 231. Zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky. In *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1948, částka 85. Vydána dne 16. října 1948, c. 1466.

скороченням чисельності словаків в центральних установах дозволяла, щоб представники словацького народу були в законодавчих і урядових органах постійно переголосованні більшістю.²⁰⁶

Характер Конституції 9 травня і зв'язок між політичною позицією словаків і українців дуже добре ілюстрував П. Бабей на засіданні УНРП 17 квітня 1948 року, де заявив, що пропонується конституція обмежує права СНР, а права УНРП взагалі не забезпечує.²⁰⁷ З другого боку, слід зазначити, що УНРП і її провідні чиновники при забезпечуванні конституційних гарантій політичної рівноправності вчинили кілька серйозних помилок. Вони свої цілі не обґрунтували на основі історичного або природного права, але більш заслугами українського населення після звільнення республіки і лютого перевороту, національним і соціальним утиском в минулому або мірою заподіяної шкоди війною в регіоні.

УНРП не получилось досягти успіхів з такими аргументами, тим менше, що вона домагалась політичних прав лише для українців і русинів, інтереси інших національних меншин зовсім не брала в увагу і, таким чином, звеличувала право цей меншини над іншими.²⁰⁸ Не ставлення питання статусу національних меншин в Чехословаччині та ігнорування всіх інших меншин в республіці створювало враження, що гарячкове зусилля українських представників в зазначеному напрямку є націоналістично мотивоване і старається досягти привілейований статус громадян української та руської національностей в державі. Крім того, ситуацію ускладнював також вже згадуваний факт, що УНРП українське і русинське населення презентувала в якості народу заперечуватиме статут національної меншини.²⁰⁹ Природно, що така неоднозначність і помилки не можуть виправдати неправильні і недалекоглядні кроки чеських і словацьких чиновників та вищих посадових осіб, які аж занадто

²⁰⁶ PLEVZA, V. *Československá štátnost' a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava: Práca, 1971, с. 226 і наслідні (і. н.).

²⁰⁷ A ZRUSR, f. UNRP, а. j. 1258.

²⁰⁸ БАЙЦУРА, І. Розвиток політико-правового розв'язання українського питання в Чехословаччині. In *15 років на службі народу*, с. 37.

²⁰⁹ *Пряшевщина*, 21 січня 1948 р.

тактизували, запевнювали і обіцяли те, що навіть не збиралися дотримати, і таким чином тільки збільшили і поглибили розчарування української меншини і її представників.

Щоправда, Конституція 9 травня, незважаючи на очевидні недоліки, пряму політичну дискримінацію щодо меншин не спричинила. Її головна помилка полягала в тому, що вона не відображала реальні політичні відносини в суспільстві і приховувала недемократичну, тоталітарну політичну систему сталінського типу, яка була встановлена КПС після лютого 1948 року незважаючи на зовнішній тиск. Українці та інші громадяни Чехословаччини могли використовувати формально гарантовані соціальні та політичні права і громадянські свободи і брати активну участь в політичному, громадському та суспільному житті лише в тій мірі, таким способом і в такому напрямку, як визначила і була готова толерувати правляча влада.

Найслабкішим місцем конституційної хартії щодо національностей було те, що українці і поляки мали в республіці певні права тільки як громадяни української чи польської національності. У зв'язку з цим можна сказати, що ні Конституція Чехословацької Соціалістичної Республіки № 100/1960 Зб. з. від 11 липня 1960 року дану концепцію національної рівноправності меншин істотно не змінила.²¹⁰ Надалі не респектувався факт, що все „відноситься і до національної групи у цілому.»²¹¹ Більш важливі зміни у цьому напрямку принесло прийняття конституційного закону № 144/1968 Зб. від 27 жовтня 1968 року про статус національностей в Чехословацькій Соціалістичній Республіці.²¹²

Офіційне представництво русинського та українського населення після лютневих політичних змін вважало, що його рівноправ-

²¹⁰ *Ústava Československej socialistickej republiky z 11. júla 1960*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1967, 45 с.

²¹¹ БАЙЦУРА, І. Национальная консолидация украинского населения в Чехословакии в условиях строительства социализма. In *Жовтень і українська культура*, с. 511. Переклад з російської мови авторами.

²¹² *Ústavný zákon o postavení národností v Československej socialistickej republice z 27. októbra 1968, č. 144 Zb.* In *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975, с. 159-161.

ність буде послідовно забезпечена не тільки на конституційно-правовому, але також політичному, інституційному та адміністративному рівні. Отже, представництво докладало значних зусиль для правового визнання УНРП та інших українських установ, як і підвищення свого авторитету і впливу, але без великих шансів на успіх. Всі установи українського населення, які виникли в післявоєнний період були под патронатом УНРП. Вони були толерований хоч у них була відсутня будь-яка правова основа для існування і функціонування.

Зовні мала УНРП форму представницького органу, не вистачало її, однак, законодавчої влади. Існування з'їзду, пленуму, президії та районних комітетів створених протягом 1945 року в адміністративних районах з певною кількістю українського населення, нагадувала політичну партію або громадську організацію, але без членської бази. УНРП не була ні державним офісом, оскільки не мала виконавчої компетенції. Питання про те, чи є УНРП юридичною особою або державним органом, установою або публічно-правовою корпорацією не змогли чітко визначити або радити ані відомство уповноваженого внутрішніх справ ані канцелярія Президії СНР.²¹³ Зазначені районні комітети без існування їм належних районних організацій також не було звичайним явищем при побудові організаційної структури. Створення районних комітетів УНРП в Празі та в Братиславі в 1946 році сигналізувало зусилля отримати екстериторіальний вплив. Фактично УНРП була представницьким органом українського та русинського населення виконуючим передусім адміністративні завдання на основі свого морального авторитету.²¹⁴

²¹³ SNA, f. ÚP SNR, i. č. 463, k. 756. Документ № 3670/1949 - III/10 від 10 березня 1949 р.

²¹⁴ Порівняй статтю С. Лихвара. Дів.: *Пряшевщина*, 10 березня 1949 р.

4 ВІЙНОЮ ЗАПОДІЯНІ ШКОДИ У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ ТА ЇХ ЛІКВІДАЦІЯ

Як вже було вказано, період від звільнення Чехословаччини до лютого 1948 року характеризувався глибокими та далекосяжними змінами, що також суттєво вплинуло на розвиток національного питання. Хоча в комплексі національних відносин вирішальними були стосунки між чехами та словаками як двома державо будівельними народами, значним було вирішення статусу національних меншин, який на той час був дуже різним. У політично найбільш сприятливих умовах було розглянуто питання української та русинської меншини.

Щоб зрозуміти розвиток між 1945 і 1948 роками в Словаччині необхідно зрозуміти соціально-економічну ситуацію регіону, де русини та українці живуть разом з словаками. Ця етнічна меншина проживаюча на території північно-східної Словаччини формувалася в надзвичайно складних економічних та соціальних умовах. Відсталість і бідність посилені значною ізоляцією від загальнонаціональних проблем, були характерними ознаками, які впливали на розвиток і статус русинів та українців не тільки в словацькій державі (1939 – 1945 рр.) та домюнхенської Чехословаччині, але і в колишніх державних утвореннях.

До 1945 року сучасна промисловість була практично не розвинена та сільськогосподарське виробництво було на дуже низько-

му рівні. Відсутність можливостей працевлаштування призвела до еміграції з метою пошуку роботи в інших районах країни, або дуже часто навіть за кордоном, куди поїхали передусім чоловіки старшого віку. Внаслідок поганих соціальних умов середній вік у цьому регіоні коливався у чоловіків біля 49 років та у жінок 51 років.²¹⁵ Ці факти спричинили, що північно-східна Словаччина належала до найменш розвинених районів республіки після її звільнення. Неблагоприятний початковий стан ще більше ускладнив факт, що переходом фронту в роки 1944-1945 у порівнянні з іншими частинами республіки вона зазнала найбільші шкоди і їх усунення вимагало значних ресурсів.

Військові операції та їх наслідки означали не тільки значне ослаблення економічного потенціалу цієї території, але й особливо важко впливали на її мешканців, яким часто вдавалося врятувати лише своє життя. У зв'язку з наближаючим фронтом німецька армія вживала заходів для забезпечення свого тилу та ускладнення наступу радянських військ. У цих рамках вона нищила стратегічні будівлі та комунікації, економічні об'єкти, їх компоненти та інші матеріали, включаючи продукти харчування та худобу, були відвезені з прифронтової зони. 20 вересня 1944 року у районі Міжлабірці було оголошено про вимушену евакуацію та в жовтні вона відбулася в районах Свидник, Стропків, Снина і Михалівці. З просуванням фронту евакуація також вплинула на населення сіл нижнього Земпліна, Шаріша та Спіша.²¹⁶

У рамках евакуаційних заходів селяни могли навантажити своє майно лише на один віз. Залишок, включаючи сільськогосподарські інструменти та худобу, були змушені продати за дуже низькими цінами або залишити їх ворогам.²¹⁷ Це вимушене покидання

²¹⁵ CHALACHAN, I. *Sociálno - ekonomický rozvoj okresu Humenné v období 1950 – 1985 : Správa z výskumu*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1988, с. 1.

²¹⁶ JAŠŠO, E. Situácia na východnom Slovensku pred oslobodením. In *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity P. J. Šafárika (ÚML UPIŠ) 3*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, с. 47-48.

²¹⁷ MICHNOVIČ, I. Povojnová rekonštrukcia východného Slovenska roku 1945. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPIŠ 3*, с. 70.

дому тривало від 3 до 6 місяців.²¹⁸ Найбільше постраждали жителі муніципалітетів у районах Бардіїв, Гіральтівці, Гуменне, Пряшів, Сабинів та Воронів-на-Топлі, причому в найбільш зосередженій формі наслідки війни проявилися в районах Міжлабірці, Свидник, Стропків, Снина та Собранці, тобто в районах, де проживала значна частина русинського і українського населення.

Найгіршою була ситуація в стані житлового фонду та постачанні основних продуктів харчування. Від загальної кількості знищених житлових будинків у Словаччині 54,5% виходило на будинки східної Словаччини, передусім у вище вказаних районах.²¹⁹ Наприклад, у районі Свидник 27 лютого 1945 року було зареєстровано 2735 знищених будинків вартістю 177 млн. крон та в Міжлабірському районі 2365 знищених будинків вартістю 141 млн. крон. Смертю та конфіскацією вітчизняної ферми, знищенням господарського інвентаря та обстановки будинків ця сума зросла в районі Свидник до 345 млн. та в районі Міжлабірці до 351 млн. крон.²²⁰ У районах Стропків та Снина було повністю знищено 1575 будинків та 2800 будинків зруйнованих та пошкоджених в районі Снина.

Люди опинилися в безвихідній ситуації. Наприклад, у селі Руське з 730 жителів без дому опинилося 483, у Великій Поляни з 700 жителів стало без дому 483, у Смолнику без даху над головою осталося 198 людей з 440, у Звалі з 480 аж 213, у Пчолиному з 845 аж 362 людей.²²¹ Огляд стану знищених будинків показує таблиця 3.²²²

Як видно з наведеного огляду, від загальної кількості 3 359 муніципалітетів Словаччини було у районах північно-східної Словаччини 410, тобто 12,20%, але від загальної кількості 1 948 повністю знищених чи муніципалітетів з пошкодженими будинками в цьому регіоні було 289, що становить 14,83%. Поки у цілій Словаччині було повністю знищених 21 003 будинків, 4 944 їх було в вказаних

²¹⁸ *Těsнопisecké zprávy o schůzích PNS ČSR. 22. schůze, 16. ledna 1946, c. 11.*

²¹⁹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 197.

²²⁰ *Пряшевщина*, 24 травня 1945 р.

²²¹ *Пряшевщина*, 13 вересня 1945 р. Див. також: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 197; *Пряшевщина*, 24 травня 1945 р.

²²² *Štatistická príručka Slovenska 1947, c. 384-385.*

Таблиця 3

**Знищені та пошкоджені будинки
в районах північно-східної Словаччини**

Район (територія)	Кількість				
	муниципалітетів		пошкоджених будинків		
	всього	зі знищеними або пошкодженими будинками	повністю знищених	повністю непридатних для проживання	частково непридатних для проживання
Бардіїв	71	26	128	61	179
Гуменне	46	43	307	101	55
Міжлабірці	47	47	1 104	483	2 066
Сабинів	69	19	100	38	96
Свидник	50	49	360	58	1 322
Снина	48	46	686	-	2 114
Ст. Любовня	30	13	184	24	95
Стропків	49	46	1 575	-	-
Всього	410	289	4 944	765	5 927
Східна Словаччина	1 229	754	11 641	3 213	14 127
Словаччина	3 359	1 948	21 003	9 168	63 193

районах, що становило 23,53%.²²³ Ці дані більш відзначається, коли ми зрозуміємо, що 210 408 жителів цих 8 районів складало лише 6,32% від загальної чисельності населення Словаччини.²²⁴

Ці люди були змушені жити в бункерах, підвалах та землянках. У деяких селах залишилось декілька будинків, але не зрідка в них тиснулося 30-40 людей.²²⁵ Зусилля спрямовані на негайне віднов-

²²³ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 384-385.

²²⁴ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 384-385.

²²⁵ *Пряшевщина*, 17 травня 1945 р.

лення пошкоджених будинків розбивалися на абсолютному браку будівельних матеріалів. У районах Свидник, Стропків, Снина та Міжлабірці всі лісопилки, цегельні і млини були знищені або сильно пошкоджені. Залишкові запаси дерева спалила відступаюча німецька армія.²²⁶ За приблизними оцінками районних національних комітетів цього регіону ще влітку 1945 року більше 50 тисяч людей не мали власного даху над головою.²²⁷

Як ми вже згадували, інша дуже серйозна проблема після переходу фронту полягала в забезпеченні населення продуктами харчування. Ситуація була тісно пов'язана із станом сільського господарства. Як і в той час у всій Словаччині, сільське господарство займало домінуюче положення в економічній структурі регіону. Його значення в житті мешканців північних районів східної Словаччини показує огляд частки осіб пов'язаних з сільським господарством у загальній кількості жителів цього регіону в 1946 році, що наведено в таблиці 4.²²⁸

Це означає, що приблизно у середині 20 століття в районах Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків та Свидник було з сільським господарством пов'язаних на 11,4% більше жителів як загально-словацький середній показник в 1900 році. Цей факт був в районах населених русинами та українцями посилений як кількісно так і якісно. Поки зі землеробством, лісовим господарством та рибальством у всій Словаччині було пов'язано 48,1% населення, то у восьми зазначених районах цей номер становив 77,5%.²²⁹ Крім того, сільськогосподарське виробництво характеризувалося низькою продуктивністю та ефективністю, що було обумовлено не тільки несприятливими природними умовами, а й розподілом категорій сільськогосподарських ґрунтів, кількістю та малими площами більшості ділянок, відсталою агротехнікою та надзвичайно низьким рівнем механізації.

²²⁶ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 198.

²²⁷ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II, с. 238.

²²⁸ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 13-24.

²²⁹ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 13-24.

Таблиця 4

Кількість населення пов'язаних зі сільським та лісовим господарством в 1946 р.

Район	Кількість населення	Кількість населення пов'язаних зі сільським та лісовим господарством	
		абсолютно	%
Бардіїв	39 316	29 868	76,0
Великі Капушани	17 590	13 346	75,9
Воронів-на-Топлі	31 936	22 512	70,5
Гуменне	24 264	15 174	62,5
Ґіральтівці	20 639	16 097	78,0
Михалівці	49 093	32 827	66,9
Міжлабірці	19 458	15 222	78,1
Пряшів	65 965	33 867	51,3
Сабинів	45 049	36 514	81,0
Свидник	14 096	12 393	87,9
Снина	30 184	25 428	84,2
Собранці	26 277	20 687	78,7
Списька Ст.-Весь	10 040	8 347	83,1
Стара Любовня	22 845	16 258	71,2
Стропків	15 169	12 235	80,7
Північно-східна Словаччина	431 948	310 775	71,9
НЗР П-СС*	210 408	163 092	77,5
СЛОВАЧЧИНА	3 327 803	1 600 124	48,1

*Національно змішані райони північносхідної Словаччини – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Низьку ефективність сільськогосподарського виробництва підтверджують середні прибутки основних культур з 1946 року, які в метричних центах (ц) на 1 гектар (га) показуємо в таблиці 5.²³⁰

²³⁰ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 68-69.

Таблиця 5

**Середні прибутки основних культур з 1946 року в районах
північно-східної Словаччини**

Адміністративний відділ	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Кукурудза	Картопля	Капуста	Сіно кормове	Сіно лугове
Бардіїв	8,6	8,6	8,3	7,6	13,1	102,7	52,1	19,3	15,0
Великі Капушани	8,5	7,6	12,0	10,4	12,6	81,8	78,2	20,1	15,2
Воронів-на-Топлі	9,9	10,4	12,4	10,4	12,7	80,8	51,3	19,0	15,7
Гуменне	8,8	9,0	8,6	7,8	12,5	68,9	46,1	21,5	13,9
Гіральтівці	11,0	8,7	8,7	9,5	12,3	94,1	46,5	30,1	16,6
Михалівці	8,1	8,6	12,2	12,2	12,3	61,8	64,7	24,7	16,0
Міжлабірці	7,4	6,2	10,2	10,4	12,7	68,5	43,3	22,4	13,0
Пряшів	12,7	14,4	10,9	13,3	18,7	114,0	78,2	29,6	23,5
Сабинів	5,9	5,5	7,3	7,0	8,1	60,1	51,6	24,1	18,6
Свидник	7,8	8,3	10,6	8,3	12,2	82,9	52,1	23,9	16,9
Снина	6,6	7,7	6,9	8,1	8,8	97,3	41,3	18,1	15,9
Собранці	5,9	5,5	7,3	7,0	8,1	60,1	51,6	24,1	18,6
Спільська Стара Весь	8,7	8,7	8,4	6,6	x	111,1	55,5	18,7	14,1
Стара Любовня	11,3	12,6	12,5	10,4	x	103,8	86,9	16,3	11,5
Стропків	4,1	4,4	4,2	4,5	8,2	64,6	40,0	19,7	14,9
Чехословаччина	14,6	14,5	14,0	13,7	16,6	141,2	152,1	34,3	21,5
Регіони Чехії	16,3	15,2	15,5	15,1	15,3	166,5	240,0	36,7	23,6
Словаччина	12,5	12,2	12,6	10,7	16,6	90,4	94,5	26,3	17,0
Північно-східна Словаччина	8,3	8,4	9,3	8,9	10,7	83,5	55,9	22,1	15,9
НЗР П-СС*	7,5	7,7	8,2	8,0	10,8	81,1	51,6	20,6	14,9

* НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччини – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

З таблиці видно, що середні прибутки основних культур на гектар у північно-східній Словаччині були нижчими у порівнянні з загальною словацьким середнім показником: пшениця на 29,6%, жито на 31,2%, ячмінь на 26,2%, овес на 16,9%, кукурудза на 35,6%, картопля на 7,7%, капуста на 40,9%, кормове сіно на 6% та лугове сіно на 6,5%, тобто в середньому на 23,4%. Райони з більшою кількістю українського населення відстають від цього показника, а також, за винятком кукурудзи, від регіонального середнього показника на 7,6%. Значну частку у низькій врожайності сільськогосподарської продукції у північно-східній Словаччині становили несприятливі природні та ґрунтові умови. Ліси займали площу 272 762 га, тобто близько однієї третини загальної площі регіону, причому 9 з 15 районів заходилося у гірському та підгірному поясі, з яких 7 було етнічно помішаних. Ґрунти були переважно суглинково-глинистими з невеликою кількістю мінералів, що не дозволило вирощувати більш вимогливі культури.²³¹

Таким умовам повністю відповідало розділення сільськогосподарських земель на кілька категорій. Поки в Словаччині рілля займала 37,0% ґрунтового фонду, в північно-східній Словаччині лише 35,3% та в 8 районах з русинським та українським населенням лише 29,3%. На поля та пасовища в Словаччині припадало 19,7% усіх земель, однак на північному сході - 23,9% та в північних районах - 23,4%. Ліси Словаччини займали 34,1% від загальної площі земель, хоча на північному сході території лише 31,3%, але в зазначених районах аж до 38,0%.²³²

Сільське господарство у північно-східній Словаччині було дуже дрібносерійного характеру. 39 274 фермерських господарств зі загального числа 60 278, мало площу менше 5 га, це дорівнює 65,1% всіх господарств та площу до 2 га мало 11 215, тобто 18,6%. У районах, в яких проживало русинське та українське населення, загалом

²³¹ MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji (1949 – 1950). In *Nové obzory* 26. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, с. 5-6.

²³² *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 58-59.

було 29 928 фермерських господарств, з яких площею до 5 га 19 065 (63,7%) та до 2 га 5 984 господарств (19,9%). Помістя понад 50 га по усій області становили лише 45, тобто 0,07% від загальної кількості господарств, з того в північних районах - 24 тобто 0,08% з них. Хоча фермерські господарства менше 5 га на всій території Словаччини становили 65,1% всіх господарств та дрібні ферми до 2 га склали 28,3% їх загальної кількості. Це явище пояснюється тим, що нижча якість ґрунту в північно-східній Словаччині вимагала її більшу площу ще протягом періоду земельного регулювання. Частка великих сільськогосподарських ферм у Словаччині понад 50 га була в п'ять разів більшою ніж у досліджуваному регіоні, тому що складала 0,35% від їх загальної кількості.²³³ Одночасно можемо погодитись з думкою А. Ковача, згідно з якою сільськогосподарський характер північно-східної Словаччини не виходив з природних умов, а з недостатньої індустріалізації. У сільському господарстві в той час як мішалися старі феодальні шляхи управління з капіталістичними.²³⁴

Короткий аналіз стану та умов сільського господарства викликав жахливе враження, в яких воно знаходилося після переходу фронту, і зокрема, умови, в яких мешканці північно-східної Словаччини мусили жити. Порівнюючи дані з 1946 року про середню врожайність основних сільськогосподарських культур з даними про кількість знищених та пошкоджених будинків, ми можемо бачити, що середній прибуток пропорційно зменшувався з збільшенням кількості знищених та пошкоджених будинків у районі. Наприклад, найнижчі прибутки пшениці на гектар були в районах Стропків (4,1 ц), Собранці (5,9 ц), Снина (6,6 ц), Міжлабірці (7,4 ц) та Свидник (7,8 ц). Ще гірша ситуація була у тваринницькій продукції, і найбільш постраждалими були знов вказані регіони. Наприклад, у районі Міжлабірці станом на 31 жовтня 1943 року великої рогатої худоби було 11 378, 3 800 коней, 930 кіз та овець, 7 133 свиней та 10 600 домашніх птахів. Через два роки чисельність понизилась на 3 743 великої рогатої худоби,

²³³ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 136-137.

²³⁴ KOVAČ, A. Vztah roľníckej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku do roku 1953. In *Nové obzory* 26, с. 48.

1 742 конів, 430 овець та кіз, 350 свиней та 2 500 домашніх птахів. Подібна ситуація була в районі Свидник, що підтверджено наступними даними: з 2 930 телиць залишилися 329, з 7 789 корів залишилися 3 286, кількість волів знизилася з 470 до 65, від початкового числа 71 племінних биків залишалося 7. Найбільше зниження спостерігалось у свиней (із 5 641 залишилися 70 штук), курей (з 53 656 до 1 634) та овець (з 22 455 до 287). Із 623 жереб'ят залишилося 201 штуки та з початкового числа 2 356 коней залишилося 1 492.²³⁵

Відсутні були основні продукти харчування, тому люди голодували. Війна від основ унеможливила самопостачання регіону та зробила неможливою сільськогосподарську роботу восени 1944 року і навесні 1945 р. Це в 1945 році призвело до 30 – 90% зниження урожайності сільськогосподарських культур у порівнянні з попереднім роком.²³⁶ Наприклад, у районі Свидник лише 3,93% землі вдалося засіяти та врожай був нижчим на 90% у порівнянні з попереднім роком. У районі Строків врожай був нижчим на 60%, у Бардіївському районі на 50% та в районі Гуменне на 40% нижчим. В районі Міжлабірці вдалося засіяти лише 30% землі, а урожай в районі Снина в 1945 році досяг лише 10% у порівнянні з 1944 роком.²³⁷

Крім браку насіння, сільськогосподарських інструментів та тягової худоби основною причиною цього стану було те, що регіон був значною мірою замінований. У вересні 1945 року лише у зв'язку з тодішнім Гуменським районом можливо було говорити про майже повне відмінювання. З іншого боку, район Свидник був розмінуваний з двох третин, в той час як загинули 162 жителів. У районі Міжлабірці вдалося розмінувати лише одну третину території і, як повідомляє заява шестичленної комісії СНР для прискореної допомоги східнославацьким районам, загинуло багато солдатів. Навіть, від однієї компанії залишилося в живих тільки сім солдатів. У заяві було також виявлено, що район Снина ще повністю заміно-

²³⁵ *Těšnopisecké zprávy o schůzích PNS ČSR*. 22. schůze, 16. ledna 1946, с. 11.

²³⁶ Згідно зі *Zborník dokumentov k 50. výročiu vzniku KSČ*. Red. M. Chmelárová, Š. Pažur. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, с. 230-238.

²³⁷ BARNOVSKÝ, M. Spriemyslenie východného Slovenska. In *Nové obzory 13*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, с. 18.; *Zborník dokumentov k 50. výročiu vzniku KSČ*, с. 230-238.

ваній та в районі Стропків під час робіт з розмінування загинули 60 людей.²³⁸

Команда 4-го Українського фронту разом з національними комітетами організували в містах Гуменне, Свидник, Мжлабірці, Требішів і пізніше також в інших містах піротехнічні курси для добровольців серед місцевих жителів, які допомагали армії розшукати та знешкодити міни. У березні 1945 року у місті Кошице було створено спеціальний військовий піротехнічний підрозділ, який вже за перші тижні своєї діяльності знешкодив близько 20 000 мін.²³⁹ Міни та нерозірвані боеприпаси щоденно вбивали від 10 до 15 людей.²⁴⁰ Було неможливим йти не тільки на поле, але і в самих селах було небезпечно вийти з утоптаних стежок. До кінця 1945 року тільки у районі Свидник було знищено 71 199 мін.²⁴¹

Війна не тільки під час прямих боїв, але особливо її наслідки справді трагічно позначили сільське населення північно-східної Словаччини. Навіть той маленький відсоток земель, який вдалося обробити, знищили воюючі сторони шляхом прямих боїв або побудови різних фортифікаційних систем. Більше всього була пошкоджена площа кормової продукції в районах верхньої Ондави та верхнього Лабірця (Гуменне, Міжлабірці, Снина, Стропків, Свидник). З загальної площі засіяної зерновими культурами пшениця була повністю знищена на площі біля 1 994 га та жито на площі 1 044 га, тобто навколо 17,2%.²⁴²

З цього випливає, що швидке відновлення сільськогосподарського виробництва з точки зору забезпечення харчування населення стало невідкладною проблемою всієї держави. З об'єктивних причин ці завдання не були повністю реалізовані, що було

²³⁸ *Zborník dokumentov k 50. výročiu vzniku KSČ*, с. 230-238; *Demokrat*, 8. septembra 1945.

²³⁹ JAŠŠO, E. Internacionálne vzťahy a bratská spolupráca Sovietskej armády s obyvateľstvom východného Slovenska v období oslobodzovania 1944 – 1945. In *Historica Carpatica* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, с. 65-66.

²⁴⁰ *Komunistická strana Slovenska*, с. 134.

²⁴¹ *Těsнопісеcké zprávy o schůzích PNS ČSR*, 16. ledna 1946.

²⁴² MICHNOVIČ, I. Povojnová rekonštrukcia Slovenska v roku 1945. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPIŠ 3*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 62.

особливо помітно в північно-східній Словаччині. Наприкінці січня 1945 року в східній Словаччині починає працювати Відомство уповноваженого СНР у справах сільського господарства та земельної реформи. Крім інвентаризації худоби, запасів насіння та розсади, забезпечення робіт з розмінування полів та обробки ґрунту, відомство уповноваженого районним національним комітетам надало також фінансову допомогу на придбання худоби. Як вже зазначалося, перший повоєнний врожай був катастрофічно низьким. Абсолютно недостатні прибутки порівняно з загальнословацьким середнім показником були на 3 аж 50% нижчими.²⁴³ Саме тому населення східної Словаччини, якщо воно взагалі хотіло вижити, було залежне від держави та окремих осіб та інституцій з областей, в яких воєнна пожежа не була такою жорстокою.

Перша найбільш необхідна допомога населенню звільнених муніципалітетів була надана Червоною армією на прохання генерала Людовіка Свободи 20 жовтня 1944 року. Тоді для забезпечення цивільного населення зі своїх поставок надала 1-му Чехословацькому армійському корпусу 500 тонн муки. З неї зразу спікся хліб, який доставлявся у селища підгір'я. Пізніше розподіл цієї муки, а також інших харчових продуктів, що надали одиниці тилу з власних запасів, організували національні комітети на основі знань місцевих умов.²⁴⁴

У лютому 1945 року Словацька національна рада надала району Стропків 500 ц квасолі, 2 000 ц картоплі, 500 ц сіна та соломи, 200 ц кормового буряка.²⁴⁵ У районі Свидник було надано 50 ц квасолі, 390 ц зернових, 30 ц ячменю, 15 вагонів картоплі, 1 ц сала і Міжлабірській район отримав 90 ц муки, 150 ц пшениці, 109 ц жита, 50 ц квасолі та 50 ц кукурудзи. Проте значна частина цих продуктів не дійшла повністю до пункту призначення. Причиною була абсолютна відсутність транспортних засобів і погана політика

²⁴³ MICHNOVIČ, I. Agrárna otázka na východnom Slovensku v predvečer socialistickej revolúcie. In *Nové obzory* 25. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, с. 58-59.

²⁴⁴ JAŠŠO, E. Internacionálne vzťahy a bratská spolupráca, с. 59.

²⁴⁵ BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, с. 83.

розподілу. У той же час, СНР надала фінансову допомогу окремим районам, в яких крім словаків жили русини та українці.²⁴⁶

Допомога поступово надходила також з інших регіонів республіки включаючи менш пошкоджені райони східної Словаччини. Значну допомогу надала і Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови (УНППА), котра перший харчовий ешелон призначений війною найбільш пошкодженим районам східної, північної та центральної Словаччини доставила у Кошице в місяці травні. Відомство уповноваженого у справах постачання мав таким чином в розпорядженні приблизно 85 вагонів сала, жиру та консервів. Розподілом продуктів відомство повірило районні національні комітети, причому норма на одну особу не сміла перевищити 1 кг бекону, жиру або консервів. Максимальна допомога надавалася робітникам працюючим по реконструкції залізниць, сім'ям, які втратили все майно в результаті війни, об'єктам залежним від громадського харчування (наприклад лікарні), а також сім'ям солдатів.²⁴⁷

Хоча ці заходи допомогли подолати найкритичнішу ситуацію, вони були неадекватними щодо жахливих обставин північно-східних районів. Рівень життя районів Свидник, Стропків, Міжлабірці та Снина не можна визначити життєвим рівнем людини. У даному випадку йшла мова про голодування у прямому сенсі.²⁴⁸ Як І. Ванат зазначив у своїй двотомній праці присвяченій історії українців у східній Словаччині, в той час недоїдання вважалося нормальним явищем.²⁴⁹ Дитяча смертність була дуже високою. Тільки у районі Снина смертність серед дітей у віці до одного року на 1 000 живо народжених дітей не досягала загальнословацького середнього показника. У інших семи районах вона була значно вищою, що показує і таблиця 6.²⁵⁰

²⁴⁶ *Пряшевщина*, 24 травня 1945. Бардіївський район отримав 9 млн., Свидницький - 14, Стропківський - 16, Міжлабірський - 13, Снинський - 12 млн. крон.

²⁴⁷ *Пряшевщина*, 24 травня 1945 р.

²⁴⁸ *Пряшевщина*, 24 травня 1945 р.

²⁴⁹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 197.

²⁵⁰ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 44-47.

Таблиця 6

Смертність серед дітей у віці до одного року на 1000 живо народжених дітей.

Район	Бардіїв	Гуменне	Стара Любовня	Михалівці	Сабинів	Снина	Стропків	Свидник	СЛОВАЧЧИНА
Смертність до 1 року на 1000 народжених	189,6	219,3	178,29	155,56	168,01	123,22	158,54	168,4	147,9

Охорона здоров'я була абсолютно неадекватною. Поки у всій Словаччині на один район виходило 8,39 муніципалітетів, у колишньому районі Пряшів їх було аж 11,4. Ще більша відмінність покажеться, якщо перерахувати чисельність муніципалітетів на одного лікаря. За даними загальнословацького середнього показника на одного лікаря виходило 3,12 муніципалітетів, поки у цьому регіоні - 11,13 муніципалітетів, що, у зв'язку зі знищеними дорогами, браком транспорту та медикаментів, вимагало від лікарів та іншого медичного персоналу величезного самозречення для роботи в таких умовах.²⁵¹

Ні під час першої республіки, ні Словацької держави, у цьому регіоні не була створена достатня мережа медичних закладів, і внаслідок загальної відсталості регіону тут оселилося лише кілька лікарів. Війною заподіяні шкоди, труднощі з постачанням, відсталість економіки та складніша національна ситуація створювали непривабливі умови для приватної медичної практики навіть після 1945 року. Цей факт відображає таблиця 7, котра показує, що північно-східна Словаччина у сфері охорони здоров'я порівняно з іншими районами Словаччини значно відставала.²⁵²

²⁵¹ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 356-357.

²⁵² *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 356-357.

Таблиця 7

**Стан охорони здоров'я в районах північно-східної
Словаччини у 1946 році**

Район Область	Кількість муніципалітетів	Цивільні лікарі на практиці			Загальна кількість		Акушерки	
		всього	спец.	зубні	аптек	фармацевтів	всього	з дипломом
Бардіїв	71	7	1	1	3	3	47	25
Великі Капушани	24	4	х	х	1	2	22	19
Воронів-на-Топлі	48	5	х	х	2	3	27	7
Гуменне	46	4	х	х	2	2	7	7
Ґіральтівці	60	2	х	х	2	2	36	11
Михалівці	57	7	1	1	2	2	28	23
Міжлабірці	47	2	х	х	1	1	??	??
Пряшів	86	20	7	2	8	14	81	48
Сабинів	69	5	х	х	2	3	66	26
Свидник	50	1	х	х	1	1	3	2
Снина	48	2	х	х	1	1	14	7
Собранці	52	3	х	х	1	2	25	24
Спільська Стара Весь	20	1	х	х	1	1	6	6
Стара Любовня	30	3	х	х	1	2	20	10
Стропків	49	2	х	х	1	1	3	3
Північносхідна Словаччина	757	68	9	4	30	41	385	218
НЗР П-СС*	410	26	1	1	13	15	160	80
СЛОВАЧЧИНА	3359	1076	359	111	300	444	2456	1968

*НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччини – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Продовження таблиці 7

Район Область	Кількість муніципалітетів	Лікарні	Санаторії	Медпункти	Амбулаторії	Богадільні	Рятувальні	
							станції	автомобілі
Бардіїв	71	2	х	х	х	1	х	х
Великі Капушани	24	х	х	1	х	х	х	х
Воронів-на Топлі	48	х	х	х	х	х	х	х
Гуменне	46	1	х	х	1	х	х	х
Ґіральтівці	60	х	х	х	х	х	х	х
Михалівці	57	1	х	х	1	х	1	1
Міжлабірці	47	х	х	х	х	х	х	х
Пряшів	86	2	х	х	х	3	1	1
Сабинів	69	х	х	х	х	х	х	х
Свидник	50	1	х	х	х	х	1	1
Снина	48	х	х	х	х	х	х	х
Собранці	52	х	1	х	х	х	х	х
Спільська Стара Весь	20	х	х	х	х	х	1	1
Стара Любовня	30	х	х	х	х	х	х	х
Стропків	49	х	х	3	х	1	1	х
Північносхідна Словаччина	757	7	1	4	2	4	5	4
НЗР П-СС*	410	3	х	3	1	1	2	1
СЛОВАЧЧИНА	3359	61	28	18	26	63	48	51

*НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччини – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

На північному сході Словаччини, станом на 1 січня 1945 року, було загалом 757 муніципалітетів, тобто 22,5% від загального числа муніципалітетів в Словаччині, приблизно 13,1% від її населення, але лише 6,3% від загальної кількості лікарів, 2,5% спеціалістів та 3,6% стоматологів, 8,3% всіх зубних техніків і 9,2% всіх фармацевтів. У цьому районі був недостаток лікарняних ліжок, поліклінік, аптек та лише 4 машини швидкої допомоги, тобто 7,8% від загальної кількості машин в Словаччині. Ще менш сприятливими були умови для охорони здоров'я в північних районах регіону з русинським та українським населенням, які зображені у таблиці 7, навіть не досягли регіонального рівня. Головним завданням було збільшити число лікарів у Пряшівському краї та поступово розширити мережу та ліжкову місткість медичних закладів. На одного лікаря там в 1946 році виходило 6 352 пацієнтів, поки в Словаччині – 3 092 пацієнтів. Ще гірша була ситуація у восьми районах з українським та русинським населенням, де була середня кількість пацієнтів на одного лікаря 8 092 осіб.²⁵³

Війна, надмірна міграція населення та катастрофічна житлова ситуація, яка змусила десятки тисяч людей жити в незадовільних умовах, де просто не можливо було дотримувати основні принципи гігієни, мали значний вплив на поширення високо інфекційних захворювань. Найбільш поширеним був плямистий тиф, внаслідок якого щоденно померли десятки людей. Зокрема багато померло в районі Стропків в селах Рафаївці, Рогожник, Велькроп, Буківці, Старе Село, Вишня Ольшава; в районі Свидник в селах Суха Пстрина, Владімірова, Нижній та Вишній Верлих (офіційно Вишній Орлик), Грибів та Млинарівці. У районі Міжлабірці найбільш постраждали села Палота, Дрічна, Олька, Руська Поруба і в районі Снина - села Стацин, Новоселиця, Збой, Крайня Розтока, Улич та багато інших.²⁵⁴

²⁵³ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 356-357; І. ВАНАТ, вказує на те, що в середньому на 1 лікаря припадало 2 150 чоловік, але у Бардіївському районі 5 000, Гіралтівському 7 500, Старолюбовнянському 8 000, Собранецькому 9 000, Міжлабірському 11 000, Снинському а Сабинівському 15 000, Свидницькому і Стропківському 17 000 а Спіськостаровеському 18 000. Дів.: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 253.

²⁵⁴ *Пряшевщина*, 17 травня 1945 р.

Після звільнення східної Словаччини Відомство уповноваженого у справах охорони здоров'я Словацької національної ради негайно розпочав заходи щодо боротьби з епідемією. 5 лютого 1945 року СНР - делегація по звільненій території у місті Кошице довірила Й. Складала організацією сфери охорони здоров'я у східній Словаччині. Основним завданням медичної служби стала кампанія по боротьбі з інфекційними захворюваннями. В Кошицях був створений Центральний протиепідемічний заклад, який в окремих районах організував бригади медичних працівників для боротьби з епідеміями. 20 лютого 1-а чехословацька медична експедиція Міністерства соціальних справ чехословацького уряду в Лондоне на чолі з др. Унгаром та О. Шлінгом, приїхала у Кошице і привезла зі собою кілька тонн медичного матеріалу.²⁵⁵

У боротьбі з епідеміями значно допомогли медичні працівники 4-го Українського фронту, які, наприклад у місті Міжлабірці для хворих громадян забезпечили ліжка та лікування у військовій лікарні і пізніше допомогли створити тимчасову лікарню для цивільного населення, в якій працював радянський медичний персонал. Районний національний комітет за допомогою радянських військових лікарів у місті Гіральтівці створив, аналогічним чином, тимчасову лікарню для цивільного населення з місткістю 20 ліжок.²⁵⁶ Більшу кількість хворих госпіталізували також у лікарні в Ужгороді та Великому Березному, оскільки найближчі лікарні в Словаччині, наприклад для мешканців села Улич та інших навколишніх сіл, знаходились на відстані до 70 км та для транспортування хворих у такій відстані не було доступних автомобілів ні возів. Як повідомляє журнал Демократ від 18 березня 1945 року, головний епідеміолог фронту професор Московського університету, генерал Сінай та його помічник капітан Дорохов, організували інструктажі та курси з дезінфекції для вітчизняної медичної служби, спостерігали масштаб та хід епідемії і допомагали з ліками.²⁵⁷

²⁵⁵ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 199.

²⁵⁶ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 200.

²⁵⁷ JAŠŠO, E. *Internacionálne vzťahy a bratská spolupráca*, с. 65.

З 1 січня по 1 липня 1945 року у цій області республіки було виявлено 2 476 випадків плямистого тифу. Проте близько 50% випадків залишилися непоміченими. Смертність була високою від 10-20 %.²⁵⁸ Медична допомога була недостатньою. Протиепідемічні бригаді не хватало не тільки базового обладнання, але й медичного персоналу, якого була значна недостача. Крім того, члени протиепідемічних бригад часто зустрічалися з непорозумінням як населення, так і місцевої влади. Як впливає із звіту Андрія Юоска, голови 1-ї протиепідемічної бригади, ситуацію ускладнювала страшна бідність. „У Збой ми здійснили екскурсію і створили місцеву протиепідемічну комісію. Тут я побачив жажливі обставини. Люди і тварини на одній купі. У прямому сенсі цього слова! Біднота, яку світ ще не бачив і про яку не чув. І ще гірше у сусідньому селі Новоседлице! У Збої 36 свіжих випадків, з яких близько 7 - черевний тиф, після того, як вони перенесли плямистий тиф. Під час повторного спалаху епідемії наприкінці лютого тут працювали також російські лікарі, котрі перевозили хворих до ужгородської лікарні. Усі хати постраждали, були також хати, де кожен переніс плямистий тиф.“²⁵⁹ Крім того, недостача лікарень, пошкодженні комунікації та відсутність засобів транспорту не дозволяли ізоляції хворих.

Складну ситуацію не можливо було вирішувати лише заходами охорони здоров'я, оскільки епідемія була пов'язана з соціальними умовами регіону. Незважаючи на те, необхідно було запобігти поширенню інфекційних захворювань, особливо з приходом теплих весняних днів. Тому утворювалися районні протиепідемічні підрозділи, які допомагали формувати місцеві групи добровольців в окремих муніципалітетах. Їхнім завданням, крім пошуку хворих та дезінфекції, була також неприємна, але необхідна робота - поховання людей, які загинули під час фронтових боїв та ліквідація здохлих тварин. Наприклад, в районі Свидник до кінця травня 1945 року поховали 4 200 мертвих та закопували 2 500 здохлих коней. Цю роботу суттєво ускладнювало неадекватне

²⁵⁸ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 179.

²⁵⁹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 24.

забезпечення „ліквідаційних груп по захороненню“ - як технічне, так і дезінфікуюче.²⁶⁰

На початку січня 1946 року делегація комітету охорони здоров'я Тимчасових національних зборів здійснила робочий візит до східної Словаччини, щоб взнати, наскільки ці області були пошкоджені війною, а також стан здоров'я та соціального становища місцевого населення. В склад делегації входили депутати Карел Каць - голова комітету, Честмір Адам, Яромир Йодас, Йозеф Літера, Ян Моравец, Марія Скугровцова, Карел Вацлаву, Кирило Харват, Володимир Гавіар, Елена Гробоньова та Марія Полонцова. Крім Високих Татр, де вони ознайомилися зі станом протитуберкульозних закладів, і Кошіц, вони з'ясували ситуацію в районах Михалівці, Собранці, Гуменне, Гіральтівці, Строків, Міжлабірці, Свидник, Бардіїв та Пряшів.²⁶¹

Члени делегації зазначили, що ситуація у східній Словаччині дуже погана, як у сфері охорони здоров'я, так і в соціальній сфері незважаючи на попереднє зусилля відповідних відомств уповноважених СНР, Комісії для допомоги східнославацьким районам, УНРП та відповідних національних комітетів. Як перший заступник голови комітету охорони здоров'я В. Гавіар навів у листі до Словацької національної ради „... населення живе в умовах неймовірно складних та для людського суспільства принижуючи.“²⁶² Що до охорони здоров'я, все ще існував абсолютний дефіцит ліків та медичного персоналу. У заяві Тимчасових національних зборів у рамках негайної допомоги жителям регіону вважалось необхідним:

- першочергово забезпечити харчування населення регулярними раціонами, та жителям у котрих немає коштів, надати ці раціони безкоштовно;
- негайно звільнити резервні поставки одягу та взуття (зі складів УНРПА, конфіскованого майна, добровільного збіру) та виділити їх в достатній кількості жителям постраждалих районів;

²⁶⁰ *Пряшевщина*, 10 червня 1945 р.

²⁶¹ *Těsнопisecké zprávy PNS ČSR*, 22. schůze, 16. ledna 1946, с. 9-14.

²⁶² *SNA*, f. ÚP SNR, i. č. 234, k. 266.

- забезпечити найнеобхідніше житло для населення;
- приділяти особливу увагу майбутнім і годуючим матерям і невідкладно пересувати дітей до одужальних та інших закладів охорони здоров'я дотримуючи карантинні заходи.²⁶³

У той час було готових до транспорту близько 6 000 дітей, які недоїдали, були з признаками рахіту та коростою. Проте, їх ізоляція та лікування із за відсутності одягу, взуття та медикаментів значно відставала.²⁶⁴

Умовою для реалізації вище згаданих заходів було забезпечення того, щоб постраждали райони обладали достатньою кількістю медичного, соціального та адміністративного персоналу. Також необхідно було звільнити зв'язані депозити населення регіону, як і допомогти забезпечити засоби до існування надававши насіння, сільськогосподарські інструменти, худобу та створити умови для працевлаштування. У той же час комітет охорони здоров'я ТНЗ ініціював організацію благодійних акцій не тільки серед чехословацьких громадян, але і серед співвітчизників за кордоном.

Депутати Е. Гробоньова та Й. Літера протягом декількох тижнів працювали у постраждалих районах, щоб стежити за виконанням прийнятих заходів та інформувати парламент та уряд про актуальні вимоги.²⁶⁵ Протягом січня та лютого 1946 року до східної Словаччини було відправлено декілька вагонів з найнеобхіднішими лікарствами та медичним матеріалом. Хворих транспортували до лікарень безкоштовно. За ініціативою Е. Гробоньової влітку того ж року в райони Свидник, Стropків, Міжлабірці та Снина були направлені 90 медсестер, до яких також приєдналися студенти Університету політичних та соціальних наук у місті Брно і празької медичної школи зі своїми педагогами. Ця медична експедиція дослідила соціально - медичні умови приблизно у 17 000 сімей та збирала велику кількість статистичних матеріалів про соціально - економічні умови населення досліджуваного регіону, що послужило основою

²⁶³ *Těsнопisecké zprávy PNS ČSR*, 22. schůze, 16. ledna 1946.

²⁶⁴ SNA, f. ÚP SNR i. č. 234, k. 266.

²⁶⁵ *Těsнопisecké zprávy PNS ČSR*, 22. schůze, 16. ledna 1946.

для резолюції, котру на спільній конференції від 21 серпня 1946 року прийняли представники міжміністерської комісії, відомств уповноважених СНР, УНРП та районних національних комітетів вищезгаданих районів у місті Стропків. У резолюції встановлено, що ситуація в районах Міжлабірці, Снина, Стропків та Свидник, які були місцем жорстоких боїв, не консолідується такими темпами, як вимагає людська гідність русинського та українського населення, його величезні людські та матеріальні жертви, що призвели до боротьби за визволення.²⁶⁶

У рамках акції з охорони здоров'я спрямованих на профілактику інфекційних захворювань та їх можливих рецидивів в районах входячих в дії державної допомоги, були надані автомобілі швидкої допомоги, найнеобхідніші ліки та інший медичний матеріал включаючи деякі пристрої. До 15 серпня 1947 року у вибраних муніципалітетах районів Свидник, Стропків, Міжлабірці та Снина, Гуменне, Собранці і Гіральтівці було за рахунок держави побудовано 69 показових для здоров'я нешкідливих колодязів. Під час акції з охорони здоров'я було оглянуто близько 90 000 чоловік та дезінфіковано 37 777 людей, 6 309 квартир та більше 100 000 штук одягу. За допомогою комісії УНРП з питань охорони здоров'я, котру очолював Д. Ройкович, пройшов набір місцевих жінок та дівчат на курси для акушерок та санітарок, організованих медично-соціальним інститутом з Братіслави.²⁶⁷

Наприкінці 1946 року делегація УНРРА відвідала райони Гуменне, Пряшів, Собранці та Свидник. У своїй заяві, крім несприятливої ситуації в стані та реконструкції житлового фонду, вона також виявила значні недоліки у сфері охорони здоров'я населення.²⁶⁸ Матеріальна допомога також приходила від співвітчизників з США та Канади. Крім окремих посилок своїм родичам вони влаштували збір для найбільш постраждалих районів. Наприклад, початком

²⁶⁶ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 253-254.

²⁶⁷ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 254.

²⁶⁸ SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov (ÚP ZP). *Zápisnica zo zasadania ZP SNR 15. novembra 1946.*

1947 року Карпаторосійське товариство в Канаді надіслало велику посылку білизни, одягу та взуття для своїх земляків постраждалих від війни.²⁶⁹

У процесі нормалізації життя на звільненій території місцева влада проявила ініціативу зробивши великий кусок роботи з ліквідації наслідків війни. Наприклад, 6 січня 1945 року Районний національний комітет у місті Снина скликав нараду підприємців і торговців з приводу відновлення їхньої діяльності у майстернях та магазинах. У той же час він попередив про надмірне підвищення цін на товари та послуги, що надаються населенню. Міжлабірський національний комітет організував роботи з будівництва лісопилки, електростанції і цегельного заводу. Було розпочато роботу з реконструкції лісопилок у Телепівцях, Колбасіві, Стащині, Снині, Крайній Полянці, а також цегельних заводів у Красному Броді і Гуменному.²⁷⁰ Оновлення знищених та пошкоджених будинків, навіть якщо і було одною з найважливіших задач, було вище сил місцевої влади, оскільки вимагало значної концентрації як фінансів, так і будівельних матеріалів.²⁷¹

Особливу увагу в спробі поліпшити життєві умови населення за-слуговують ініціативи Української національної ради Пряшівщини, яка з моменту її створення в березні 1945 року звернула увагу на соціально-економічні проблеми русинів та українців у Словаччині та виступала за їх вирішення. Очевидно, що враховуючи розмір шкоди заподіяної війною, необхідність пріоритизації їхньої ліквідації та координацію окремих дій, вирішальна роль належала вищим законодавчим та виконавчим органам держави. В Словаччині це були Словацька національна рада та Колегія Уповноважених і їхні відповідні компоненти. З точки зору східної Словаччини, і зокрема її північної частини, необхідно було почати загальну систематичну перебудову, яка, подібно до реконструкції всієї чехословацької

²⁶⁹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 254.

²⁷⁰ *Príspevky k dejinám KSČ v Humenskom okrese*. Red. J. GUZEJ. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, с. 154-155.

²⁷¹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 199.

економіки, мала два етапи. В першому етапі - забезпечити тимчасове житло для бездомних та в другому - почати реконструкцію.²⁷²

Перший етап (1945 – 1946) характеризувався значною імпровізацією та не синхронністю процесу окремих зацікавлених сторін, які були в значній мірі обумовлені браком матеріальних ресурсів. Використовуючи результати попереднього етапу другий етап відновлення економіки (1947 – 1948) був вже більш координованим та послідовно спостерігались пріоритетні завдання довгострокового характеру. З точки зору північно-східної Словаччини, на відміну від переважної більшості інших регіонів, в обох етапах існувала негайна спільна проблема, а саме – оновлення житлового фонду та з тим пов'язані труднощі з постачанням, здоров'ям та відсутністю можливостей працевлаштування.

Оскільки без відновленого транспорту було неможливим реально рішати існуючі проблеми у вище зазначених областях, увага зосереджувалася головним чином на реконструкцію транспортної системи. Найбільш постраждав в Словаччині залізничний транспорт. Залізнична адміністрація Словаччини, Управління залізничного транспорту у місті Кошице, вказували про 1 100 знищених залізничних мостів та проходів зі загального числа 4 025, що становить 27,57%. Проте, якщо взяти до уваги розміри мостів, то можна бачити, що розмір шкоди був значно вищим, а то аж до 60%. Ситуацію також ускладнювали сотні кілометрів знищених колій - від загальної довжини 4 807 км, 1 650 км колій було знищено, а від загальної довжини 6 131 км залізничних гілок - зруйновано було 4 393 км. Якщо взяти до уваги, що 13 617, тобто 77,4% всіх видів залізничних транспортних засобів, були вивезені або знищені, то очевидно, що залізничний транспорт в рамках національної економіки зазнав найбільшої шкоди, котру в Словаччині оцінили на 3 840 000 000 чехословацьких крон.²⁷³ Тому потреба в його прискореному відновленні мала стратегічне значення. Ситуацію також позначив повоєнний стан доріг,

²⁷² MICHNOVIČ, I. Povojnová rekonštrukcia, с. 65.

²⁷³ URBAN, M. Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v rokoch 1945 – 1946. In *Nové obzory 28*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986, с. 55-56.

що серйозно ускладнювало діяльність під час нормалізації умов якраз у північно-східній Словаччині, де залізнична мережа була дуже слабкою та деякі райони були залежними лише від автомобільного транспорту. У чотирьох округах Державного бюро будівництва в Кошицях, Михалівцях, Попрадї та Пряшіві було знищено 550 а пошкоджено 214 мостів, що від загальної кількості знищених та пошкоджених мостів у Словаччині складало 38,46%.²⁷⁴ У тих же округах було знищено 816 і пошкоджено 1 644 км доріг, що порівняно із станом у всій Словаччині чинило 82,67% і 68,01%.²⁷⁵ Огляд даних в окремих округах наведено в таблиці 8.²⁷⁶

Таблиця 8

Кількість знищених та пошкоджених мостів і доріг

Округ Державного бюро будів- ництва	Кількість дорожніх мостів				Дороги (км)			
	знище- них в абсол. вира- женні	%	пошко- джених в абсол. вира- женні	%	знищені в абсол. вира- женні	%	пошко- джені в абсол. вира- женні	%
Кошице	153	10,2	3	0,6	57	5,8	200	8,3
Михалівці	158	10,5	22	4,6	0,1	0,1	164	6,8
Попрад	133	8,8	14	2,9	60,9	60,9	922	38,1
Пряшів	106	7,0	175	36,3	15,9	15,9	358	14,8
Східна Словаччина	550	36,6	214	44,4	82,7	82,7	1 644	68,0
Словаччина	1 504	100,0	482	100,0	100,0	100,0	2 417	100,0

²⁷⁴ BOVÁK, J. – ŠUTAĽ, Š. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica* 12. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, c. 35.

²⁷⁵ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, c. 386.

²⁷⁶ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, c. 386.

До відновлення транспорту, дорожніх та залізничних комунікацій, закликав вже Маніфест СНР прийнятий 4 лютого 1945 року та ситуацією у галузі транспорту детально займалася Президія СНР 13 березня 1945 року на своєму засіданні у місті Кошице. Відновленню комунікацій значно допомогли солдати Червоної Армії, оскільки вони розпочали праці практично зразу після звільнення окремих міст, муніципалітетів та їм належних територій. Наприклад, як І. Ванат наводить, громадяни перших звільнених сіл Шарбов, Крайна Порубка, Вишня та Нижня Писана, Капішова, Вишній та Нижній Комарник активно допомагали воєнним підрозділам у відновленні зруйнованих доріг і мостів.²⁷⁷

Залізничний транспорт поступово було введено в експлуатацію на ділянки Міжлабірці - Гуменне, Гуменне - Михаліяни, Михаліяни - Чоп, Чоп - Кошице та Кошице - Попрад.²⁷⁸ Траса від Гуменного перебудувалася на широку колію і вела до Міжлабірець та Лупківського перевалу. Цією залізничною лінією з кінця грудня 1944 року проїжджали поїзда з найнеобхіднішими речами для фронту.²⁷⁹ 9 вересня 1945 року було успішно завершено відновлення маршруту Кисак - Пряшів і 13 вересня Кошице - Братіслава.²⁸⁰ Проте реально ситуація була далеко не рожевою і реконструкція транспортної мережі не проходила гладко і динамічно, як здавалося на перший погляд з попереднього тексту. Наприклад, в районі Свидник у першій половині 1945 року цілий транспорт забезпечувався тільки єдиним вантажним автомобілем, котрий районному національному комітету надала військова адміністрація.²⁸¹ Постачання північно-східної Словаччини продуктами харчування, ліками та будівельними матеріалами значно ускладнював факт, що більше півроку не існувало жодного прямого залізничного зв'язку між східною Словаччиною та західними частинами республіки. Серйозні проблеми реконструкції залізничного транспорту та будівництва мостів були

²⁷⁷ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 192.

²⁷⁸ МІСНОВІЧ, І. *Povojná rekonštrukcia*, с. 66.

²⁷⁹ JAŠŠO, E. *Internacionálne vzťahy a bratská spolupráca*, с. 68.

²⁸⁰ URBAN, M. *Stav priemyslu*, с. 57.

²⁸¹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії, II.*, с. 197.

декілька разів предметом переговорів уряду, Колегії Уповноважених, а також політичних партій в Словаччині.

Незважаючи на всі зусилля державних і політичних органів, добровільних бригад, а також на загальні трудові обов'язки, значне поліпшення транспортної ситуації, особливо в русинських та українських районах, не вдалося досягнути. Райони Гіральтівці, Собранці, Списька Стара Весь, Стара Любовня, Стропків і Свидник були повністю без залізничного зв'язку. Ще в 1948 році стан доріг був особливо критичним в районах Стропків, Свидник, Міжлабірці і Снина, у яких 11 сіл було машинам недоступних та 63 важко доступних. Для забезпечення доступності до сіл використовувалися субсидії від УНРРА, які вони представляли 35 065 000 чехословацьких крон і на основі пропозиції Державного управління будівництва було 5 травня 1945 року для обробки доріг (в загальному 25 доріг) у районах Стропків і Свидник надано 9 850 000 чехословацьких крон. 31 травня 1948 року була реалізована вимога на 20 мільйонів чехословацьких крон із залишку *фінансової* допомоги УНРРА, які були застосовані до реконструкції 50 км доріг в районі Стропків і 66 км доріг в районі Свидник.²⁸²

²⁸² SNA, f. ÚP ZP, Zasadnutia ZP, i. č. 414, k. 34. Zápiscnica zo zasadnutia ZP 10. júna 1948.

5 РЕКОНСТРУКЦІЯ РЕГІОНУ ТА ЇЇ ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ

На початку своєї діяльності погляди та ставлення УНРП до законодавчих і виконавчих органів Словаччини не були прояснені. Це ускладнювало взаємну комунікацію і могло ускладнити ситуацію також при вирішенні термінових соціально-економічних проблем та й інших проблем русинського та українського населення. Як ми вже згадували, позиція УНРП щодо СНР та уряду Чехословаччини помінялася в позитивному сенсі підчас спільних переговорів В. Карамана, П. Бабея і І. Рогалья-Ільківа з Г. Гусаком та Т. Тварожком, які пройшли 9 квітня 1945 року в м. Кошице. Тут були домовлені принципи співпраці УНРП з СНР у різних сферах включаючи економічну область життя суспільства. Ці принципи були точніше сформульовані у Меморандумі УНРП від 22 квітня 1945 року. Вже 5 травня В. Караман, П. Жидовський, П. Бабей та І. Рогаль-Ільків відвідали віце-прем'єр-міністра К. Готвальда, який запевнив їх, що у звільненій республіці матимуть русини і українці однакові права, як і чехи та словаки. Він також пообіцяв підтримати їхні культурні, політичні та соціально-економічні вимоги, особливо у зв'язку з необхідністю прискореної допомоги районам Снина, Міжлабірці, Стропків та Свидник. Такі самі гарантії дали і представники СНР К. Шмідке та Й. Леттріх.²⁸³

Однак з об'єктивних причин ще в першій половині 1945 року неможливо було надавати необхідну допомогу. Це призвело багатьох жителів цих регіонів до рішення радикально поміняти своє

²⁸³ *Пряшевицна*, 10 травня 1945 р. та *Пряшевицна* 13 травня 1945 р.

життя, навіть за рахунок переселення в інші області. Ця, спочатку спонтанна ініціатива, пізніше була спрямована і розглянута як один з методів комплексного рішення соціально-економічних проблем русинського та українського, і також словацького населення північно-східної Словаччини. Процес переселення можна розділити з двох точок зору: часу і території. З точки зору часу це було тимчасове або постійне переселення. З територіальної точки зору у нас три варіанти:

1. Зміна місця проживання у рамках східної Словаччини з інтересами до маєтків у південних районах і у Спіші, які залишилися після угорців та німців, котрі втікли із відступаючими німецькими військами, або були переселені (або готувалися до переселення) з Чехословаччини.
2. Значний інтерес (приблизно 20 000 громадян) проявився що до виселення до Чехії, особливо в прикордонні райони, яке первісне німецьке населення було з відомих причин змушено покинути.²⁸⁴
3. Переселення поза межі Чехословацької республіки. В рамках вибіру громадянства близько 12 тисяч русинів та українців переселилися в СРСР та кілька окремих сімей оселилися у Польщі.²⁸⁵ Ми вважаємо, що в процесі опції вирішальну роль відігравав ні національний та політичний, а економічний аспект. Люди, які під час війни втратили своє скромне майно дозволяюче їм принаймні вижити, дотримувалися філософії, що гірше як вдома не може бути вже ніде. Вони навіть були переконані, що їдуть за набагато кращими умовами. На жаль, багатьом мрії не збулися.

Зрозуміло, що економічні причини вирішили про міграцію людей у перших двох випадках міграції, яка почала набувати в межах Чехословаччини масового характеру з весни 1945 року і проходила протягом цілого звітного періоду (1945 – 1948 рр.). Однак русини та українці не завжди спіткали щирий прийом місцевого населення.

²⁸⁴ KOVAČ, A. Vzťah roľníckej a ukrajinskej otázky, с. 52.

²⁸⁵ KOVAČ, A. Vzťah roľníckej a ukrajinskej otázky, с. 52.

Наприклад, кілька родин із п'яти селищ району Свидник поселилися на території переселених німців у селі Михалок у Воронівському районі, але вони зіткнулися з таким опором, що були змушені село покинути.²⁸⁶ Влітку 1945 року громадяни Палоти і Великої Дрічної (нині Владич в Стропківському районі) висловили свою зацікавленість у переселенні на південь Словаччини, просячи, щоб їхні діти, якщо можливо, отримали російського вчителя.²⁸⁷ Кількість переміщених осіб поступово зростала, наприклад в перші хвили покинуло Снинський район 556 сімей та 349 сімей Бардіївський район. До кінця вересня близько 1 000 сімей з району Стропків подали заявку на виселення до Чехії або південної Словаччини.²⁸⁸

Поступово зростаючій еміграції почала приділяти більше уваги УНРП, оскільки вона усвідомлювала небезпеку асиміляції русинського та українського населення в зовнішньому середовищі. На початку січня 1946 року голова УНРП В. Караман виступив з проханням про компактне переселення населення південних регіонів Словаччини, щоб воно не втратило свого національного характеру.²⁸⁹ Ця вимога була пред'явлена 9 лютого також на нараді Президії УНРП.²⁹⁰ На пленарному засіданні, що відбулося 1 березня 1946 року, до неї зайняв позицію Г. Михалич, який виступав проти переселенню русинів та українців у західну Словаччину чи в Чехію і вимагав, щоб вони змогли оселитися в місцях після переміщених угорців у районах Краľовський Хлмець та Требішів.²⁹¹ У цих намірах він також взяв участь у засіданні Тимчасових національних зборів 28 березня 1946 року.²⁹² Такі погляди також знайшли підтримку на місцевому рівні.²⁹³

Адже центр рішення основних проблем надалі залишався в області, що усвідомлювали і найвищі державні органи. На засіданні

²⁸⁶ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 30.

²⁸⁷ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 114.

²⁸⁸ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 122, 182, 865.

²⁸⁹ *Пряшевщина*, 7 січня 1946 р.

²⁹⁰ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 738.

²⁹¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 761.

²⁹² *Těšnopisecké zprávy o schůzích PNS ČSR*, 43. schůze, 28. března 1946, c. 21.

²⁹³ *Пряшевщина*, 7 лютого 1946 р.

Колегії Уповноважених 16 червня 1945 року питання надання помочі східній Словаччині було пріоритетним пунктом переговорів, причому були вжиті наступні заходи:

- надати необхідний будівельний матеріал для потреб військово пошкоджених муніципалітетів;
- доручити Відомству уповноваженого СНР у справах транспорту та громадських робіт з прискореною реконструкцією знищених та пошкоджених муніципалітетів;
- провести інвентаризацію домашньої худоби та інших фермерських господарств і розділити їх, як сільськогосподарський інвентар, у регіони з їхнім абсолютним дефіцитом так, щоб землю можна було обробляти;
- тканини, одяг та взуття приділяти першочергово регіонам, які були знищені відступаючими німецькими військами.²⁹⁴

Про надзвичайно складну ситуацію в русинських та українських районах також свідчив меморандум прийнятий РНК у Свиднику 19 липня 1945 року на підставі безвихідного стану району. Меморандум визначає статус населення та вимоги необхідні для нормалізації життя. У сфері транспорту та постачання він закликає терміново ремонтувати знищені дороги, надати району 10 вантажівок з паливом, постачати в район харчові продукти та будівельні матеріали, забезпечити транспортні зв'язки між містами Пряшів, Бардіїв та Стропків. Оскільки третина району все ще була замінована, він попросив РНК відправити фахівців для відмінювання та мешканців деяких муніципалітетів перемістити в райони Кошице та Кральовський Хлмець. Добровольці з лав населення зліквідували 41 320 мін. Під час цих робіт убитих або поранилених було 162 осіб. У районі знаходилося ще багато непохованих трупів і здохлин, які представляли постійну загрозу поширення інфекцій.

Тому меморандум просив матеріальної підтримки для створення кладовищ та поховання жертв війни, для заснування лікарні та забезпечення необхідних лікарських засобів. Подальші вимоги

²⁹⁴ SNA, f. ÚP ZP, Zasadnutia ZP, i. č. 330, k. 14. *Zápisnica zo zasadnutia Zboru poverenikov 16. júna 1945.*

виникли внаслідок складної ситуації у сільському господарстві, де осінній посів відбувся лише на 15% та навесні 1945 року із 40 193 га було засіяних лише 1 580 га. Землероби не мали насіння, великої рогатої худоби, сільськогосподарського інвентаря. На підставі цих та інших фактів меморандум заявив катастрофічну соціальну ситуацію в країні, коли в районі панувало безробіття та голод.²⁹⁵ За ініціативою А. Кабоша та А. Пшенічки, Президії СНР була направлена Пропозиція щодо заходів для негайної допомоги східній Словаччині.²⁹⁶

У серпні 1945 року Українська національна рада Пряшівщини звернула увагу на стійкі економічні та соціальні проблеми українського і русинського населення меморандумом, у якому звернулася до Словацької національної ради з проханням про конкретну та ефективну допомогу. Вона вимагала достатньої кількості будівель для перезимовування населення, транспортних засобів для імпорту продуктів та будівельних матеріалів, безперервного постачання харчової продукції, відмінювання полів та поставку коней і худоби. З цією метою вона попросила створити комісію зі штаб-квартирою в м. Кошице.²⁹⁷

Пленум СНР розглядало меморандум 23 і 24 серпня 1945 року. Під час бурхливих дискусій деякі депутати намагалися занижати наполегливість ситуації та визначили відсутність інтересу та малу ініціативу національних комітетів у північно-східній Словаччині як основну причину її неадекватного рішення.²⁹⁸ Незважаючи на ці неправдиві перекручені факти, Словацька національна рада створила 6-членну комісію, яка мала особисто ознайомитися з ситуацією в найбільш постраждалих районах східної Словаччини та з підтримкою СНР надати їм ефективну допомогу.²⁹⁹ Комісія кон-

²⁹⁵ *Пряшевщина*, 2 вересня 1945 р. Меморандум подібного змісту був прийнятий у Снині 13 серпня 1945 р. Дів.: ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 241.

²⁹⁶ VOVÁK, J. – ŠUTAĽ, Š. *Obnova zničených obcí*, с. 41.

²⁹⁷ *Hlas ľudu*, 12. augusta 1945.

²⁹⁸ SNA, f. ÚP SNR, Zasadnutia SNR, i. č. 3. *Zápisnica z 11. zasadania pléna SNR 23. - 24. augusta 1945.*

²⁹⁹ В комісії, яку запропонувала КПС, були: Р. Стрехай, М. Ондруш та Й. Вало, ДП представляли Й. Стик, А. Гарчар та К. Фолта. Комісія вивчила ситуацію в районах Бардіїв, Гуменне, Кошице, Міжлабірці, Снина, Стропків, Воронів та Свидник.

статувала особливо погану ситуацію в приділюванні продуктів харчування, зі житлом, станом здоров'я, сільського господарства та промислової продукції. Вона зробила висновок, який співпадав з думкою місцевих політиків, що відомства уповноважених СНР не приділяли належної уваги найбільш постраждалим від війни районам. Люди в цьому регіоні відчувають себе недооціненими. Це обґрунтовують тим, що це „відбувається через російське походження і сердечні стосунки з великим російським народом.“³⁰⁰

Після ознайомлення з вимогами окремих районів, що містяться в висновках 6-членної комісії, Колегія уповноважених на засіданні 6 вересня 1945 року створила Комісію для допомоги східно-словацьким районам і надала їй довіренність на доступ до всіх засобів, наданих постраждалим районом.³⁰¹ Комісія мала резиденцію в місті Кошице та її членами були А. Кабош, І. Рогаль-Ільків та Й. Стик.³⁰² Одночасно Колегія Уповноважених замовила в державних та приватних фірмах 560 тимчасових будинків. Вона рішила послати 15 вантажівок з матеріалом у Кошице та ще 25 машин було надано із УНРРА. Районам Свидник, Строкпів, Воронів та Міжлабірці виділили по одній машині. Для діяльності комісії КУ виділила 50 мільйонів чехословацьких крон. Крім того, для вищевказаних районів вона вирішила виділити додаткові будівельні матеріали, коні, насіння і т. д.³⁰³

Оцінкою заходів прийнятих для надання допомоги найбільш пошкодженим районам займалася СНР на своєму засіданні 6 та 7 листопада 1945 року. Було зазначено, що допомога посилилася, але тільки що стосується щоденних потреб населення, якому нада-

³⁰⁰ *Zborník dokumentov k 50. výročiu KSČ*, с. 237-238. Переклад з словацької мови авторами. Висновки комісії також підтвердили статті періодичній пресі.

³⁰¹ SNA f. ÚP ZP, Zasadnutia ZP, i. č. 234, k. 1. *Zápisnica zo zasadania ZP SNR 6. septembra 1945.*

³⁰² До компетенції комісії входили райони Гіралтівці, Міжлабірці, Строкпів, Свидник та Воронів-на-Топлі. З 12 вересня 1945 р. також райони Собранці і Требішів. На засіданні 12 вересня 1945 р. відмовився від членства в комісії Й. Стик та на його місце призначили П. Нецкара. BOBÁK, J. – ŠUTAĽ, Š. *Obnova vojnovu zničenyých obcí*, с. 45.

³⁰³ *Прияшевщина*, 13 вересня 1945 р.

ли продукти, одяг і, в деяких випадках, тягову худобу.³⁰⁴ Отже, східна Словаччина та, зокрема, райони з русинським та українським населенням, були і надалі сумним відображенням бідності і недостойних умов життя. У такій неоптимістичній ситуації, ускладненій зростаючою напруженістю між прихильниками Комуністичної партії Словаччини та Демократичної партії, 7 жовтня 1945 року УНРП закликає другий загальнонаціональний з'їзд русинів та українців в Чехословаччині. Крім політичних, освітніх, культурних та державно-правових питань, велика увага на з'їзді приділялася переговорам щодо питань відновлення знищеної війною економіки та індустріалізації областей населених русинами та українцями. Це відобразилося в резолюції, яка була схвалена наприкінці переговорів. Крім того, делегати в ній закликали:

- рішати економічні та соціальні проблеми населення районів зруйнованих війною (забезпечити достаток їжі, одягу, лікарства, промислових товарів, худоби, насіння, переміщення частини населення у компактних одиницях на ферми колишніх власників угорської національності, і т. д.);
- пересунути частини промислових заводів із західних прикордонних регіонів Чехословаччини в регіон північно-східної Словаччини;
- електрифікувати райони та збудувати залізничну мережу;
- створити головне управління спільними сільськогосподарськими господарствами;
- здійснити об'єднання земельних ділянок в гірських районах;
- закласти українські реферати у всіх відомствах уповноважених СНР.³⁰⁵

Завдяки заходам СНР, Колегії Уповноважених та діяльності Комісії для допомоги східній Словаччині відбулося певне покращення постачання населення найнеобхіднішими товарами, хоча у по-

³⁰⁴ SNA, f. ÚP SNR, Zasadnutia SNR, i. č. 3. Zápiska z 13. zasadania SNR konaného 6. – 7. novembra 1945.

³⁰⁵ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 353. Протокол II-го Всенародного съезда делегатов от украинских районов Пряшевины, состоявшегося 7-го октября 1945 г. в большом зале „Черный орел“ в Пряшеве.

рівнянні з іншими районами Словаччини, вона значно відставала. Допомога приходила також з Чехії. 19 жовтня 1945 року робітники з фабрики ЧКД відправили 5 вантажівок до Пряшів. Цей акт братської допомоги чеських робітників був доказом нових відносин між чехами, словаками та українцями у звільненій республіці.³⁰⁶ Допомогу війною пошкодженій східній Словаччині надавали і інші установи, наприклад національні комітети в Чехії організували фінансову збірку, Міністерство національної оборони за ініціативою Людовіка Свободи забезпечили одяг та інші повсякденні потреби для життя. І громадяни брали участь у допомозі східнославацьким районам.³⁰⁷

Проте існуючі проблеми з розподілом продуктів харчування, насіння та ферм, безумовно, викликали негативну реакцію в постраждалих районах та окремих муніципалітетах східної Словаччини. Крім того, ситуацію значно ускладнили політичні протиріччя стосовно діяльності Комісії для допомоги східній Словаччині. Лідери КПС та ДП з різних нагод звинувачували один одного намагаючись скомпромітувати політичного противника.³⁰⁸ Це, звичайно, не було на користь конструктивного та оперативного вирішення головних проблем. Ось чому очевидно така ситуація викликала зневіру серед мешканців східної Словаччини.

9 листопада 1945 року в місті Кошице відбулася нарада представників окремих районів. В меморандумі, який вийшов з цієї наради та був адресований Колегії уповноважених, критикували недоліки в розподілі продуктів та посилок УНРРА. Вони попросили уповноваженого у справах сільського господарства та земельної реформи М. Кветку пояснити, чому до цих пір було доставлено до східної Словаччини тільки половина насіння, котре було відправлено лише в південні райони, а північно-східні райони залишилися без насіння. Вони також просили пояснити, чому було доставлено лише 600 штук великої рогатої худоби з обіцяних 3 000, і з квоти

³⁰⁶ *Пряшевщина*, 28 жовтня 1945 р.

³⁰⁷ *Пряшевщина*, 4 липня 1946 р.; *Právo lidu*, 28. června 1946.

³⁰⁸ ВАНАТ, I. *Нариси новітньої історії*, II., с. 249-250.

3 000 коней з Чехії тільки 1 790 було доставлено і вони були розподілені лише в південні райони.

Представники східнославацьких районів не погодились з такою політикою Відомства у справах сільського господарства та земельної реформи (ВУСГЗР) і просили, щоб розподіл для східної Словаччини здійснювався Комісією для допомоги східній Словаччині разом з Єдиним союзом словацьких селян (ЕССС) та представниками ВУСГЗР або Міністерства сільського господарства. Крім того, меморандум закликав надати Комісії для допомоги східній Словаччині більші повноваження включаючи і право перевірки установ працюючих в східній Словаччині.³⁰⁹

Можемо погодитися з думкою, що 1945 рік багато означав для відновлення пристойного економічного життя. Проте було тоді занадто ще багато проблем, які мешканцям східної Словаччини псували задоволення з мирного життя. Успіхом можна вважати те, що до питань допомоги цьому найбільш знищеному кутку держави звернулася увага також зі сторони вищих державних органів. З іншого боку, допомога, отримана східною Словаччиною, була більше сумою одноразових акцій, ніж організованим та систематичним зусиллям. Про це багато писалося і говорилося, зорганізувалися різні акції і, незважаючи на те, що було зроблено, це було недостатньо для паралізації найбільш помітних недоліків в цьому регіоні.³¹⁰

Уряд Чехословащини, щиро стараючись якомога швидше і ефективніше допомогти населенню знищених районів східної Словаччини, на своєму засіданні 25 січня 1946 року прийняв резолюцію про створення міжвідомчої комісії у складі представників окремих міністерств, завданням якої було організувати допомогу східній Словаччині. Її членами були представники Управління Уряду Чехословацької республіки, міністерств внутрішніх справ, постачання, сільського господарства, національної оборони, фінансів, зв'язку, охорони здоров'я, праці і соціальних питань, промисловості, транспорту та торгівлі.

³⁰⁹ BOVÁK, J. – ŠUTAĽ, Š. *Obnova vojnovu zničenyých obcí*, с. 46.

³¹⁰ URBAN, M. *Stav priemyslu*, с. 69.

Відповідно до постанови уряду та у співпраці з відповідними відомствами уповноважених СНР, вони повинні були забезпечити швидку доставку найнеобхіднішого матеріалу потрібного для покращення умов і життя в знищених районах сходу. Комісія для допомоги східній Словаччині в місті Кошице стала виконавчим органом міжміністерської комісії. Для поліпшення постачання населення районів, де шкоди війни перевищили 30%, уряд надав 50 мільйонів крон. В результаті чого близько 200 000 мешканців району з 4 лютого 1946 року протягом трьох циклів постачання безкоштовно отримали додаткові харчові запаси, які містять 0,5 кг сала, 3 кг муки, 800 г м'ясних консерв та 0,25 кг варення. З ініціативи комісії взимку 2 500 дітей з постраждалих районів були поміщені в Чехію та Моравію. Ослаблені та хворі діти мінялися по черзі на лікуванні у Високих Татрах. Крім того, окремі міністерства направили своїх власних експертів у відповідні райони для визначення потреб населення прямо на місці та надання необхідної допомоги.³¹¹

Незважаючи на ці та інші заходи, відновлення пристойного життя в русинських та українських селах просувалося дуже повільно, причому протягом майже півтора року після звільнення не було повністю вирішено практично ніяких проблем. Невелике покращення настало в постачанні. Так, як заявив Г. Михалич на засіданні ТНЗ 28 березня 1946 року, стан поки що задовільний, але це лише тому, що він базується на милостині, а ніхто не хоче, щоб цей шлях стабілізувався. Всі працюючі люди переконані, що регіон забезпечить достаток харчування. Він підкреслив, що зміни в регіонах залежать головне від державної виконавчої влади Словаччини, щоб цей жалісний спосіб життя змінився до кращого.³¹² Г. Михалич також дуже критично оцінив деякі суперечки, які спалахнули навкруги Комісії для допомоги східній Словаччині, оскільки вони значно ускладнювали нормалізацію життя війною знищених обласей, особливо в сфері реконструкції житлового фонду. Тому не випадково це, що з середини 1946 року повноваження комісії по-

³¹¹ ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії*, II., с. 251-252.

³¹² *Těšnovisecké zprávy PNS ČSR*, 43. schůze, 28. březen 1946, с. 19.

ступово скорочувались та під кінець 1947 року її діяльність була повністю припинена.

У другій половині червня 1946 року в місті Кошице було створено Державне управління будівництва, яке взяло на себе завдання щодо реконструкції знищених житлових приміщень. Ситуація в кінці літа 1946 року була все ще несприятливою. У чотирьох найбільш знищених районах (Міжлабірці, Снина, Стропків, Свидник) з 9 993 знищених та пошкоджених будинків було відремонтовано лише 1 478. Цю ситуацію критикував і В. Капішовський на зібранні у Стропкові. Він вказав на аморальне явище - землероби, які мали мінімальну фінансову підтримку для забезпечення будівельних матеріалів, відремонтували значно більше будинків ніж будівельні компанії з мільйонними фондами.³¹³

У серпні 1946 року тодішній голова Колегії Уповноважених Густав Гусак відвідав східну Словаччину. Про свої враження з цієї подорожі він написав: *„Вся Словаччина відчула і все ще відчуває бідність, але на сході аж занадто ... десятки тисяч людей збираються провести третю зиму в бідних казармах ... Якщо західна і середня Словаччина після війни швидко поправились, то північно-східні райони терміново закликають до допомоги ... словацький та український народ вважають, що наша держава тепер дожене все те, що їм нещастя минулого забрало.“*³¹⁴

Для успішного забезпечення післявоєнної реконструкції мав велике значення процес індустріалізації Словаччини. Представники окремих районів на північному сході республіки усвідомлювали це. Вже в перші місяці 1946 року, тобто ще в період інтенсивних реконструкцій, в окремих районах були розроблені власні проекти індустріалізації.³¹⁵ Ні після звільнення, ні перед війною, у цьому регіоні не було району, де б промислове виробництво переважало над сільським господарством. Крім Солівару, існували лише невеликі лісопилки, млини,

³¹³ Пряшевщина, 29. серпня 1946 р.

³¹⁴ Pravda, 20. októbra 1946. Переклад з словацької мови авторами.

³¹⁵ Východoslovenská pravda, 27. februára 1946; ŠA Prešov, pobočka Svidník, f. ONV Svidník, k. 539, č. 107/46.

спиртові заводи та мале ремісничє виробництво. Частка населення, що належала до промисловості, становила лише 10,3%.³¹⁶

Після переходу фронту і ці заводи залишалися недіючими. Машинне обладнання було переважно поламане чи відвезене німцями. Крім того, знищені дороги унеможливлювали забезпечити існування заводів та постачання сировини. За даними Державного бюро планування та статистики у Братіславі, у східній Словаччині було 177 заводів зі 17 508 працівниками. З них в районі Бардіїв, Гуменне, Стара Любовня, Міжлабірці, Строків та Свидник було 35 заводів, де працювало 652 чоловік.³¹⁷ Поки в 1945 році в Словаччині з 1 000 жителів працювало у промисловості 31,9 чоловік, то в північно-східній Словаччині це було лише 5 осіб, тобто в шість разів менше.³¹⁸

Чисельність людей працюючих у промисловості на 1000 жителів була найвищою в районі Пряшів (21,4 особи), Михалівці (9,1) та Стара Любовня (8,8). В інших районах вона не перетинала границі 7 осіб. У шести районах не досягла навіть границі 3 осіб працюючих у промисловості на 1 000 жителів, як це задокументовано в таблиці 9.³¹⁹

Станом на 1 січня 1947 року в Словаччині загалом було 1 993 заводів, в яких працювало 140 380 людей, з того 143 заводів було на північному сході Словаччини, що становить 7,15%. У восьми районах, в котрих жила вирішальна частина місцевих русинів і українців, було лише 60 заводів (5,02%). Цьому відповідала і кількість людей працююча у промисловому секторі. Поки у всій Словаччині їх працювало разом 140 380, в регіоні північно-східної Словаччини це було 3 079 осіб (2,19%), а в районах де також жило русинське та українське населення, 1 073 людей, тобто 0,76% працівників із загального стану в Словаччині. У той же час уваги заслуговує факт,

³¹⁶ BARNOVSKÝ, M. Spriemyselnenie východného Slovenska. In *Nové obzory 13*, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, с. 20.

³¹⁷ SNA, f. Slovenský štátny plánovací a štatistický úrad (SŠPÚ), i. č. 148, k. 230. *Priemyselná štatistika z roku 1947*.

³¹⁸ KUBAŠOVSKÝ, J. Niektoré výsledky dosiahnuté po IX. zjazde KSČ v rozvoji ekonomiky, najmä priemyslu na východnom Slovensku, 1. časť. In *Historica Carpatica 8*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1977, с. 43.

³¹⁹ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 192.

Таблиця 9

Промислова зайнятість у північно-східній Словаччині в 1947 р.

Район	Чисельність людей працюючих у промисловості	
	на 100 км ²	на 1 000 жителів
Бардіїв	32,5	6,8
Великі Капушани	х	х
Воронів-на-Топлі	13,3	2,2
Гуменне	30,8	6,1
Ґіральтівці	2,9	0,6
Михалівці	68,3	9,1
Міжлабірці	3,3	1,0
Пряшів	179,7	21,4
Сабинів	34,8	6,1
Свидник	19,2	5,5
Снина	6,9	2,2
Собранці	3,2	0,7
Списька Стара Весь	х	х
Стара Любовня	43,7	8,8
Стропків	2,1	0,5

що в районах Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Стара Любовня, Снина та Свидник було 30 заводів, тобто 50%, в яких число працівників не перевищувало десяти. Тільки на чотирьох заводах (6,66%), в районах Бардіїв, Стара Любовня, Снина та Свидник, працювало понад 50 працівників (від 56 до 92). Більш реалістичний погляд утвориться, якщо порівняти кількість заводів з кількістю активних осіб у промисловості за розмірними групами в окремих районах станом на 1 січня 1947 року (таблиця 10).³²⁰

³²⁰ Вирахувано на основі даних із *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 182-183. Галузь будівництва не входить до списку.

Продовження таблиця 10

Район	К-сть заводів	Активні особи всього	Група заводів (з) з кількістю активних осіб(О)																	
			до 10		11 - 20		21 - 50		51 - 100		101 - 250		251 - 500		501 - 1000		1001 - 2500		2501 - 5000	
			3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0	3	0
Бардіїв	15	269	7	32	4	57	3	88	1	92	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Гримальці	3	14	3	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Гуменне	14	150	9	36	3	47	2	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
В. Капушани	1	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ст. Любовня	7	208	2	10	1	15	3	95	1	88	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Міжлабірці	3	19	2	7	1	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Михалівці	21	458	11	43	4	58	4	112	1	63	1	182	-	-	-	-	-	-	-	
Пряшів	50	1439	24	136	11	170	9	277	3	268	2	312	1	276	-	-	-	-	-	
Сабинів	13	273	4	28	5	79	3	110	1	56	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Снина	4	67	3	19	-	-	1	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Собранці	1	19	-	-	1	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Стропків	2	8	2	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Свидник	2	79	1	4	-	-	-	-	1	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Сп. Ст. Весь	1	2	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Воронів	6	72	4	18	1	14	1	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
ВСЬОГО	143	3079	74	359	31	471	26	837	8	642	3	494	1	276						
СЛОВАЧЧИНА	1993	140 380	737	3747	364	5412	386	12853	228	16643	162	22987	64	22111	36	25415	14	20396	2	7816
НРР П-СС*	60	1073	30	144	14	210	12	408	4	311	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

* НРР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччини – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

На підставі вищезазначених статистичних даних ми розуміємо значний інтерес, який проявляли представники окремих районів до індустріалізації свого регіону в початковий період після звільнення, особливо шляхом пересуну машин, точніше цілих промислових підприємств з прикордонних районів західної частини країни. Це забезпечило швидке зростання зайнятості та промислового виробництва без обширніших інвестицій.³²¹ Східна Словаччина була органічною частиною національної економіки лише теоретично. Значення промислової продукції не виходило за рамки області. При реконструкції промисловості можна було розраховувати лише на трудові ресурси, та імпорт сировини та енергії, але явно також бракувала інфраструктура. З цієї точки зору можна райони східної Словаччини розділяти на три категорії за ступенем промислового розвитку:

1. Промислово розвинені райони (Кошице - місто, Кошице - околиці, Пряшів, Спільська Нова Весь, Попрад, Кежмарок, Гельниця);
2. Райони з погано розвинутою промисловістю (Воронів, Михалівці, Требішів, Кральовський Хлмець, Спільська Става Весь, Левоча, Гіральтівці, Гуменне);
3. Райони з типічним мало масштабним характером промисловості, розвиток якого внаслідок військових подій був суттєво обмеженим (Собранці, Свидник, Стропків, Міжлабірці, Снина).³²²

Основним наміром подальшої індустріалізації районів, що належать до першої категорії, була стабілізація існуючих потужностей, які не були пов'язані з великими роботами з реконструкцією, як це було в інших двох групах. Нові процеси отримані переміщенням обладнання мали розширити виробничий діапазон, або відповідним способом брати за основу існуюче виробництво. З цієї точки зору і з погляду традиції промислового виробництва та професійної робочої сили, вимоги щодо переміщення промислових потужностей у цьому випадку відповідали реальності. При індустріалізації регіонів другої категорії пріоритет надавався створенню, точніше відновленню деревообробної промисловості та заво-

³²¹ A ZRUSR, f. UNRP, a. j. 353.

³²² URBAN, M. *Stav priemyslu*, c. 70-71.

дів з будівельної галузі. Що стосується місцевого сільськогосподарського виробництва, найбільший інтерес був до розширення або створення нових потужностей у харчовій промисловості.

Наміри районів Собранці, Свидник, Стропків, Міжлабірці і Снина були обумовлені переважно вимогами щодо реконструкції житлових та інших будов. З цієї причини їхні плани не відображали довготермінових намірів. Позитивна мета шляхом індустріалізації усунути з цього регіону одвічну біду та збільшити економічний, соціальний та культурний рівень населення, на жаль, не відповідала реальним можливостям. Часто не враховувались диспропорції між потужностями відповідних об'єктів, відповідними робочими силами, варіантами енергопостачання тощо, що часто спричинило серйозні економічні і політичні проблеми та протиріччя не тільки на місцевому, а й на національному рівні.

Наприклад, навіть якщо використання електроенергії в містах та у багатьох муніципалітетах Словаччини вже давно стало банальним, в північно-східній Словаччині ситуація суттєво відрізнялася. У 1930 році лише 2,8% населення тут могли використовувати електроенергію та до 1945 року було електрифіковано тільки 13% міст і сіл.³²³ Стан електрифікації муніципалітетів північно-східної Словаччини на 1 січня 1947 року демонструє таблиця 11.³²⁴

Поки за загальнословацькою шкалою був електричний струм введений в 43,7% муніципалітетів, 63,2% всіх домів і використовували його 67,2% населення, в північно-східній Словаччині електроенергія була доступною лише в 14,6% муніципалітетах, у 29,7% будинках і для 34% жителів. Лише 6% муніципалітетів, 18,5% домів та 20,4% їх мешканців могли використовувати електроенергію у восьми районах з русинської та української меншинами. Станом на 30 грудня 1948 року у 757 муніципалітетах північно-східної Словаччини було електрифіковано лише 177, тобто 23,3%.³²⁵

³²³ *Východoslovenské noviny*, 21. februára 1958.

³²⁴ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 205-206.

³²⁵ KOVAČ, A. Vzťahy a riešenia agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960. In *Historica Carpatica 18*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, с. 24.

Таблиця 11

**Стан електрифікації муніципалітетів північно-східної
Словаччини на 1 січня 1947**

РАЙОН ОБЛАСТЬ	Кількість муніципалітетів			Кількість домовівок			Загальна кількість населення		
	з яких електр.	%		з яких електр.	%		з яких електр. може використовувати	%	
Бардіїв	71	13	18,3	7184	2554	30,5	43114	16386	38,0
В. Капушани	24	1	4,2	3794	477	12,6	17674	2668	14,3
Воронів	48	10	20,8	5927	1977	33,4	33581	12059	35,9
Гуменне	46	4	8,7	4505	1344	29,8	26835	10039	37,4
Гіральтівці	60	5	8,3	3596	805	22,6	22202	5188	23,4
Михалівці	57	33	57,9	10425	6741	64,7	55446	38854	70,1
Міжлабірці	47	1	2,1	3962	389	9,9	22601	2499	11,1
Пряшів	86	35	40,7	9921	6405	64,5	72751	52664	72,4
Сабинів	69	2	2,9	7780	1027	13,2	45730	6181	13,5
Свидник	50	1	2,0	2828	190	6,7	17005	1225	7,2
Снина	48	1	2,1	5803	772	13,3	35686	4746	13,3
Собранці	52	1	1,9	5937	246	4,1	29733	1552	5,2
Сп. Ст. Вєсь	20	1	5,0	2100	220	10,5	10335	1308	12,7
Ст. Любовня	30	2	6,7	4743	576	12,1	24860	3193	12,8
Стропків	49	1	2,0	2772	487	17,6	17351	3311	19,1
Північносхідна Словаччина	757	111	14,6	81250	24160	29,7	475 904	161 873	34,0
НЗР П-СС *	410	25	6,0	39577	7339	18,5	233 182	47580	20,4
СЛОВАЧЧИНА	3359	1467	43,7	632 458	404 424	63,0	3 528 709	2 377 741	67,2

*НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччині – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Акцію переміщення промислових потужностей з чеських країн можемо розглядати як початок індустріалізації Словаччини, а отже, і нами досліджуваного регіону. В її результаті було створено багато нових робочих місць і, зокрема, потрібно помітити позитивний внесок цієї справді значимої акції. Наприклад, в райони північно-східної Словаччини вже в 1946 році дійшли машини та інше обладнання для будівництва лісопилки в Подолинці. Переміщення машин призвело до появи нових текстильних підприємств у містах Михалівці, Пряшів, Бардіїв та Сабинів. Сировину для їхньої роботи забезпечували новостворені льонові кооперативи у Сечівцях, Михалівцях та Бардієві. Машини для деревообробної промисловості також були розподілені на деякі місця в північно-східній Словаччині, наприклад до Стропківа і Бардієва. Обладнання для виробництва целюлози та паперу пересунуте з п'яти компаній з Унічова, Брунталу та Гостинного-на-Лабе, було доступним Українській народній раді Пряшівщини. Промисловість з виробництва будівельних матеріалів, крім інших сіл та міст Словаччини, створила через переміщення відповідного машинного обладнання нові заводи у Стропківі та Вороніві.³²⁶

З переміщенням заводів та машинного обладнання з Чехії в Словаччині з 1946 по 1948 рік було створено 26 000 нових робочих місць.³²⁷ У цьому відношенні слід зазначити, що лише 16,3% переміщених машин та устаткування з чесько-німецького кордону було поміщено в східну Словаччину. Тогочасний рівень промисловості в східній Словаччині не дозволив прийняти та ввести в експлуатацію більше потужностей. З іншого боку, переміщення промисловості з чеського прикордоння допомогло створенню 56,7% робочих місць у регіоні східній Словаччині. Решта була забезпечена інвестиціями держави в промисловість та реконструкцією колишніх заводів.³²⁸

³²⁶ URBAN, M. *Východné Slovensko v rokoch dvojročnice*. In *Historica Carpatica* 16. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, с. 116-118.

³²⁷ URBAN, M. *Východné Slovensko v rokoch dvojročnice*, с. 118; PAVLENDÁ, V. *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, с. 34.

³²⁸ URBAN, M. *Východné Slovensko v rokoch dvojročnice*, с. 118.

Незважаючи на ці позитивні фактори, ми не можемо ігнорувати факт, що акція переміщення промисловості, в рамках якої влітку 1945 року почали здійснюватися перші заходи, йшла значно складніше та набагато стихійніше, ніж спочатку передбачалося. Зокрема, не було роз'яснено загальної концепції стану та розвитку Словаччини в економіці Чехословацької республіки.³²⁹ Після прийняття закону про дворічний план приступилося до підготовки проектів місцевих дворічних планів для окремих районів, міст та сіл з урахуванням потреб відповідного регіону. Проте ці місцеві ініціативи не тільки розглядали загальнодержавні проблеми в маргінальних вимірах, але й, як ми вже зазначали, дуже погано враховували регіональні енергетичні ресурси, сировини, робочу силу та кошти. Тому лише невелика частина місцевих проектів була включена до національного плану.

Українська національна рада Пряшівщини також розпочала підготовку дворічного плану, розробила проект підключення Пряшівщини до дворічного плану. Цей проект складався з декілька частин, які стосувалися індустріалізації регіону та розвитку транспорту, сільського господарства, освіти та охорони здоров'я. Перша частина проекту визначає війною найбільш пошкоджену область, до якої зараховує райони Свидник, Стропків, Міжлабірці, Снина, Гуменне, Гіральтівці, Бардіїв, Сабинів та Стара Любовня.

У другій частині відносно до індустріалізації та створення робочих місць проект містив вимоги щодо будівництва гідроелектростанції в Свиднику, текстильних заводів в Міжлабірцях, Снині, Стропкові та Свиднику. У всіх районах мали бути введені в експлуатацію цегельні заводи та інші фабрики для виробництва будівельних матеріалів. У місті Гуменне мав бути побудований деревообробний комбінат, завод з виробництва іграшок у Снині, консервний завод в Бардіїві і Міжлабірцях. У всіх районах проект рекомендував побудувати млини та інші харчові заводи. Було розглянуто питання

³²⁹ Див. також: JAUURA, Z. Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko – začiatky industrializácie Slovenska. In *Ekonomický časopis*, roč. 28, 1980, č. 10, s. 921-944; BARNOVSKÝ, M. Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko v rokoch 1945 – 1948. In *Hospodárske dejiny*, roč. 6, 1980, s. 101-145.

про створення меблевої фабрики. Третя частина спрямована на транспорт розраховувала на будівництво доріг, включаючи мости, більшість яких на той час мали тимчасовий характер. Основним завданням у сфері транспорту було розширення залізничного транспорту – залізничної мережі, причому розраховувалося на спорудження лінії Подолінець – Стара Любовня – Орлів – Мальців – Свидник – Строків – Міжилабірці – Снина – Стащин – Убля.

Четверта та п'ята частина проекту УНРП у дворічного плану були присвячені сільському господарству та тваринництву. Крім вимоги щодо відмінювання полів і лісів, він містив пропозиції щодо створення районних машинних станцій для потреб окремих землеробів. Запропоновано було також об'єднання роздробленого майна землеробів, розробка законопроекту, який перешкоджатиме дробленню приватної власності на шкоду сільській бідності. У цій частині план включав пропозицію щодо розвитку тваринництва та створення сільськогосподарської промисловості на кооперативних принципах. У сфері освіти та охорони здоров'я поданий проект містив вимоги щодо будівництва війною знищених шкіл, Українського національного театру, молодіжних спортивних об'єктів та медичних закладів.³³⁰

У зв'язку з вищезазначеним проектом участі Пряшівщини у дворічному плані представники УНРП В. Караман, І. Рогаль-Ільків, П. Бабей та В. Завацький 3 жовтня 1946 року відвідали віце-прем'єр-міністрів Я. Урсініго та В. Широкого і від імені русинського та українського населення висловили волю брати активну участь у реалізації Будівничої програми влади К. Готвальда. Одночасно вони висловили вимогу про те, щоб членом секретаріату економічної ради уряду став представник УНРП. Це питання було переглянуто в той же день з Е. Оутратом з тим, що в економічній раді український відділ повинен почати роботу з січня 1947 року.³³¹

11 жовтня 1946 року делегацію УНРП привітав і голова Словацької національної ради Й. Леттріх, який їм обіцяв підтримати

³³⁰ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 840.

³³¹ А ZRUSR, f. UNRP, a. j. 826, 840; *Пряшевщина*, 10. жовтня 1946 р.

не тільки соціально-економічні, а й культурні, політичні та правові питання статусу русинської та української національності та його представника – УНРП.³³² В. Караман та І. Рогаль-Ільків 16 жовтня 1946 року в місті Кошице наприкінці поїздки до східної Словаччини привітали голову Колегії Уповноважених Ґ. Гусака. Представники УНРП поінформували і його про переговори з віце-прем'єр-міністрами та головою СНР щодо участі русинів і українців у реалізації дворічного плану.³³³

Надія на швидке відновлення муніципалітетів однак часто стикалася з нерозумінням та некомпетентністю відповідних посадовців. Були випадки, коли за спорудження муніципалітетів відповідали підприємці, які навіть не мали матеріальних, фінансових та особистих передумов для її реалізації. Катастрофічну ситуацію відбивав стан в районах Свидник, Стропків, Міжлабірці та Снина, де план на 1947 рік визначив спорудити 1 125 нових домівок та 3 010 відремонтувати. На 1 липня було побудовано 58 а відремонтовано 229 домівок, див. таблицю 12.³³⁴

Українська народна рада Пряшівщини та її представники багато разів критикували цю неприйнятну ситуацію і вказували на то, що її повільне рішення викликає невдоволення та озлобленість людей. З різкою критикою спорудження війною знищених муніципалітетів Словаччини вийшов депутат Конституційнодавчих Національних зборів та заступник голови УНРП П. Бабея. Реконструкцію майже повністю зруйнованих районів східної Словаччини він назвав найтемнішою стороною. На думку П. Бабея спорудження муніципалітетів загальмувала громіздка бюрократія і застарілі будівельні норми та правила. Друга причина - це, спекуляції підприємців, які б хотіли заробляти великі гроші на біді людей та труднощах держави.³³⁵

³³² *Пряшевщина*, 17 жовтня 1946 р.

³³³ *Пряшевщина*, 24 жовтня 1946 р.

³³⁴ *Těšnopisecké zprávy o schůzích Ústavodarního Národního shromáždění (ÚNS)*, 8. května 1947, с. 12-13.

³³⁵ *Těšnopisecké zprávy o schůzích ÚNS*, 8. května 1947, с. 10.

Таблиця 12

**Реалізація плану побудовання та реконструкції домівок
в районах Свидник, Стропків, Міжлабірці та Снина
до 1 липня 1947 р.**

Район	Новобудови			Зремонтвані будинки		
	План	Реальність	%	План	Реальність	%
Свидник	322	6	1,9	600	42	7,0
Стропків	318	30	9,4	1 100	20	1,8
Міжлабірці	280	-	-	760	-	-
Снина	205	22	10,7	550	167	30,4
ВСЬОГО	1 125	58	5,2	3 010	229	7,6

Також збори делегатів з війною знищених сіл в районах Свидник та Стропків, які зібралися в штаб-квартирах районів на початку червня 1947 року, звернули увагу на нестерпну ситуацію в північно-східній Словаччині. Вони висловили серйозне занепокоєння з приводу виконання завдань щодо житлового фонду та закликали до прийняття заходів спрямованих на прискорення будівельного відновлення.³³⁶ Незадоволеність викликав і повільний і несвідомий підхід до сплати компенсацій за шкоди війни.³³⁷

Відомство уповноваженого у справах фінансів надавало аванси на компенсацію шкід заподіяних війною не за реальними потребами, а занадто часто, свавільно і протекційно. До того ще приєдналося поспішне рішення Колегії Уповноважених, згідно з яким аванс на пошкодженні житлові та господарські будови був виплачений безпосередньо потерпілій стороні, але, у разі заяв із східної Словаччини, цей аванс виплачувався через Державні бюро будівництва. Проти цієї практики виступила УНРП та член її головування

³³⁶ Пряшевщина, 5 червня 1947 р.

³³⁷ ВАЈСURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, с. 88.

I. Рогаль-Ільків у пленарному засіданні СНР 14 квітня 1947 року, де він крім критики вищезгаданої процедури вимагав також те, щоб при виплаті компенсацій війною заподіяних шкід віддавати перевагу жителям найбільш постраждалих районів.³³⁸

Вказані факти відображають те, що ускладнені національні та зовнішньополітичні події в зазначений період також суттєво відбилися на вирішенні, для тисячі людей абсолютно не політичних, але зате екзистенційних проблем. Під час переходу фронту через територію Словаччини між 1944 і 1945 роками в північно-східних районах було знищено або пошкоджено 35 752 сімейних домівок та господарств, з яких 7 941 було повністю знищено, 9 751 сильно пошкоджено та 18 060 об'єктів потребували ремонт.³³⁹

Дворічний план вимагав побудувати 6 577 домівок та зремонтувати 7 210 об'єктів, проте 1 червня 1947 року операційні плани реалізувалися лише в чотирьох найбільш постраждалих районах (Свидник, Стропків, Міжлабірці, Снина), на стадії будівництва лише 5% та ремонту 8%.³⁴⁰ Проте, побудовано було 2 944 домівок, тобто 44,7% від проєктованих новобудов і рементовано 1 250 домівок, тобто 17,3% від запланованого числа.³⁴¹ Так що перший етап відновлення не вдався.

³³⁸ SNA, f. ÚP SNR, Zasadnutia SNR, i. č. 6. *Stenografický zápis o priebehu 8. plenárneho zasadania SNR 14. apríla 1947.*

³³⁹ *Východoslovenské noviny*, 21. februára 1958.

³⁴⁰ КОВАЧ, А. Післявоєнний розвиток українців Чехословаччини. In *30 років КСУТ*. Ред. А. Ковач. Пряшів: Культурний союз українських тудящих, 1982, с. 17; SNA, f. ÚP SNR, Zasadnutia SNR, i. č. 6. *Stenografický zápis o priebehu 9. zasadania pléna SNR 27. – 28. júna 1947.*

³⁴¹ КОВАЧ, А. Післявоєнний розвиток, с. 17.

6 ЕКОНОМІКА ТА СОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАСЕЛЕННЯ

Проблеми з реалізацією дворічного плану в північно-східній Словаччині виникли не тільки у реконструкції будівель, але й в інших сферах. Фонди, виділені для розвитку промисловості східної Словаччини, неможливо було більшою мірою інвестувати в районах, де практично не було доріг, залізниці, водопостачання, житлових маєтків, енергетичних ресурсів та електропроводок. Ці райони також зазнали абсолютної нестачі кваліфікованих працівників та експертам з інших регіонів не могли забезпечити достатню кількість адекватного тимчасового розміщення.³⁴²

Перенесення частини промисловості з чеського прикордоння та спорудження нових заводів у 1945 – 1948 роках, особливо у зв'язку з виконанням дворічного плану відновлення та розвитку національної економіки, в кінці кінців допомогло розширити промислову базу північно-східної Словаччини. Кількість заводів зростала на 6,6% на рік, а промислова зайнятість навіть на 18%, що становило швидше темпо зростання, ніж темпо загальнословацького середнього показника, хоча у зв'язку з низькою базою це був лише відносний успіх.³⁴³ Крім того, це були майже виключно невеликі фабрики у легкій промисловості, які не могли скласти основи для

³⁴² URBAN, M. Východné Slovensko v rokoch dvojročnice, с. 111-114.

³⁴³ REPČÍKOVÁ, J. Industrializácia a proces znižovania rozdielov v priemyselnej rozvinutosti územných celkov na Slovensku v období 1945 – 1960. In *Ekonomický časopis*, roč. 41, 1983, č. 1, сс. 57, 61.

постійного динамічного розвитку. Регіональне зростання промислової зайнятості в шести регіонах Словаччини у 1945 - 1948 роках представлено в таблиці 13.³⁴⁴

Таблиця 13

Промислова зайнятість в Словаччині за регіонами

Область	Індекс зростання промислової зайнятості 1945 - 1948	Середньорічні темпи зростання промислової зайнятості (%)
Банськобистрицький край	122	6,8
Братиславський край	158	16,5
Жилінський край	152	15,0
Кошицький край	153	15,2
Нітранський край	148	14,0
Пряшівський край	164	18,0

Станом на 31 грудня 1948 року в північно-східній Словаччині було лише двадцять заводів з кількістю понад 50 працівників, дев'ять з них було у районах з русинським та-українським населенням, при чому працювало там лише 870 чоловік.³⁴⁵ Хоча інтенсивність промислової зайнятості зросла до 9,8 особи на 1 000 жителів, тобто майже вдвічі, але загально словацький середній показник за цей же період зріс до 53,8 чоловік, тому низька інтенсивність в північно-східній Словаччині з 1945 року в відносному сенсі зросла лише злегка.³⁴⁶ Крім того, в так званих українських регіонах інтенсивність зайнятості в промисловості не досягла навіть середньо

³⁴⁴ REPČÍKOVÁ, J. Industrializácia a proces znižovania rozdielov, с. 61.

³⁴⁵ SNA, f. Slovenský štatistický úrad (SŠÚ), і. ч. 52, к. 50. *Vývoj počtu pracovníkov v priemysle na Slovensku 1900 – 1955*, с. 15 і н.

³⁴⁶ KUBAŠOVSKÝ, J. Niektoré výsledky, с. 43.

обласний рівень та сколивався між 2,5 (Стропківський район) та 9,4 (Бардіївський район) на 1 000 жителів.³⁴⁷

У 1948 році завершився дворічний план, основними завданнями якого було відновлення війною пошкодженої національної економіки та започаткування індустріалізації Словаччини. У цих двох областях дворічні завдання в Словаччині були досить успішними. Під час його реалізації національний дохід в Словаччині збільшився на 25% та на душу населення на 23%. Промислове виробництво в 1948 році збільшилося на 61,6% порівняно з 1946 роком, на 96,3% порівняно з 1937 роком та на приблизно 20% порівняно з 1943 роком.³⁴⁸

Завдання дворічного плану не були досягнуті, зокрема, у сільськогосподарському виробництві, якому в 1947 році у результаті неврожаю не вдалося досягти передвоєнного рівня. Плани розвитку харчової промисловості та інвестиційного будівництва також не були повністю реалізовані. Як ми бачимо, мова йде про ті галузі, які мали велике значення в післявоєнному розвитку північно-східної Словаччини. Значні зміни в її промисловому розвитку, особливо в районах з русинським та українським населенням, відбулися аж пізніше, особливо після 1960 року.

Економічні, соціальні та культурні умови в північно-східній Словаччині, які надзвичайно пластично демонстрували негативні наслідки нерівномірного розвитку сучасного індустріального суспільства заснованого на капіталістичних відносинах, закономірно відбилися у класовому та соціальному складі місцевого населення. Класове розшарування та соціальна структура русинської та української національності були ознаменовані тим, що ця національність була більш-менш розподілена в північних районах регіону, які за всіма показниками економічного та соціального розвитку не досягали навіть дуже низького регіонального середнього показника.

³⁴⁷ SNA, f. SŠÚ, i. č. 52, k. 50. *Vývoj počtu pracovníkov v priemysle*, c. 15 i n.

³⁴⁸ BARNOVSKÝ, M. K niektorým otázkam vývoja životnej úrovne v prvej polovici 50. rokov na Slovensku. In *Generálna línia výstavby socializmu*. Red. M. Vartíková. Bratislava: Pravda, 1975, c. 179-180.

Тому частка економічно активного населення від загальної кількості, розподіл робочих в окремих сферах економічного та соціального життя та соціальна приналежність населення північно-східної Словаччини загально та окремо русинської та української меншини, в післявоєнний період виділялися деякими особливостями, які часто характеризували промислово нерозвинені та аграрно відсталі райони після розпаду феодальної системи.

Цей факт очевидно підтверджує співвідношення населення до професії в районах північно-східної Словаччини згідно з переліком осіб, які постачали в 1946 році, що задокументовано в таблиці 14.³⁴⁹

Хоча по всій Словаччині економічно активні особи представляли 36,8% населення, в північно-східній Словаччині вони склали 28,7% та лише 26% у восьми районах, в яких жили також русини та українці. Лише найбільш процвітаючі райони регіону – Пряшів, Воронів-на-Топлі та Михалівці, були близько до словацького середнього, з іншого боку, райони Свидник, Стропків, Сабинів та Снина були значно відсталіми.

Типовим проявом економічної відсталості була також висока частка так званих „допоміжних членів сім’ї“ від основного розділення населення. У Словаччині ця категорія становила 16,5% населення, але на північному сході території і в районах з русинським та українським населенням аж 29,8% від його загальної кількості. У північно-східних районах частка допоміжних членів сім’ї була вищою, ніж економічно активних осіб, а саме у районах Свидник, Стропків, Сабинів, Гіральтівці та Бардіїв. Практично, це означало, що в цій галузі переважувало відстале мале аграрне виробництво без достатніх можливостей для працевлаштування у промисловості, транспорті, послугах та культурі. Цей факт достатньо показує розподіл населення цього регіону за класами професій з 1946 року, наведених у таблиці 15.³⁵⁰

³⁴⁹ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 30-39.

³⁵⁰ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 13-24.

Таблиця 14

**Співвідношення населення до професій
в районах північно-східної Словаччини в 1946 році**

Район (область)	Загальна кількість населення	Економічно активні	%	Допоміжний член сім'ї	%	Без власної професії	%
Бардіїв	39 316	10 093	25,6	12 483	31,7	16 740	42,5
Великі Капушани	17 590	5 287	30,0	4 941	28,0	7 362	41,8
Воронів-на-Топлі	37 177	12 092	32,5	9 384	25,2	15 701	42,2
Гуменне	24 264	7 320	30,1	6 337	26,1	10 607	43,7
Ґіральтівці	20 639	5 260	25,4	6 576	31,8	8 803	42,6
Михаливці	49 093	15 729	32,0	12 129	24,7	21 235	43,2
Міжлабірці	19 485	5 185	26,5	5 591	28,6	8 712	44,7
Пряшів	65 965	22 318	33,8	13 415	20,3	30 232	45,8
Сабинів	45 049	11 175	24,8	13 609	30,2	20 265	44,9
Свидник	14 096	3 382	23,9	4 928	34,9	5 786	41,0
Снина	30 184	7 538	24,9	9 085	30,0	13 561	44,9
Собранці	26 277	7 324	27,8	7 784	29,6	11 169	42,5
Сп. Стара Весь	10 040	2 749	27,3	3 002	29,9	4 289	42,7
Ст. Любовня	22 845	6 371	27,8	5 949	26,0	10 525	46,0
Стропків	15 169	3 750	24,7	4 773	31,4	6 646	43,8
Пн.-Сх. Словаччина	437 189	125 570	28,7	119 986	27,4	191 633	43,8
НЗР П-СС *	210 408	54 811	26,0	62 755	29,8	92 842	44,1
Словаччина	3 327 803	1 226 484	36,8	549 822	16,5	1 551 494	46,6

* НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччині – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Таблиця 15

**Галузева структура населення північно-східних районів
Словаччини в 1946 році**

Район (область)	Кількість населення	Сільське госп., лісництво та риболовля	%	Промисловість і підприємство	%	Торгівля, фін. справа та транспорт	%
Бардіїв	39316	29868	76,0	3310	8,4	1690	4,3
В. Капушани	17590	13346	75,9	1751	10,0	402	2,3
Воронів	31936	22512	70,5	3805	11,9	2179	6,8
Гуменне	24264	15174	62,5	2591	10,7	2175	9,0
Ґіральтівці	20639	16097	78,0	1241	6,0	594	2,9
Михалівці	49093	32827	66,9	6784	13,8	3414	7,0
Міжлабірці	19458	15222	78,1	929	4,8	1652	8,5
Пряшів	65965	33867	51,3	10795	16,4	6453	9,8
Сабинів	45049	36514	81,0	3203	7,1	2291	5,1
Свидник	14096	12393	87,9	545	3,9	203	1,4
Снина	30184	25428	84,2	1596	5,3	812	2,7
Собранці	26277	20687	78,1	1922	7,3	461	1,8
Сп. Стара Весь	10040	8347	83,1	535	5,3	257	2,6
Ст. Любовня	22845	16258	71,2	4120	18,0	679	3,0
Стропків	15169	12235	80,7	1404	9,3	427	2,8
Пн. Сх.Словаччина	431948	310775	71,9	44531	10,3	23669	5,4
НЗР П-СС *	210408	163092	77,5	17698	8,4	9929	4,7
СЛОВАЧЧИНА	3327803	1600124	48,1	755055	22,7	333367	10,0

* НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччині – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Продовження таблиці 15

Район (область)	Кількість населення	Громадське управління та вільні професії	%	Домашні та інші послуги	%	Інші професії	%
Бардіїв	39316	1 484	3,8	198	0,5	2 766	7,0
В. Капушани	17590	679	3,8	33	0,2	1 379	7,8
Воронів	31936	859	2,7	120	0,4	3 461	7,7
Гуменне	24264	1139	4,7	123	0,5	3 062	12,6
Ґіральтівці	20639	450	2,2	18	0,1	2 239	10,8
Михалівці	49093	2 315	4,7	270	0,8	3 483	7,1
Міжлабірці	19458	657	3,4	27	0,1	998	5,1
Пряшів	65965	4 772	7,2	699	1,1	9 339	14,2
Сабинів	45049	1 447	3,2	168	0,4	1 426	3,2
Свидник	14096	289	2,0	8	0,1	658	4,7
Снина	30184	594	2,0	50	0,2	1 704	5,5
Собранці	26277	846	3,2	33	0,1	2 328	8,9
Сп. Стара Весь	10040	403	4,0	46	0,5	452	4,5
Ст. Любовня	22845	684	3,0	93	0,4	1 011	4,4
Стропків	15169	438	2,9	22	0,1	643	4,2
Пн. Сх. Словаччина	431948	17 056	3,9	1 908	0,4	34 009	7,8
НЗР П-СС *	210408	6 732	3,1	689	0,3	12 268	5,8
СЛОВАЧЧИНА	3327803	194 096	5,8	36 188	1,0	408 973	12,0

* НЗР П-СС Національно змішані райони північносхідної Словаччині – райони з більшою часткою русинського або українського населення (Бардіїв, Гуменне, Міжлабірці, Сабинів, Снина, Стара Любовня, Стропків, Свидник).

Вирішальна частина населення північно-східної Словаччини працювала в сільському господарстві, включаючи лісництво та рибне господарство (71,9%), а в районах де жила русинська та українська меншина навіть 77,5%, поки в загальнословацькі мірці до цієї категорії належало 48,1% населення. Тільки найбільш розвинений район Пряшів наближався до словацької середньої (51,3%), але в районах Свидник, Снина, Спільська Става Весь цей показник перевищив 83%. Правда, більша частка селянського населення в порівнянні з загальним середнім показником у Словаччині була в 43 з 80 районів Словаччини, наприклад в районах Наместово (87,2%), Стара Дяла (нині Гурбаново) (77,6%), Модрий Камінь (76,1%), Трстена (71,3%), Железовці (70,2%), Дунайська Стреда (69,8%) та в інших. Проте в основному це були сільськогосподарські виробничі райони південної Словаччини або райони Орави та Кисуць, в яких це явище частково компенсувалося традиційною орієнтацією на більш вигідні форми та ділянки тваринництва і існування постійних та безпосередніх контактів з індустріально розвиненими областями Жиліни та Ліптова, а також Моравії та Сілезії.

В промисловості та ремісничому виробництві в Словаччині тоді працювало 22,7% населення, в північно-східній Словаччині 10,3% і тільки 8,4% у північних районах з русинським та українським населенням. Крім того, мова йшла головним чином про працівників майстерень та малого бізнесу в галузі деревообробки та лікєро-горілчаної промисловості, підтримуючих стабільні відносини з сільським господарством, що ознаменовувало також їх суспільні погляди та позиції. Це твердження задокументовано в таблиці 16, яка містить огляд осіб працюючих в різних галузях промисловості в північних районах Пряшівського края станом на 1 липня 1947 року.³⁵¹

³⁵¹ *Štatistická príručka Slovenska 1947*, с. 174-177.

Таблиця 16

Розподіл працівників у промисловості станом на 1 липня 1947 року

РАЙОН	шахова	цукрова	спиртова	пивоварна	млинова	харчова	металургійна	електростанції	газові заводи	лісопилки	деревообробні	паперова	хімічна	каменю, землі та кераміки	скляна	текстильна	швейна	шкірообробна	друкарська	водопровідних станцій	ВСЬОГО
Бардіїв	-	-	23	-	2	9	-	6	-	72	-	-	12	-	117	-	-	28	-	-	269
Гуменне	-	-	23	-	4	-	-	-	-	89	9	-	-	25	-	-	-	-	-	-	150
Міжлабірці	5	-	2	-	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19
Сабинів	-	-	26	-	10	19	-	11	-	160	-	-	-	14	-	-	-	-	28	-	273
Свидник	-	-	4	-	-	-	-	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79
Счина	-	-	3	-	-	-	-	-	-	56	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	67
Ст. Любовня	-	-	6	-	-	-	-	-	-	166	-	-	-	32	-	-	-	4	-	-	208
Стропків	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8
СЛОВАЧЧИНА	12 811	3 637	2826	1 746	2 312	9 306	27 294	4 736	392	9 851	4 808	7 778	11 036	8 787	2 306	16132	3 676	7 216	3 271	459	1 40 380
Σ у вказаних районах	5	-	95	-	16	26	-	17		630	9	-	12	84	117	-	-	32	28	-	11 073

Тільки невелика кількість людей влаштувалася в торгівлі, в фінансові справи та транспорті, головним чином через відсутність великих міст та низьку щільність залізничної мережі. У рамках цієї території 5,4% населення було включено до цієї категорії, у північних районах лише 4,7%, тоді як загальнословацький середній показник досягнув 10%. Достатньо нижчу частку населення порівняно зі загальнословцькими показниками реєструємо і в інших професійних категоріях. Особливо несприятлива ситуація склалася в соціальній групі інтелігенції, яка в північно-східній Словаччині в 1946 році становила лише 0,3% економічно активного населення.³⁵²

Реалізація дворічного плану реконструкції та розвитку національної економіки в 1947 і 1948 роках і деякі інші заходи у сфері державного управління, освіти, культури та інших секцій призвели до позитивних змін у соціальній стратифікації в північно-східній Словаччині, проте соціальна структура в пражівському регіоні була в 1949 року порівняно зі складом населення Словаччини та всієї республіки ще мало прогресивною, як наведено і в таблиці 17.³⁵³

Більше ніж удвічі більша частка категорії економічно самостійних осіб та орендарів як чехословацький середній показник, була результатом аграрного характеру регіону з великою кількістю селянських поселень. Тричі менша частка категорії чиновників відображає рівень освіти та нерозвиненість економічного та політичного життя регіону. Двічі нижча частка робітників у загальній кількості населення підтвердила значне відставання промислового виробництва в цій області.

Хоча соціальний склад населення, що розглядається в регіональному аспекті, дозволяє нам зробити висновок і про структуру русинської та української меншини в Словаччині та створює досить

³⁵² JAŠKOVÁ, G. Sociálne premeny na východnom Slovensku a formovanie socialistickej inteligencie. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPJŠ 11*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, с. 224-225.

³⁵³ Підготовлено згідно з URAM, P. Predpoklady kultúrnych premien na východnom Slovensku. In *KSČ a východné Slovensko : Materiály z celouniverzitnej konferencie, konanej pri príležitosti 50. výročia založenía KSČ*. Red. Skrip, V. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, с. 208.

реалістичну картину. Цей метод не надає нам абсолютно точних даних і, більш менш, лише повідомляє про переважаючі тенденції. Тому що він не враховує той факт, що північні райони пряшівського регіону на національному рівні були змішані, що лише у двох з них переважну більшість склали громадяни русинської та української національності та тільки в чотирьох районах їх було більше 20% всього населення. З цієї причини ми повинні покладатися на результати перепису населення, який, разом із соціальною приналежністю, вказує також на національну приналежність врахованого громадянина. Якщо ми хочемо проаналізувати розвиток соціально-класової структури русинської та української національності в Словаччині, то результат перепису від 1 березня 1950 року не може бути об'єктивним рішенням для нас, оскільки в попередні роки відбулися суттєві зміни.³⁵⁴

Оскільки перепис населення Словаччини в 1940 році був тенденційним і у зв'язку з з угорською окупацією під час режимі Міклоша Горті він не включав всю територію, необхідно повернутися до результатів перепису населення в 1930 році і порівняти їх зі станом в 1950 році, особливо щодо галузевого складу та соціального складу економічно активного населення української та русинської національності. Як показано і у таблиці 18, зміни у галузевому складі економічно активного населення української і русинської національності, в порівнянні з його розвитком за той же період у національній шкалі, настільки суттєві, що вони заслуговують детальнішого пояснення тим більше, що вони фактично проходили після 1945 року чи 1948 року.³⁵⁵

³⁵⁴ Перепис була проведена на підставі документа: 224. Vládní nařízení ze dne 18. října 1949 o sčítání lidu v roce 1950 a soubisech s ním spojených (o národním sčítání). In *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1949, částka 69. Vydána dne 29. října 1949, c. 665-668.

³⁵⁵ Дані по KOZEL, J. *Rozvoj a sblížení našich národů a národností* : Závěrečná správa z výzkumu. Opava: Slezský ústav Československé akademie věd, 1980, c. 115. Дів також: ŠUTAJ, Š. – ZELOVÁ, A. Niektoré demografické údaje o vývoji ukrajinského obyvateľstva v Československu. In *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Red. M. Gajdoš. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, cc. 40, 43.

Таблиця 17

Соціальна структура населення в 1949 р.

Район	Кількість населення	Самостійні та орендарі	%	Чинівники	%	Майстри та робітники	%	Прибутково діяльні (%)
Пряшівський край	429 638	321 484	74,8	15 022	3,4	93 132	21,6	26,2
Словацькі краї	3 327 803	1 776 186	53,4	204 269	6,1	1 345 348	40,4	32,6
Чеські краї	8 762 361	2 629 438	30,0	1 375 092	15,6	4 757 831	54,2	40,4
Чехословацька	12 090 164	4 407 624	36,4	1 579 361	13,0	6 103 179	50,4	38,3

Таблиця 18

Галузевий склад економічно активного населення української і русинської національності у Чехословацькій (у %)

Аспект	Рік	Промисловість і підприєм.	Сільське господар., лісництво та риболовля	Транспорт та зв'язок	Торівля і фінанс.	Громадське управління	Персональні послуги	Інші
ЧСР	1930	34,6	44,8	4,2	5,3	4,2	1,7	5,2
ЧСР	1950	46,9	31,2	4,2	6,8	8,7	1,8	0,6
Українці*	1930	8,0	81,0	1,8	0,8	3,1	0,9	4,4
Українці**	1950	37,7	43,2	4,7	7,3	15,4	1,2	0,5

* У 1930 р. зареєстровані тільки росіяни включаючи українську, русинську і підкарпатську національність.

** У 1950 р. зареєстровані українці та росіяни включаючи і русинську національність.

Перш за все, частка людей зайнятих у промисловості, будівництві та підприємстві у русинів та українців зросла в 4,7 рази та в аграрному секторі впала майже наполовину, поки у всій республіці в промисловості зросла в 1,3 рази та в сільському господарстві знизилась 1,4 рази. Співвідношення 1:10 на користь землеробів у 1930 році, яке виникло з порівняння відсотка русинів та українців працюючих у промисловості та сільському господарстві, скоротилося до співвідношення 1: 1,14 в 1950 році. Частка осіб русинської та української національності працюючих у сфері транспорту зросла в 2,6 рази, у торгівлі та фінансові справи в дев'ять разів та в громадській службі - в п'ять разів. Частка русинів та українців, що працюють у сфері транспорту та торгівлі, перевищила чехословацьку середню та подвоїлася у громадській адміністрації.

Очевидно, що така радикальна зміна включення русинів та українців у Словаччині до відповідних класів професій не могла бути наслідком процесів індустріалізації та колективізації сільського господарства, які були фактично лише в початках. Роль, мабуть, відіграло забезпечення політичної рівності русинського та українського населення та доступу до всіх видів та рівнів освіти. Значному застосуванню громадян української національності в керуючому секторі сприяли їх політична та громадська активність після звільнення республіки і навіть після перевороту у лютому 1948 року. У цьому контексті у нас лише один логічний висновок: суть цих радикальних змін у галузевій структурі економічно активного русинського та українського населення прихована в різних історичних та політичних умовах під час перепису населення в 1930 та 1950 роках.

У переписі в 1930 році в основному селянське населення північно-східної Словаччини проголошувало приналежність до русинської, карпаторосійської або малоросійської національності та, в малій мірі, до російської або української національності. Однак, багато членів русинської інтелігенції, зокрема державні службовці, вважали за краще проголошувати приналежність до „державотворчої“ – чехословацької чи до словацької національності, що спричинило значне спотворення вже і так несприятливої галузевої структури місцевого населення.

У переписі населення в 1950 році кількість русинської та української меншини у Словаччині зменшилася на 50%, але це зменшення не було однорідним у всіх категоріях професій. Поки багато селянських жителів Пряшівського краю, які не вважали себе українцями або росіянами, проголошували себе у великій кількості словаками. Значна частина відносно великої групи інтелігенції, членів КПЧ, чиновників національних комітетів, державних та партійних працівників або працівників різних установ та підприємств вказували українську, а прості люди руську національність, яку вони розуміли в традиційному, історичному сенсі. Одночасно, якщо взяти до уваги те, що в тих роках бюрократичний апарат значно зміцнився, що брак робочих місць призвів до успішного набору місцевого населення до армії, безпеки, шкіл і т. д., то фундаментальні зміни у галузевому складі русинського та українського населення стануть зрозумілими. Нашому припущенню відповідає соціальний склад економічно активних осіб за національними показниками в цей період, який виражений у таблиці 19.³⁵⁶

Таблиця 19

Соціальний склад населення за національністю (у %)

рік	соціальна група	чехи	словаки	росіяни українці	поляки	угорці	німці
1930	робітники	67,7	55,1	*44,3	81,8	57,0	69,0
1950	робітники	48,5	48,8	**34,7	73,2	56,7	89,6
1930	чиновники	9,1	6,8	*2,5	3,8	4,0	8,7
1950	працівники	32,8	22,4	**22,6	17,4	4,9	8,7
1930	самостійні	23,3	38,1	*53,2	14,4	39,0	22,3
1950	самостійні	18,7	28,8	**42,7	9,4	38,4	1,7

* У 1930 р. зареєстровані тільки росіяни включаючи українську, русинську і карпатсько-русинську національність.

³⁵⁶ *Sčítání lidu v republice Československé ke dni 1. 3. 1950, díl II. : Věkové složení a povolání obyvatelstva.* Praha: Státní úřad statistický, 1958. Tab. 4 a, с. Див також: SRB, V. *Obyvatelstvo Slovenska 1918 – 1938.* Bratislava: Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky, 2002, с. 10.

** У 1950 р. зареєстровані українці та росіяни включаючи і русинську національність.

Таблиця зазначає, що, хоча більшість русинів і українців працювала у сільському господарстві та не в промисловості, але на відміну від інших національних меншин, у 1950 році вони мали набагато більш збалансовану соціальну структуру зі значною часткою працюючих у групі працівників, яка була вища ніж у словаків і в чотири рази вища як у угорців.

Загалом, за підсумками перепису населення 1 березня 1950 року, з 67 615 українців та руських у Чехословаччині економічно активними було лише 22 554 осіб, тобто 33,36%, що становить найменшу частку між всіма народами та національностями в республіці. Це було спричинено не тільки великою кількістю дітей у віковій структурі населення, але також великою кількістю так званих допоміжних членів сім'ї в сільському господарстві. Це ще більше проявилось в Словаччині, де з 48 231 українців та руських було лише 12 859 зайнятих, тобто 26,66%, при чому самостійні виробники склали 16,38%, робітники – 5,14%, чиновники – 3,91%, працівники – 1,04% та учні – 0,25% від загальної кількості українського та руського населення в Словаччині.³⁵⁷ Подальший розвиток соціально-класового складу суспільства в цілому та окремо національностей був певною мірою залежним від економічних, політичних та культурних змін, що мали місце в наступні роки.

³⁵⁷ ŠUTAJ, Š. – ZELOVÁ, A. Niektoré demografické údaje, с. 36.

ПІСЛЯМОВА

Русинське та українське населення в Чехословаччині ніколи не належала до великих національних груп що стосується їх абсолютно-го числа, як і відсотка від числа всіх людей держави. Це особливо актуально на території Словаччини, де з кінця Другої світової війни живе більшість членів русинської та української меншини. Як ми вже згадували на початку першої частини, точних відомостей про її кількість у розглянутий період немає. В 1945 – 1948 роках, за різними оцінками, число громадян русинської та-української національності рухається від 67 000 до 250 000. Після міграційних хвиль, коли тисячі жителів переїжджали в інші регіони країни, оптували радянське громадянство або, в окремих випадках виїхали в Польщу їх за переписом 1950 року було 48 231, що становить 1,4% від загальної чисельності населення Словаччини.³⁵⁸

Можливо і тому чехословацька історіографія в той час мало розглядала питання історичної долі русинів та українців в Словаччині. Важливою причиною цього стану був, безумовно, і той факт, що до деякої міри йде мова про тему, яка на границі між національною і загальною історією. Насправді, як впливає з попередньої історії русинської та української національності, словацькі історики русинів та українців, а також інших меншин часто ігнорувалися. Тому історія національних меншин не була ключовою проблемою словацької історіографії. Для кращого розуміння всіх

³⁵⁸ PAUKOVIČ, V. Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. In *Sociológia*, roč. 26, 1994, č. 5-6, с. 426.

аспектів історичного розвитку Словаччини потрібно було, однак, заповнити цю прогалину, а у випадку русинів та українців важливе також питання розвитку західної України, зокрема колишньої Підкарпатської Русі.

Правда, не маємо наміру і не можемо у цій роботі представити повну картину розвитку русинського та українського питання у Словаччині в 1945 – 1948 роках передусім тому, що проблематику розглядаємо в основному тільки у двох вимірах – політичному та соціально-економічному, які ми вважаємо пріоритетними з точки зору цієї національності у даний період. Крім того, саме ці виміри, на нашу думку, найбагатшими щодо джерел і в той же час, найдраматичнішими в післявоєнній історії русинів та українців.

Крім інших складних питань, зокрема соціально-економічного характеру, до першої половини 1945 року тут проходила кулуарна драма, сюжет якої відбувався між деякими політичними групами всередині країни, але особливо між деякими регіональними чиновниками на зарубіжній сцені, і її змістом було питання про можливе приєднання території на північному сході Словаччини до СРСР. Мабуть, учасники гри в той час ще не могли дозволити собі ігнорувати можливу негативну думку інших членів антигітлерівської коаліції.

Ми не пред'являємо вичерпний погляд на дане питання незважаючи на це, що ми працювали з великою кількістю джерел різного роду та сенсу. Перш за все це були документи із відповідних архівних фондів Словацького національного архіву у Братиславі, Державного архіву та Архіву Союзу русинів - українців Словацької республіки в Пряшеві, але ми значно відчуваємо відсутність архівних матеріалів із діяльності радянської держави та військової влади. Документи радянських архівів для нас були під час дослідження недоступні з практичних і адміністративних, але здебільшого фінансових причин. Крім тогочасної преси, ми старалися правильно використати і доступну професійну літературу по даній темі як вітчизняного, так і іноземного походження.

У представленій роботі ми намагалися пояснити основні моменти в процесі політичного та соціально-економічного розвитку

русинів і українців та взагалі всіх жителів районів північно-східної Словаччини у післявоєнний період, вказати на складні обставини, при яких відбувався цей процес. Незважаючи на те, що нашим основним наміром не було розглядати питання освіти, культури, опції, бандерівців і т. д., було необхідно їм приділяти певний рівень уваги враховуючи їх важливість для русинського та українського населення в цей період. У цьому випадку, однак, поміщаючи їх в проблематику нашої роботи ми хотіли нагадати про необхідність розглянути їх в обширніших дослідженнях.

Що стосується змісту публікації, ми звертаємо увагу особливо на позиції офіційного державного та політичного представництва до русинів і українців, і з другого боку, позиції представників цієї національності, зокрема Української Народної ради Пряшівщини, до держави та її установ. Крім того, в деяких частинах роботи ми намагалися пояснити і дії окремих осіб, але увагу ми звертали, зокрема, різним проявам місцевих ініціатив і їхнім відображенням проблем у всіх сферах життя, чи йшла мова про політичні, правові, соціальні, економічні, культурні, освітні або інші важливі питання.

Досить вузький діапазон роботи не дозволяв спостерігати за безперервним розвитком подій. Очевидно, що багато проблем навколо національної орієнтації, політичних, правових та соціальних питань не виникли тільки в 1945 році, але мали своє коріння у 18-му і 19-му століттях. Багато з цих питань, які з точки зору обмеженої періодом трьох років, здаються важкими для зрозуміння або нагадують особливу реліквію, получило б в ширшому регіональному (в даному разі в міжнародному і в міждержавному) та історичному контексті чіткіших контурів.

Як вже було наведено, русинське та українське питання в словацькій історіографії не адекватно розглянуте. Відносно велика частина опублікованих робіт охоплююча період 1945 – 1948 років була присвячена в основному національно-визвольному руху та участі русинів і українців в опорі. Серед праць на цю тему найвідомішими є праці Ш. Пажура, А. Ковача та І. Ваната. Ряд авторів з різних точок зору, але і на різних рівнях, переглядали питання

політичного, соціально-економічного та культурного розвитку в ці роки.

Звичайно, не всі пов'язані тільки з регіоном населеним крім словаків також русинським та українським населенням. На додаток до вищесказаних авторів нагадуємо і про публікації І. Байцуру, Я. Бобака, М. Гайдоша, В. Капішовського, Ш. Шутая, П. Урама, але ця група набагато ширша. Корисними вважаємо праці Ю. Брішкара, який у зв'язку з історією Демократичної партії, допоміг поширити знання про розвиток політичних поглядів на рішення русинської та української проблеми в даний період. Особливо важливим вважаємо внесок другої частини двотомної праці І. Ваната *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини II. (1938 – 1948)* яка вийшла у 1985 році.

Не можливо ігнорувати той факт, що велика кількість праць була пов'язана з ідеологізацією історіографії і одностороннім підходом до оцінки історичних подій. Багато з них виникло при нагоді різних ювілеїв, можна сказати, що на швидке замовлення і, звичайно, не подолали рамки тогочасної оновленої популяризації. Період вісімдесятих років вніс в історіографію національних меншин нову якість, яка відобразилася на відповідальному підході до дослідження та інтерпретації джерельного матеріалу з різних точок зору і в той же час більш критичний погляд на оцінку повоєнного розвитку в Чехословаччині. Дослідники висловили декілька нових ідей, а також сформулювали гіпотези. Вони також припустили, що після врахування наступного дослідження і аналізу не тільки вітчизняних, а й зарубіжних архівів, у них буде можливість протягом відносно короткого проміжку часу підтвердити принаймні деякі з гіпотез.

Піонерську роль на шляху до більш об'єктивного знання цього етапу історії русинів та українців у Словаччині відіграла монографія М. Гайдоша а С. Конечного з 1991 року.³⁵⁹ У цьому напрямку був також орієнтований історичний перегляд П. Р. Маґочія Русини на

³⁵⁹ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov – Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 186 с.

Словенську з року 1994. Очевидно, що сумарну працю про історію русинів та українців в Словаччині в 1945 – 1948 роках є чітка монографія М. Гайдоша та С. Конечного доповнена вибором архівних документів, яка вийшла у 2013 році.³⁶⁰ Події та процеси історії русинів та українців у розглянутому періоді також містяться у відповідних розділах університетських підручників написаних С. Конечним.³⁶¹ Однак, ми повинні знову повернутися до цілкового аналізу декількох задач.

На нашу думку, дослідження слід уникати передчасного узагальнення, яке могло б спокушати спрощувати питання і висновки. Ми вважаємо, однак, що існуючі результати праці, не тільки нашої, уповноважують нас до певних узагальнень. З інституційного погляду основні форми управління, або спрямування соціальних, економічних, культурних, освітніх і в значній мірі також політичних процесів в районах населених русинською та українською національністю включають:

1. Рішення органів державної влади та управління (а саме Національні збори, Словацька національна рада, уряд Чехословаччини, Колегія Уповноважених і національні комітети);
2. Постанови і інструкції економічних та інших органів, які були встановлені з частковими повноваженнями, наприклад Комісія для допомоги східній Словаччині;
3. Резолюції політичних партій, які були обов'язковими для своїх членів;
4. Рішення Української Народної ради Пряшівщини представлені особливо формою указів, постанов, меморандумів і резолюцій не тільки на центральному рівні.

В перших трьох випадках можливо говорити про загальну діяльність на всій території країни, останній випадок був специфіч-

³⁶⁰ GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (1945 – 1953)*, I. Prešov: Universum – EU, 2013, 265 с.

³⁶¹ КОНЕЧНИ, С. *Капітолы з історыі Русинів на Словенську в контексті развоя карпатыскых Русинів от найстаршых часів*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2009, 190 с; KONEČNÝ, S. *Náčrt dejín karpatských Rusínov : Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita. – Ústav rusinského jazyka a kultúry, 2015, 226 с.

ним, і не тільки тим, що УНРП такі акти здійснювала та закликала до їхньої реалізації. Особливим і неповторним явищем не тільки в цей період, але і в наступні роки, був той факт, що в регіоні були її рішення прийняте та поважане навіть національними комітетами і також їхніми відділами (рефератами).

Тому, незважаючи на триваючі партійні конфлікти у своїй середині, УНРП у цілому зіграла дуже активну роль в просуванні конституційного забезпечення прав русинського та українського населення, правової кодифікації УНРП і існуючого стану в організації і управлінні адміністративних, освітніх та культурних справ. Слід зазначити, однак, що лідери УНРП здійснили помилки, особливо у тому, що вимоги не виправдовували на основі історичних або природних прав, а підкреслюючи ці вимоги тільки для русинів і українців, вони викликали підозру не тільки у членів інших меншин, але і серед представників чеського та словацького народів.

У тексті цієї публікації ми висловили припущення про те, що пріоритетними ідеологічними причинами амбіцій Української Народної ради Пряшівщини в питанні політичного представництва русинів і українців було переконання, що у цьому випадку мова йде не про національну меншість, але про націю. УНРП цю тезу в 1945 - 1948 роках представляла при різних нагодах, але її просування набуло найбільшу силу з 1946 року у зв'язку з підготовкою нової конституції. Така думка, яка невідповідала реальності, могла бути обумовлена негативним досвідом з рішень русинського та українського питання в попередніх урядових підрозділах і в результаті побоюванням, чи нова республіка зможе, або буде готова надати рівний статус і національним меншинам. Слід також враховувати тогочасне радикальне рішення угорського, а передусім німецького питання.

Як і в усьому суспільстві, так і серед русинів та українців існували в 1945 - 1948 роках класова і політична диференціація. Деякі з проблем, що виникли, наприклад, у зв'язку з виборами делегатів Тимчасових Національних зборів і СНР, з призначенням деяких постів і конторських робочих місць, особливо в центральних устано-

вах, все значніше впливали на життя населення цей національності. Все це, але й серйозні суперечності з приводу кадрових рішень УНРП, ясно дали зрозуміти, що офіційні заяви про позапартійність політики УНРП та національну і політичну єдність русинів та українців не реалістичні. Це очевидно, що самі актори не сприймали всерйоз різні заяви після перевороту в лютому 1948 року щодо навмисного розподілу членів УНРП в дві протилежні політичні партії, щоб краще захищати інтереси своєї національності.

З іншого боку, ми вважаємо, що акцент на позапартійність та аполітичність УНРП, як і на некомпромітованість русинської та української меншини впливає від турботи про зрив єдності в рамках населення. Вона хотіла запобігти формуванню суперництва між прихильниками різних напрямків національної орієнтації, яке б в цій ситуації могло значно ускладнити дуже проблематичну соціально-економічну, але й політичну та культурну ситуацію. І тому ми не тої думки, що в даний час представники русинів та українців категорично намагалися пробити тільки український напрямок. Ми вважаємо, що цю орієнтацію в регіоні східної Словаччини в даний період можливо зрозуміти до значної міри як імпортовану.

У надзвичайно складних умовах була проведена реконструкція північно-східної Словаччини. У той час як в 1945 році відставання обнови громад було типовим явищем для майже всієї Словаччини, з 1946 року це важливе питання виникає зокрема в східній частині країни і стало в центрі уваги, особливо в районах Міжлабірці, Свидник, Строків та Снина. Поки у перші повоєнні роки не існувало жодного серйозного аналізу ресурсів і потреб робочої сили і вимоги різних компаній, секторів і регіонів були безперечно перебільшені, на північному сході Словаччини, навпаки, не було проведено послідовний аналіз потреб промислового розвитку. Саме тому вже під час підготовки дворічного плану, але і пізніше, значні коректури відносно до якісного розвитку промисловості, структури її галузей, трудових ресурсів, сировини і т. д. були необхідними. Як показали подальші аналізи, при цьому сталися також і помилки, прийнялися і марні заходи.

Можно сказати, що у післявоєнні роки по всій державі були привілейовані ролі виробничого характеру, аж потім була у черзі соціальна ситуація. У разі північно-східної Словаччини, особливо в районах, які найбільше постраждали від війни, вимоги для швидкого вирішення жаклих соціальних обставин визначали їх пріоритетний статус, який далі ініціювали заходи економічного (виробничого) характеру. Особливо в 1945 році перше місце займали вимоги щодо рішення житлової та харчової ситуації, проблеми зі здоров'ям, а також економічні вимоги спрямовані на відновлення або введення промислового виробництва. Але ще в 1946 році, так чи інакше, велика частина населення віддавала перевагу рішенню економічних проблем шляхом тимчасового або постійного переміщення в інші, промислово або сільськогосподарсько розвинуті регіони Словаччини.

Ця міграція, конкретніше еміграція жителів з північного сходу Словаччини, хоча і в значній мірі сприяла вирішенню недоліку трудових ресурсів в інших областях Чехословаччини, не могла бути для держави і УНРП фундаментальним рішенням проблем цього регіону, хоча в обох установах з різних причин. У той час як у випадку Української Народної ради Пряшівщини переважають турботи з приводу швидкої асиміляції русинів та українців в іншому національному середовищі, у випадку представників держави гіпотетично могли б переважати, зокрема в 1945 році, в основному стурбованість про те, що після переміщення великих груп населення з північно-східного прикордонного територія в регіоні виникнуть ще більші економічні та соціальні проблеми.

Як відомо, питання оптації не було з самого початку правильно зрозумілим і прийнятим ні представниками УНРП, які вели себе за вказаними вище причинами досить стримано. Були, однак, окремі випадки, коли, на нашу думку, під впливом емоцій у цьому контексті навіть розглядалося приєднання частини регіону східної Словаччини до Української РСР. У зв'язку з переселенням русинського та українського населення в інші регіони республіки, а зокрема у зв'язку з оптацією, не тільки значно знизилась його

чисельність, але ці дії призвели до виразного ослаблення процесу розвитку національної свідомості всередині цієї меншини і до зниження політичних амбіцій його представників в Словаччині. Цей факт раніше був в літературі невідомим або навмисно обійденим. Ми намагалися уникнути того, щоб виправдовувати або глорифікувати чи засуджувати деякі з суб'єктів розвитку, чого ми багато раз були свідками в недалекому минулому. Чи нам це вдалося повинні сказати інші.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архіви

Slovenský národný archív, Bratislava [Словацький національний архів, Братіслава] (SNA)

Fond [Фонд]

Povereníctvo vnútra [Відомство уповноваженого внутрішніх справ] (PV)

Slovenský štatistický úrad [Словацьке статистичне управління] (SŠÚ)

Štátny plánovací a štatistický úrad [Державне управління планування та статистики] (ŠPŠÚ)

Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady [Управління Президії Словацької національної ради] (ÚP SNR)

Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov [Управління Президії Колегії Уповноважених] (ÚP ZP)

Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska [Центральний комітет Комуністичної партії Словаччини] (ÚV KSS)

Štátny archív Prešov, [Державний архів Пряшів] (ŠA Prešov)

Štátny archív Prešov, pobočka Prešov [Державний архів Пряшів, філія Пряшів] (ŠA Prešov, pob. Prešov)

Fond Ukrajinská národná rada 1945 – 1948 [Фонд Українська народна рада 1945 – 1948] (f. UNR 1945-1948)

Štátny archív Prešov, pobočka Svidník [Державний архів Пряшів, філія Свидник] (ŠA Prešov, pob. Svidník)

Fond Okresný národný výbor Svidník [Фонд Районний національний комітет Свидник] (f. ONV Svidník)

Archív Krajského múzea v Prešove [Архів Краєзнавчого музею в Пряшеві] (AKM Prešov)

Fond Spomienky [Спогади]

Archív Zväzu Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky [Архів Союзу русинів-українців Словацької республіки] (A ZRUSR)

Fond Ukrajinská národná rada Prjaševščiny [Фонд Українська народна рада Пряшівщини] (UNRP)

Періодична преса

Čas 1945 – 1948

Demokrat 1945 – 1946

Демократический голос 1945 – 1947

Hlas ľudu 1945 – 1947

Pravda 1945 – 1946

Пряшевщина 1945 – 1948

Východoslovenská pravda 1946

Východoslovenské noviny 1958

Опубліковані джерела та документи

Cesta ke Květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek; 2. svazek. Red. M. Klimeš et al. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 795 s.

Cestou Května : Dokumenty k počátkům naší národní a demokratické revoluce, duben 1945-květen 1946. Red. J. Soukup. Praha: Svoboda 1975, 494 s.

Dejiny Slovenského národného povstania 1944, zv. 3 : Dokumenty. Red. V. Plevza et al. Bratislava: Pravda, 1985, 680 s.

Dokumenty moderní doby. Red. A. Faltys. Praha: Svoboda, 1978, 656 s.

GOTTWALD, K. *Budovatelský program třetí vlády Národní fronty Čechů a Slováků, přednesený předsedou vlády*. Praha: Ministerstvo informací, 1946, 48 s.

Komunistická strana Slovenska : Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. Red. M. Vartíková. Bratislava: Pravda, 1971, 771 s.

Košický vládný program : (program vlády Národného frontu Čechov a Slovákov) : text a literatúra o ňom. Red. P. Vojtko. Košice: Krajská knižnica, 1973, 62 s.

Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини (1945 – 1952). Red. I. Ванат. Пряшів: Видавництво ЕХСО, s. r. o., 2001, 120 s.

- Pražské dohody 1945 – 1947 : Sborník dokumentů.* Red. R. Jičín, K. Kaplan, J. Šilar. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992, 259 s. ISBN 80-85270-07-2.
- Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků : Sbíрка dokumentů.* Praha: Ministerstvo informací, 1945, 47 s.
- Protokol VIII. řádného sjezdu KSČ ve dnech 28.-31. března 1946 : sněm budo-
vatelů.* Praha : ÚV KSČ, 1946, 216 s.
- Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa : v Praze 25.-
29. května 1949.* Praha: ÚV KSČ, 1949. 575 s.
- Protokol IX. sjezdu Komunistické strany Slovenska.* Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1950. 415 s.
- Sbíрка zákonu a nařízení republiky Československé.* Ročník 1945 – 1948.
- Sbíрка zákonu a nařízení státu Československého.* Ročník 1920.
- Sčítání lidu v republice Československé ke dni 1. 3. 1950, díl II. : Věkové složení
a povolání obyvatelstva.* Praha: Státní úřad statistický, 1958, 315 s.
- Slovenská národní rada 1943 – 1949.* Bratislava: Tatran, 1949, 141 s.
- Slovenské národné povstanie : Dokumenty.* Red. V. Prečan. Bratislava: Vydava-
teľstvo politickej literatúry, 1966, 1218 s.
- Stenografické zápisy z plén Slovenskej národnej rady 1945 – 1948.*
- Štatistická príručka Slovenska 1947.* Red. M. Senčák. Bratislava: Štátny štatis-
tický a plánovací úrad, 1947, 387 s.
- Тернистий шлях до України : Збірник архівних документів і матеріалів.
Закарпаття в європейській політиці 1918-1919, 1938-1939, 1944-1946
рр.* Red. О. Д. Довганич, О. М. Корсун. Ужгород: Видавництво „Закар-
паття”, 2007, 751 с. ISBN 966-347-041-0.
- Těšnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního Národního shromáždění republi-
ky Československé 1945 - 1946.*
- Těšnopisecké zprávy o schůzích Ústavodarního Národního shromáždění repub-
liky Československé 1946 – 1948.*
- Ústava Československej socialistickej republiky z 11. júla 1960.* Bratislava: Vy-
davateľstvo politickej literatúry, 1967, 45 s.
- Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z., o ústave Slovenskej republiky. In *Sloven-
ský zákonník: Slovenská republika.* Bratislava: Ministerstvo vnútra, 1939,
časťka 41, s. 375-384.
- Ústavný zákon o postavení národností v Československej socialistickej repub-
like z 27. októbra 1968, č. 144 Zb. In *Ústava Československej socialistickej
republiky.* Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975, s. 159-161.

Возз'єднання : Збірник архівних документи і матеріалів (травень 1944 – січень 1946) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ред. В. І. Балого. Ужгород: Видавництво Закарпаття, 1999, 316 с. ISBN 5-87116-077-8.

Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady 1944 – 1947.

Zbírka zákonů republiky Československé, roč. 1949, částka 69. Vydána dne 29. října 1949, s. 665-668.

Zborník dokumentov k 50. výročiu KSČ. Red. M. Chmelárová, Š. Pažur. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 270 s.

150. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 : Ústava Československé republiky. In *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé,* roč. 1948, částka 52. Vydána dne 9. června 1948, s. 1081-1110.

231. Zákon ze dne 6. října 1948 na ochranu lidově demokratické republiky. In *Sbírka zákonů republiky Československé,* roč. 1948, částka 85. Vydána dne 16. října 1948, s. 1461-1480.

Вибір з використовуваної літератури

Aktuálne otázky národnostnej politiky v ČSSR. In *Zborník Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS,* roč. 16, č. 8. Red. F. Příkryl. Bratislava: Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1977, 209 s.

БАЧА, Ю. – КОВАЧ, А. – ШТЕЦЬ, М. *Чоми, коли і як? : Запитання й відповіді з історії і культури русинів-українців Чехо-Словаччини.* Київ: Інтел, 1992, 84 с.

БАЙЦУРА, І. Национальная консолидация украинского населения в Чехословакии в условиях социализма. In *Жовтень і українська культура : Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму.* Ред. М. Ричалка та І. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1968, с. 507-515.

БАЙЦУРА, І. Розвиток політико-правового розв'язання українського питання в Чехословаччині. In *15 років на службі народу : Збірник статей та фотодокументів з нагоди 15-річчя діяльності КСУТ.* Ред. Ю. Муличак. Пряшів: Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих в ЧССР, 1966, с. 27-53.

БАЙЦУРА, І. *Розвиток та становище національних меншостей в ЧССР.* Пряшів: Центральний комітет Культурного союзу українських трудящих, 1976, 111 с.

- БАРАН, О. *Нариси історії Пряшівщини*. Вінніпер: Українська вільна академія наук, 1990, 149 с.
- BAJCURA, I. *Cesta k internacionálnej jednote*. Bratislava: Pravda, 1982, 264 s.
- BAJCURA, I. Február 1948 a vývoj národnostných menšín. In *Nové obzory 25*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 13-38.
- BAJCURA, I. Národnostné menšiny v politike KSČ. In *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Red. J. Briškár. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 9-29.
- BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, 214 s.
- BARNOVSKÝ, M. K niektorým otázkam vývoja životnej úrovne v prvej polovici 50. rokov na Slovensku. In *Generálna línia výstavby socializmu*. Red. M. Vartíková. Bratislava: Pravda, 1975, s. 176-240.
- BARNOVSKÝ, M. *Na ceste k monopolu moci : Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948*. Bratislava: Archa, 1993, 248 s. ISBN 80-7115-056-8.
- BARNOVSKÝ, M. Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko v rokoch 1945 – 1948. In *Hospodárske dejiny*, roč. 6, 1980, s. 101-145.
- BARNOVSKÝ, M. *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava : Veda, 1978, 228 s.
- BARNOVSKÝ, M. Spriemyslenie východného Slovenska. In *Nové obzory 13*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, c. 15-36.
- BAUER, M. *Obyvateľstvo ČSSR v letech 1920 – 1965 : Statistická studie*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1967.
- BEER, F. et al. *Dějinná křižovatka : Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964, 518 s.
- BELDA, J. et al. *Na rozhraní dvou epoch*. Praha: Svoboda, 1968, 321 s.
- BELEJ, M. Analýza etnickej štruktúry transatlantickej migrácie pred prvou svetovou vojnou na úrovni krajiny a regiónu. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Red. P. Švorc, Ľ. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov: Universum, 2005, s. 145-160. ISBN 80-89046-24.
- BOBÁK, J. – ŠUTAJ, Š. Obnova vojnou zničených obcí východného Slovenska v rokoch 1945 – 1948. In *Historica Carpatica 12*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, s. 33-60.
- BORODOVČÁK, V. *Polský národ a národy Československa na dejinnej križovätke (1939 – 1948)*. Bratislava : Veda, 1982, 249 s.
- BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M. *Dramatické dny února 1948*. Praha: Svoboda, 1973, 369 s.

- BOUČEK, M. – KLIMEŠ, M. – VARTÍKOVÁ, M. *Program revolúcie : K vzniku Košického vládného programu*. Bratislava: Pravda, 1975, 289 s.
- BOUČEK, M. et al. *Za národní osvobození, za novou republiku 1938 – 1945*. Praha: Svoboda, 1982, 537 s.
- BRIŠKÁR, J. Demokratická strana na východnom Slovensku pred februárom 1948. In *Východné Slovensko pred Februárom*. Red. M. Firdová. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 167-196.
- BRIŠKÁR, J. K utváraníu systému politických strán na východnom Slovensku v rokoch 1945 – 1946. In *Nové obzory* 13, s. 5-14.
- BRIŠKÁR, J. Počiatky organizačnej a politickej činnosti Demokratickej strany na východnom Slovensku. In *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove UPIŠ v Košiciach*, roč. 10, zv. 2. Spoločenské vedy. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1973.
- BRIŠKÁR, J. Rusko - ukrajinská sekcia demokratickej strany. In *Жовтень і українська культура*, с. 516-522.
- BRIŠKÁR, J. Voľby roku 1946 a politika DS na východnom Slovensku. In *Historica Carpatica* 5. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 15-36.
- ВАНАТ, І. *Волинська акція : Обмін населення між Чехословащиною і Радянським Союзом навесні 1947 року*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2001, 256 с. ISBN 80-85137-18-6.
- ВАНАТ, І. Закарпатські українці в чехословацькому війську в СРСР. In *Шлях до волі : Збірник спогадів і документів про національно-визвольну боротьбу українського населення Чехословащини проти фашизму в 1939 – 1945 рр.* Red. І. Ванат та і. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1966, s. 183-201.
- ВАНАТ, І. Місце і роль Пряшівської руської гімназії в розвитку української культури Пряшівщини. In *50 років Пряшівської української гімназії : Приручено заснуванню Російської гімназії в Пряшеві*. Red. Л. Бабота, А. Тилняк. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української культури, 1988, с. 15-30.
- ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини : Книга друга (вересень 1938 р. – лютий 1948 р.)*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1985, 345 с.
- ВАНАТ, І. *Нариси новітньої історії українців східної Словаччини : Книга перша (1918 – 1938)*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1979, 368 с.

- ВАНАТ, І. – РИЧАЛКА, М. – ЧУМА, А. *До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині*. Пряшів: Союз русинів-українців ЧСФР, 1992, 23 с.
- ВЕГЕШ, М. – ФЕДИНЕЦЬ, Ч. та і. *Закарпаття 1919 – 2009 років : історія, політика, культура* (україномовний варіант). Ужгород: Поліграф-центр „Ліра“, 2010, 720 с. ISBN 978-966-2195-98-9.
- ВІДНЯНСЬКИЙ С. Русини-українці в Чехословаччині : процес національного самоусвідомлення. In *Український історичний журнал*, 1991, № 5. с. 86-95. ISSN 0130-5247. Доступно: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_5_86
- ВІДНЯНСЬКИЙ С. Українське питання в зовнішньополітичних концепціях Чехословаччини (1918-1989 рр.) In *Український історичний журнал*, 1997, № 1. с. 43-61. Доступно: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1997_1_43
- ВОВКАНИЧ, І. *Чехословаччина в 1945-1948 роках : Нарис історії перехідного періоду*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2000, 352 с. ISBN 966-7400-13-1.
- ВОВКАНИЧ, І. – ҐАЙДОШ, М. Оптація громадян між ЧСР і СРСР (Україною) в 1945 -1948 рр. та сучасні проблеми української меншини в Словаччині. In *Україна в європейських відносинах : Науковий збірник*. Ред. С. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998, с. 499-515.
- VACULÍK, J. Přesídlení Ukrajinců z Československa do SSSR v roce 1947. In *Materiály k problematice etnických skupin v ČSSR – Ukrajinská etnická skupina, sv. 7 : Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV*. Praha: ÚEF ČSAV, 1988, s. 194-200.
- VARTÍKOVÁ, M. *Od Košíc po Február : Politika Slovenského Národného frontu od košického obdobia po februárové udalosti (1945 – 1948)*. Bratislava: Obzor, 1968, 198 s.
- VRABLIC, E. Oslobodenie a začiatky povojnovej obnovy východného Slovenska. In *Nové obzory* 17. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 5-24
- ГАПАК, П. Внески до історії українців в Угорщині у другій половині XIX і початком XX століть. In *Дукля*, роč. 5, 1957, č. 3, с. 43-67.
- HARAKSIM, Ľ. *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1961, 204 s.
- HARAKSIM, Ľ. „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenecké obdobie A. Duchnoviča. In *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Red. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36. ISBN 80-967722-5-2.

- HUML, V. *Slovensko před rozhodnutím*. Praha: Naše vojsko, 1972, 244 s.
- HUSÁK, G. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava: Pravda, 1974, 685 s.
- ГАЙДОШ, М. Вибори 1946 і їх вплив на вирішення українського питання. In *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 15*. Ред. М. Сополиха та і. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1988, s. 31-45.
- ГАЙДОШ, М. УНСР та питання правового становища українською населення у Словаччині в період 1945 – 1948 рр. In *Етнічні меншини Східної та Центральної Європи : компаративний аналіз становища та перспектив розвитку*. Ред. В. Євтух, А. Зуппан. Київ: Інтел, 1994, с. 149-156. ISBN 5-7707-6641-7.
- ГАЙДОШ, М. – КОНЕЧНИ, С. До питання про політико-правове становище русинів-українців в Словаччині 1944 - 1948 рр. In *Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. Випуск 5/1995*, с. 97-106. ISSN 2415-7198.
- ГАЙДОШ, М. – КОНЕЧНИ, С. Щодо державно-правового вирішення українського питання у Словаччині в кінці II світової війни. In *Українська діаспора, 1995. ч. 5*, с. 60-72.
- GAJDOS, M. The Ukrainian National Council of Prieševčina [The Presov Region] 1945-1951. In *Does a Fourth Rus' Exist? : Concerning Cultural Identity in the Carpathian Region*. Red. P. Best, S. Stepien. Przemysl; Higganum: Południowo - wschodni instytut naukowy; The Carpathian Institut, 2009, s. 197-211. ISBN 978-83-60374-09-2.
- GAJDOŠ, Marian. Constitutional Aspects of the Policy of the Ukrainian National Council of the Prešov Region (1945 - 1951). In *Človek a spoločnosť, roč. 11, 2008, č. 4*. ISSN 1335-3608. Доступно: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-11-rok-2008/4/studie-a-clanky/constitutional-aspects-of-the-policy-of-the-ukrainian-national-council-of-the-presov-region-1945-1951/>
- GAJDOŠ, M. K sociálnym a hospodárskym pomerom na území severovýchodného Slovenska po oslobodení v rokoch 1945 – 1948. In *Nové obzory 29*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 33-46.
- GAJDOŠ, M. K úsilju Ukrajinskej národnej rady Prieševčiny o zákonné riešenie postavenia ukrajinskej národnosti v rokoch 1945 – 1948. In *Acta Iuridica Cassoviensia 16*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 5-15. ISBN 80-85174-73-1.

- GAJDOŠ, M. Optanti zo Zakarpatskej Ukrajiny na Slovensku v rokoch 1947 - 1948. In *Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech (prvá polovica 20. storočia)*. Red. Ľ. Harbulová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 297-308. ISBN 978-80-555-0092-8.
- GAJDOŠ, M. UNRP - pokus o rovnoprávne postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku (1945 - 1948). In *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 26 : Українці в прикордонних областях Карпат : Проблеми акултурації, асиміляції, ідеєніфікації*. Red. M. Сополига. Свидник: CHM – Музей української культури у Свиднику; Товариство приятелів Музею української культури у Свиднику, 2011, s. 41-51. ISBN 978-80-89392-42-1.
- GAJDOŠ, M – VIDŇANSKYJ, S. Niektoré osobitosti nastolenia totalitného režimu v Zakarpatskej Ukrajine. In *Od diktatúry k diktatúre : Slovensko v rokoch 1945-1953*. Red. M. Barnovský. Bratislava: Veda, 1995, s. 80-87. ISBN 80-224-0407-1.
- GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov – Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991, 186 s.
- GAJDOŠ M. – KONEČNÝ S. Rusíni (Ukrajinci) na Slovensku a parlamentné voľby v rokoch 1946 a 1948. In *Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe*. Red. M. Barnovský, E. Ivaničková. Bratislava: Veda, 1998, s. 192-200. ISBN 80-224-0540-X.
- GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *Ukrajinská menšina na Slovensku ako objekt a subjekt politiky (19745 – 1953), I*. Prešov: Universum – EU, 2013, 265 s. ISBN 978-80-89046-81-2.
- GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. – MUŠINKA, Mikuláš. *Rusíni/Ukrajinci v zrkadle polstoročia : Niektoré aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov; Užhorod: Universum, 1999, 157 s. ISBN 80-967753-5-9.
- GROSPÍČ, J. – CHOVANEC, J. – VYSOKAJ, J. *Košický vládní program – program budování lidově demokratického Československa*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, 152 s.
- DANILÁK, M. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia. In *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae : História III*. Red. M. Otčenáš. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ, 1994, s. 97-110. ISBN 80-88722-09-8.
- DANKO, M. Rozvoj obyvateľstva ukrajinskej národnosti v Československu po oslobodení. In *Stav a úkoly výzkumu národnostní otázky ČSSR : Materiály*

- z konference konané v Třinci ve dnech 23. a 24. září 1974.* Red. D. Gawrecki, J. Pavlíček. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1975, s. 319-324.
- Dejiny slovenského národného povstania 1944, zv. 4 : Spomienky a kroniky.* Red. V. Plevza et al. Bratislava: Pravda, 1985, 800 s.
- DUDAŠ, A. *Rusínska otázka a jej úzadie.* Buenos Aires: Zahraničná Matica slovenská, 1971, 239 s.
- Za nové Československo : Materiály z celoštát. vedeckej konferencie k 25. výr. oslobodenia Československa, ktorú uspor. Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS v Bratislave 27., 28. a 29. 4. 1970.* Zborník ÚML ÚV KSS, roč. XII, č. 1. Red. V. Plevza. Bratislava: Pravda, 1972, 267 s.
- ZILYNSKYJ, B. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě : Stručný nástin dějin (1897) 1917 - 1945 (1994).* Praha: X Egem, 1995, 128 s. ISBN 978-80-85395-90-7.
- ZILYNSKYJ, B. *Ukrajinci v českých zemích v letech 1945-1948.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2000, 97 s.
- ZVARA, J. *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1945.* Bratislava: Epocha, 1969, 219 s.
- ZVARA, J. *Národ a národné vedomie.* Bratislava: Pravda, 1982, 223 s.
- JABLONICKÝ, J. *Slovensko na prelome : Zápas o víťazstvo národnej a demokratickej revolúcie na Slovensku.* Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965, 442 s.
- JAŠKOVÁ, G. *Sociálne premeny na východnom Slovensku a formovanie socialistickej inteligencie.* In *Zborník prác učiteľov Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (ÚML UPJŠ) 11.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 223-232.
- JAŠŠO, E. *Internacionálne vzťahy a bratská spolupráca Sovietskej armády s obyvateľstvom východného Slovenska v rokoch 1944 – 1945.* In *Historica Carpatica 12,* s. 61-74.
- JAŠŠO, E. *Situácia na východnom Slovensku pred oslobodením.* In *Zborník prác učiteľov ÚML UPJŠ 3.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 45-56.
- JAURA, Z. *Premiestňovanie priemyslu z českého pohraničia na Slovensko – začiatky industrializácie Slovenska.* In *Ekonomický časopis,* roč. 28, 1980, č. 10. ISSN 0013-3035.
- КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Економічно-суспільний розвиток українського населення в Чехословацькій Республіці та його перспективи.* Пряшів: Центральний комітет Культурної спілки українських трудящих, 1960, 23 с.
- КАПИШОВСЬКИЙ, В. *Наше життя в минулому і сучасному.* In *15 років на службі народу,* с. 5-26.

- КАПІШОВСЬКИЙ, В. *Східна Словаччина вчора і сьогодні*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української культури, 1982, 256 с.
- КОВАЧ, А. До проблеми словацько-українських міжнаціональних взаємин. In *Українські Карпати : Матеріали міжнародної наукової конференції „Українські Карпати : етнос, історія, культура“*. Ред. П. П. Чучка та і. Ужгород: Видавництво „Карпати“, 1993, с. 244-250.
- КОВАЧ, А. Післявоєнний розвиток українців Чехословаччини. In *30 років КСУТ*. Ред. А. Ковач. Пряшів: Культурний спюз українських трудящих, 1982, с. 13-27.
- КОВАЧ, А. Українці Пряшівщини в рядах Червоної армії. In *Шлях до волі*, с. 315-348.
- КОВАЧ, А. Українці Пряшівщини і деякі питання культурної політики Словацької республіки. In *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 4*. Ред. І. Чабиняк та і. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, 1970, с. 401-412.
- K problémům menšin v Československu v letech 1945-1989 : Sborník studií*. Red. H. Nosková et al. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 2005, 267 s. ISBN 80-8285-058-X.
- КАПІШОВСЬКИЙ, В. 30 rokov rozvoja východného Slovenska v rámci ČSSR. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPIŠ 3*, s. 13-26.
- KAPLAN, K. *Poválečné Československo, 1945 – 1948 : Národy a hranice*. München: Miloš Svoboda, 1985, 245 s.
- KOVAČ, A. K politike Slovenskej republiky voči Rusínom na základe štátno-bezpečnostných spisov Šarišsko-zemplínskej župy. In *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae : História a sociológia 1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.
- KOVAČ, A. *Košický vládny program*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, 139 s.
- KOVAČ, A. Postavenie občanov ukrajinskej národnosti v Československu do druhej svetovej vojny, účasť v národnooslobodzovacom boji a na výstavbe socialistickej spoločnosti. In *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti : Zborník štúdií o rozvoji ukrajinskej národnosti v ČSSR*. Red. M. Čorný. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1975, s. 33-58.
- KOVAČ, A. Povojnový vývoj ukrajinskej otázky v Československu. In *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Red. J. Briškár. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 62-83.

- KOVAČ, A. Vzťah roľníckej a ukrajinskej otázky na východnom Slovensku do roku 1953. In *Nové obzory* 26. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1984, s. 45-60.
- KOVAČ, A. Vzťahy a riešenie agrárnej a ukrajinskej otázky v severovýchodných okresoch východného Slovenska v rokoch 1944 – 1960. In *Historica Carpatica* 18. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, s. 11-34.
- KONECHNY, S. Rusins in Slovakia and the Church Question After WWII, 1945-1947. In *The Lemko Region, 1939-1947: War, Occupation and Deportation*. Red. P. Best, J. Moklak. Krakow; New Haven: Historia Iagellonica Press; Carpatho-Slavic Studies Group, 2002, s. 245-251. ISBN 83-88737-90-2.
- КОНЕЧНИ, С. *Капітолы з історіі Русинів на Словеньску в контексті розвою карпаськых Русинів от найстаршых часів*. Пряшів: Русин і Народны новинкы, 2009, 190 с. ISBN 978-80-88769-99-6.
- Краєзнавчий словник русинів-українців: Пряшівщина*. Red. Ф. Ковач. Пряшів: Союз русинів-українців СР, 1999, 500 с. ISBN 80-85137-15-1.
- КРУШКО, С. *Люди нашого роду 1945 – 2015*. Пряшів: Координаційний комітет реоптантів у СР, 2016, 264 с. ISBN 978-80-969650-8-3.
- KONECNY, S. Rusins in Slovakia and Church Question Afret WWII, 1945-1947. In *The Lemko Region, 1939-1947: War, Occupation and Deportation*. Red. P. Best, J. Moklak. New Haven; Cracow: Carpatho-Slavic Studies Group; Historia Iagellonica Press, p. 245 -251. ISBN 83-88737-90-2.
- KONEČNÝ, S. *Náčrt dejín karpatských Rusínov: Vysokoškolská učebnica*. Prešov: Prešovská univerzita, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2015, 226 s. ISBN 978-80-555-1297-6.
- KONEČNÝ, S. Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny a Ukrajinská národná rada Prjaševščiny – komparatívna analýza. In *Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny*. Red. M. Gajdoš, S. Konečný, M. Šmigel'. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 80-107. ISBN 978-80-970042-6-2.
- KONEČNÝ, S. Protikomunistické aspekty v činnosti jednotek UPA na Slovensku po druhé svetové válce. In *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě: Sborník k mezinárodní konferenci*. Red. O. Šanca et al. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2010, s. 251-262. ISBN 978-80-87211-42-7.
- KONEČNÝ, S. Ukrajinci na Slovensku a ich politické postoje v rokoch 1945-1989. In *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa: Tom V*. Red. B. Szczeszek, Slupsk; Zielona Gora; Svidnik: Oficyna wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2015, s. 199-216. ISBN 978-83-7842-190-0.

- KONEČNÝ, S. Ukrajinská menšina na Slovensku a národnostná politika do roku 1948. In *Vedecké informácie SvÚ SAV v Košiciach*, 1990, č. 1, s. 57-84.
- KOZEL, J. *Rozvoj a zblížování našich národů a národností* : Závěrečná zpráva z výzkumu. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1980.
- KUBAŠOVSKÝ, J. Niektoré výsledky dosiahnuté po IX. zjazde KSČ v rozvoji ekonomiky, najmä priemyslu na východnom Slovensku. 1 časť. In *Historica Carpatica* 8. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1977, s. 33-56.
- LACKO, J. Vývin v Strane práce od jej vzniku až do rozplynutia. In *Cestou socialistického vývinu : Štúdie o niektorých otázkach Februára a pofebruárového obdobia*. Red. B. Királyová. Bratislava: Pravda, 1973.
- МАГОЧІЙ, П. П. *Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848 – 1948)*. Ужгород: Поличка „Карпатського краю“, 1994, 296 с. ISSN 0869-0782.
- MATOUŠEK, S. *Slovenské národné orgány do Ústavy 9. mája*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1960, 320 s.
- MATOUŠEK, S. *Vznik a vývoj společného státu Čechů a Slováků*. Praha: Academia, 1980, 505 s.
- MIČKO, P. Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) na Slovensku v roku 1946. In *Annales historici Presovienses* 6/2006. Red. M. Pekár, P. Derfiňák. Prešov: Universum, 2006, s. 198-216. ISBN 80-89046-40-1.
- MICHNOVIČ, I. Agrárna otázka na východnom Slovensku v predvečer socialistickej revolúcie. In *Nové obzory* 25, s. 57-76.
- MICHNOVIČ, I. Povojnová rekonštrukcia východného Slovenska roku 1945. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPIŠ* 3, s. 57-72.
- MICHNOVIČ, I. Začiatky socialistického združstevňovania poľnohospodárstva v bývalom Prešovskom kraji (1949 – 1950). In *Nové obzory* 26, s. 5-30.
- MOSNÝ, P. Medzinárodné vzťahy a československý menšinový problém po prvej svetovej vojne. In *Vedecké informácie SvÚ SAV*. Košice: Spoločensko-vedný ústav SAV, 1987, č. 1, s. 5-33.
- MUSHINKA, M. The Post-war Development of Lemkos of the Presov Region : 1945-1947. In *The Lemko Region, 1939-1947*, c. 235-243.
- MUŠINKA, M. *Rusíni-Ukrajinci – jedna národnosť : K seriálu článkov Rusíni - ohrozená menšina*. Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky, 1997, 25 s. ISBN 80-85137-13-5.
- MUŠINKA, M. – MUŠINKA, A. *Národnostná menšina pred zánikom ? : Štatistický prehľad rusínsko-ukrajinských obcí na Slovensku v rokoch (1773) 1881 – 2001*. Prešov: Spoločnosť pre výskum a rozvoj minoritných skupín – Mi-

- noritas; Asociácia ukrajincov Slovenska; Prešovská univerzita; Centrum antropologických výskumov, 2011, 518 s. ISBN 978-80-89450-05-3.
- NOSKOVÁ, H. *Návrat Čechů z Volyně : Nádeje a skutečnost let 1945 – 1954*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, 166 s.
- Оптантi : Збірник статей, спогадів, документів та фотографій. Ред. Ш. Крушко. Пряшів: Координаційний комітет реоптантів, 1997, 370 с. ISBN 80-967795-8-3.
- ORDOŠ, M. – KUZMIŠIN, P. Industrializácia východného Slovenska po oslobodení. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPJŠ 11*, s. 33-48.
- ПОП, Д. *История Подкарпатської Руси*. Ужгород: sine editore, 2005, 264 s. ISBN 80-7277-237-6.
- Пряшевщина : Историко-литературный сборник*. Ред. И. С. Шлепецкий та і. Прага: Книгоиздательство „Хутор“ А. Г. Винничук, 1948, 336 с.
- PAUKOVIČ, V. Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky. In *Sociológia*, roč. 26, 1994, č. 5-6, s. 425-437. ISSN 0049-1225.
- PAVLENDÁ, V. *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, 411 s.
- PAŽUR, Š. O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. In *Nové obzory 10*. Prešov: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 13-26.
- PAŽUR, Š. *Protifašistický odboj na východnom Slovensku*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 199 s.
- PLEVZA, V. *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava: Práca, 1971, 364 s.
- PLEVZA, V. *Národnostná politika KSČ a česko/slovenské vzťahy*. Bratislava: Práca, 1979, 432 s.
- PLEVZA, V. – Řehuřek, M. *Revolúcia v nástupe*. Bratislava: Obzor, 1975, 184 s.
- PLEVZA, V. – Řehuřek, M. *Vítězná revolúcia*. Bratislava: Obzor, 1977, 248 s.
- POP, I. *Podkarpatská Rus*. Praha: Nakladatelství Libri, 2005, 190 s. ISBN 80-7277-261-9.
- Príspevky k dejinám KSČ v Humenskom okrese*. Red. J. Guzej. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1981, 318 s.
- Prvé kroky po oslobodení : Zborník ÚML ÚV KSS*, roč. 10, č. 1. Bratislava: Nakladateľstvo Epoque, 1970, 232 s.
- PŘIKRYL, F. *Národnostná otázka v našich dejinách*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1980, 253 s.

- RÁKOŠ, E. – RUDOHRADESKÝ, Š. *Slovenské národné orgány 1943 – 1968*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1973, 637 s.
- RATKOŠ, P. Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska. In *Historické štúdie 24*. Red. V. Matula. Bratislava: Veda, 1980, s. 181-224.
- REPČÍKOVÁ, J. Industrializácia a proces znižovania rozdielov v priemyselnej rozvinutosti územných celkov na Slovensku v období 1945 – 1960. In *Ekonomický časopis*, roč. 31, 1983, č. 1, s. 55-70.
- RIČALKA, M. Rozvoj vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v ČSSR od roku 1945. In: *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, s. 76-104.
- Rok práce : Zborník článkov o rekonštrukcii Slovenska*. Bratislava 1946.
- Сорок років УНТ. Ред. Ю. Дацко. Пряшів: Центральний комітет Культурного союзу українських трудящих в ЧССР, 1985, 101 с.
- SEDLÁK, I. et al. *Dejiny Prešova 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1965, 352 s.
- SLEZÁK, L. Vývoj národnostní struktury obyvateľstva ČSSR za posledních třicet let. In *Socialistickou cestou 1945 – 1975 : Sborník statí k 30. výročí osvobození Československa*. Red. S. Cambel, V. Peša. Praha: Academia, 1975, 120 s.
- Slovensko na konci druhej svetovej vojny : Stav, východiská a perspektívy*. Red. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, 272 s. ISBN 80-967150-1-1.
- SOKOLOVÁ, G. et al. *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR*. Praha: Academia, 1987, 216 s.
- SOPOLIGA, M. *Ukrajinci na Slovensku : Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej architektúry a bývania*. Komárno; Dunajská Streda: Fórum inštitút; Vydavateľstvo Lilium Aurum, 2002, 175 s.
- SRB, Vladimír. *Obyvateľstvo Slovenska 1918 - 1938*. Bratislava: Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky, 2002.
- STANĚK, T. *Odsun Nemců z Československa 1945 – 1947*. Praha: Academia, 1991, 536 s. ISBN 80-200-0328-2.
- Stav a úkoly výzkumu národnostní otázky ČSSR : Materiály z konference konané v Třinci ve dnech 23. a 24. září 1974*. Red. J. Pavlíček. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1975, 425 s.
- SUDZINA, M. Pripojenie územia Podkarpatskej Rusi k Zväzu sovietskych socialistických republík. In *Закарпаття і Чехословаччина в 1945-1948 роках : Матеріали наукової конференції 31 вересня – 2 жовтня 1999 року* Ужгород (Україна) – Кошице (Словаччина). Ред. М. Болсижар, П.

- Мосни. Ужгород; Кошице: Юридичний факультет УДУ, Кафедра історії та теорії дежави і права; Юридичний факультет УПІШ, Кафедра історії держави і права, 1999, с. 68-80.
- УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945 – 1948). Книга перша : Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945 – 1948). Ред. М . Шмігель. Торонто; Львів: Видавництво Літопис УПА як Літопис Української повстанської армії, том 48, 2010, 864 с. ISBN 966-2105-16-2.978.
- ULIČNÝ, F. O pôvode Rusínov a ich spoločenskom vývine na Slovensku do 18. storočia. In *Rusíni : Otázky dejín a kultúry : Zborník referátov z vedeckej konferencie Rusíni v dobe slovanského obrodzenia*. Red. F. Barna. Prešov: Rusínska obroda, 1994, s. 19-28. ISBN 80-88769-11-6.
- URAM, P. K niektorým otázkam vývoja ukrajinského školstva v ČSR v rokoch 1945 – 1960. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPJŠ 5*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1978, s. 243-252.
- URAM, P. Predpoklady kultúrnych premien na východnom Slovensku. In *KSČ a východné Slovensko : Materiály z celouniverzitnej konferencie, konanej pri príležitosti 50. výročia založenia KSČ*. Red. V. Skrip. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 201-216.
- URBAN, M. Stav priemyslu v hospodárstve východného Slovenska v rokoch 1945 – 1946. In *Nové obzory 28*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1986, s. 53-78.
- URBAN, M. Východné Slovensko v rokoch dvojročnice. In *Historica Carpatica 16*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 101-122.
- FIALA, J. *Zpráva o akci B*. Praha: Vyšehrad, 1994, 256 s. ISBN 978-80-7021-066-6.
- FIERLINGER, Z. *Ve službách ČSR I*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947, 352 s.
- CHŇOUPEK, B. *Banderovci*. Bratislava: Smena, 1989, 567 s.
- CAMBEL, S. *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948 : O dvoch polohách agrárnej revolúcie na Slovensku, v českých krajinách a problém generálnej pozemkovej reformy*. Bratislava: Pravda, 1972, 435 s.
- CESAR, J. – SNÍTIL, Z. *Československá revoluce 1944 – 1945*. Praha: Svoboda, 1979, 419 s.
- ČIERNY, J. *Nová orientácia zahraničnej politiky Československa (1941 – 1948)*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1978, 323 s.
- Čo dala – vzala našim rodákom optácia : Zborník z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia. Red. M. Gajdoš. Košice; Prešov: Spolo-

- čenskovedný ústav SAV; Koordinačný výbor reoptantov, 2002, 105 s. ISBN 80-967182-1-5.
- ČORNÝ, I. Sociálno-ekonomické premeny v severovýchodných okresoch od oslobodenia. In *Zborník prác učiteľov ÚML UPJŠ 3*, 207-218.
- ČORNÝ, I. Úspešné riešenie sociálno-ekonomických problémov a životnej úrovne obyvateľstva ukrajinskej národnosti v ČSSR. In *Socialistickou cestou k národnostnej rovnoprávnosti*, s. 59-74.
- ŠINDELKA, J. *Národnostní otázka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972, 120 s.
- ŠINDELKA, J. *Národnostní politika v ČSSR*. Praha: Orbis, 1975, 148 s.
- ŠMIGEL, M. *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947)*. Banská Bystrica: Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela; Ústav vedy a výskumu UMB, 2007, 196 s. ISBN 978-80-8083-483-8.
- ŠMIGEL, M. *Banderovci na Slovensku (1945 – 1947) : Niektoré aspekty pôsobenia jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády na území krajiny*. Banská Bystrica: Katedra dejín Fakulty humanitných vied UMB, 2008, 232 s. ISBN 978-80-8083-662-7.
- ŠMIGEL, M. Pôsobenie banderovcov na severovýchodnom Slovensku a ich vplyv na situáciu a identifikáciu rusínsko-ukrajinskej menšiny v povojnových rokoch. In *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику 26 : Українці в прикордонних областях Карпат : Проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації*. Red. M. Сополіга. Свидник: CHM – Музей української культури у Свиднику; Товариство приятелів Музею україньсько-руської культури у Свиднику, 2011, с. 150-164. ISBN 978-80-89392-42-1.
- ŠMIGEL, M. Vraždy židov a komunistov na severovýchodnom Slovensku v roku 1945 : Kolbasovská tragédia. In *Acta historica Neosoliensia 10*. Red. R. Kožíak, I. Nagy. Prešov: Universum, 2007, s. 217-231. ISSN 1336-9148.
- ŠMIGEL, M. – KRUŠKO, Š. *Opcia : Proces opcie a presídlenia občanov Československa do ZSSR na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, 276 s. ISBN 80-969-380-4-5.
- ŠMIGEL, M. – TIŠLIAR, P. *Migračné procesy Slovenska (1918 – 1948)*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, 622 s. ISBN 978-80-557-0804-1.
- ŠROMOVSKÝ, M. Výskum regionálnych rozdielov v procese opcie. In *K výskumu dejín Rusínov a Ukrajincov : teoretické a metodologické otázky*. Red. M. Gajdoš, S. Konečný, M. Lukáč. Košice: Technická univerzita; Centrum

- spoločenských a psychologických vied, Spoločenskovedný ústav, 2016, s. 113-120. ISBN 978-80-553-3040-2.
- ŠTEC, M. *Rusíni či Ukrajinci?* Prešov: Zväz Rusínov-Ukrajincov ČSFR, 1992, 29 s. ISBN 80-85137-02-X.
- ŠTURÁK, P. *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo PETRA, 1999, 198 s. ISBN 80-967973-4-9.
- ŠUTAJ, Š. K činnosti a organizačnej štruktúre Strany práce (sociálnej demokracie). In *Historica Carpatica 13*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1982, s. 65-80.
- ŠUTAJ, Š. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 : Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1993, 196 s. ISBN 80-22402-09-5.
- ŠUTAJ, Š. *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Bratislava: Veda, 1999, 308 s. ISBN 80-224-0583-3.
- ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v politike Komunistickej strany Československa v rokoch 1946 – 1986. In *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti na Slovensku v období výstavby socializmu*. Red. M. Gajdoš. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1989, s. 73-106.
- ŠUTAJ, Š. – ZEĽOVÁ, A. Niektoré demografické údaje o vývoji ukrajinského obyvateľstva v Československu. In *Vývoj a postavenie ukrajinskej národnosti*, s. 34-56.

Маріан Гайдош – історик, старший науковий співробітник, Інститут суспільних наук Центру суспільних та психологічних наук Словацької академії наук в м.Кошице.

Станіслав Конечний – історик, старший науковий співробітник, Інститут суспільних наук Центру суспільних та психологічних наук Словацької академії наук в м.Кошице.

Маріан Лукач – історик, старший викладач факультету гірництва, екології, менеджменту та геотехнології Інституту земельних ресурсів, Технічний університет в м. Кошице.

Наукове видання

Гайдош Маріан, Конечний Станіслав, Лукач Маріан
**РУСИНСЬКА ТА УКРАЇНСЬКА МЕНШИНА
У СЛОВАЧЧИНІ В 1945–1948 РОКАХ**

*Тексти публікуються в авторській редакції
Верстка Кокіної Ренати
Фотографія Петра Шворца*

Підписано до друку 12.12.2017. Формат 60x84/16. Гарнітура Calibri.
Умов.друку.арк. 10,6. Папір офсетний. Зам. № 245. Наклад 150 прим.

Оригінал-макет виготовлено та віддруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво Серія ДК №5040 від 21 січня 2016 року